

Historisch dossier

De Belgische kolonisatie in Midden-Afrika

Derde graad van het algemeen, technisch en beroepsonderwijs

Inhoud

1. Het concept 'kolonisatie' ontleed	7
1.1 Wat is kolonisatie?	7
1.2 Argumenten voor de kolonisatie: beschaving, wetenschap en godsdienst.....	8
a. De zogenaamde "beschavingsopdracht"	8
b. Denken in rassen.....	9
c. De "wetenschap van de inferioriteit"	9
d. De evangelisatie.....	10
e. De kracht van woorden	10
2. Stadia van de Belgische kolonisatie	13
2.1 Midden-Afrika rond 1875.....	13
De Europese 'ontdekking' van Midden-Afrika	13
Diversiteit	14
Transitie	16
Anders dan Europa	17
2.2 De start van een Belgische kolonie	17
De Conferentie van Berlijn.....	18
2.3 De Onafhankelijke Congostaat.....	19
Het bestuur van de Onafhankelijke Congostaat	19
De relaties tussen België en de Onafhankelijke Congostaat.....	19
Demografische schets van de kolonie	20
De eerste missionarissen	21
De economische ontginning van het grondgebied	22
Rood rubber	23
Omgaan met het bewind van Leopold II	24
Van kritiek naar onderzoek over de toestand in de Onafhankelijke Congostaat.....	25
Verzamelwoede en koloniale kunst.....	26
2.4 De Belgische kolonie en mandaatgebieden	28
Annexatie en bestuur van Congo	28
Het koloniale systeem: onderdrukkend, uitbuitend en racistisch	30
De economische activiteit.....	30
De grote kapitalistische ondernemingen	31
Vooruitgang in de gezondheidszorg?	32
Onderontwikkeld onderwijs	33
Rassensegregatie in Belgisch-Congo	34
De koloniale rechtspraak.....	34
Culturele interactie	35
Omgaan met de Belgische kolonisatie.....	36
De Eerste Wereldoorlog.....	38
Ruanda-Urundi.....	39
Etnische politiek in Belgisch Afrika: het voorbeeld van Hutu's en Tutsi's	39
De Tweede Wereldoorlog	40
De "évolués"	41
Samengevat: is Belgisch-Congo de "modelkolonie" die getoond wordt op Expo 58?.....	43

2.5 Onafhankelijke staten.....	43
Plannen voor de onafhankelijkheid.....	43
De eerste verkiezingen.....	45
Chaos bij de onafhankelijkheid.....	45
De gerepatrieerde Belgen.....	46
Van het Zaïre van Mobutu tot de DRC.....	47
De genocide in Rwanda.....	48
Burundi in crisis.....	49
Koloniale erfenissen en kritische reflectie.....	49
3. De kolonisatie rondom ons	50
3.1 Migratie: van Midden-Afrika naar België.....	50
a. De Congolezen in België in de koloniale tijd.....	50
b. Kinderen van gemengde afkomst.....	51
c. Afro-Belgen vandaag.....	53
3.2 De kolonisatie in de publieke ruimte	53
3.3 Belgische instellingen en organisaties met een koloniaal verleden	54
3.4 De kolonisatie in de geesten	55
4. De Belgische kolonisatie in de ruimte en de tijd.....	56
4.1 Congo, Rwanda en Burundi op de kaart	56
4.2 Tijdlijn: de belangrijkste data uit de gedeelde geschiedenis van België, Congo, Rwanda en Burundi	57
Congo ten tijde van Leopold II	57
Belgisch-Congo en de Belgische mandaatgebieden.....	58
De onafhankelijke staten	59
5. Wie is wie?	62
Zuster Marie-Clémentine Anuarite (1939-1964).....	62
Olga Boone (1903-1992)	62
Joseph Conrad (1857-1924).....	62
Paul Panda Farnana (1888-1930)	62
Juvénal Habyarimana (1937-1994)	63
Joseph Kabila (1971-).....	63
Laurent-Désiré Kabila (1939-2001)	63
Paul Kagame (1957-).....	63
Joseph Kasavubu (1917-1969).....	63
Beatriz Kimpa Vita (rond 1684/1686 – 1706).....	64
Simon Kimbangu (1887-1951).....	64
Mary Kingsley (1862-1900)	64
David Livingstone (1813-1873).....	64
Patrice Lumumba (1925-1961).....	64
Gisèle Mandaila Malamba (1969-)	65
Joseph-Désiré Mobutu of Mobutu Sese Seko Kuku Ngbendu Wa Za Banga (1930-1997).....	65

Henry Morton Stanley (1841-1904).....	66
Moïse Tshombe (1919-1969).....	66
Tippo Tip (1837-1905)	66
Louis Rwagasore (1932-1961)	67
Agathe Uwilingiyimana (1953-1994).....	67
6. Referenties om verder te gaan	68
Algemene werken.....	68
Specifieke thema's en periodes.....	68
Documentaires.....	70
Pedagogische dossiers.....	70

Met veel dank aan de leden van het vorige en het huidige wetenschappelijke comité van het BELvue: Leen Van Molle (voorzitter, KU Leuven), Emmanuel Debruyne (UCL), Gita Deneckere (UGent), Chantal Kesteloot (CEGESOMA), Ginette Kurgan (ULB), Serge Jaumain (ULB), Catherine Lanneau (ULiège), Gustaaf Janssens (KU Leuven) en Xavier Rousseaux (UCLouvain), Maarten Van Ginderachter (UA) en Guy Vanthemsche (VUB).

Het concept 'kolonisatie' ontleed

1.1 Wat is kolonisatie?

“Kolonisatie”: de bezetting, onderwerping en uitbuiting van een gebied en zijn bevolking door een meestal vergelegen externe mogendheid.

De kolonisatie is een oud verschijnsel, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de vestiging van Griekse en Fenicische kolonies in het Middellandse Zeegebied in de achtste tot de vijfde eeuw vóór onze tijdrekening; of ook uit de vestiging van Vikingen in Rusland en Noordwest-Europa van de negende tot de elfde eeuw. Maar de **kolonisatie vanuit Europa** in de Nieuwe en de Nieuwste Tijd is de belangrijkste en grootste in tijd en ruimte. Heel Amerika en Oceanië, bijna geheel Afrika en grote delen van Azië worden op verschillende ogenblikken tussen het einde van de vijftiende eeuw en de jaren 1970 onderworpen aan het gezag van talrijke Europese mogendheden.

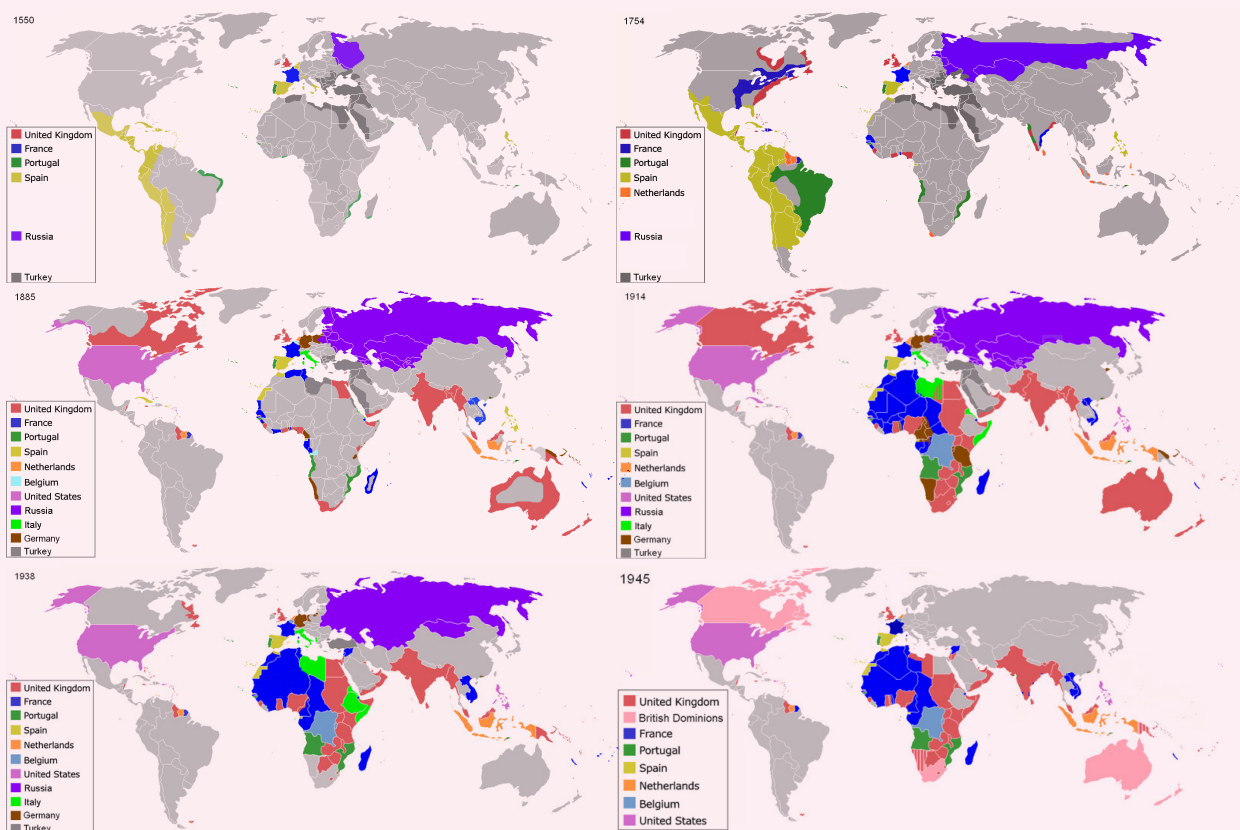
Die kolonisatie is niet eenvormig. We zouden kunnen spreken van meerdere kolonisaties die van elkaar verschillen in tijd en ruimte, doelstellingen en ingezette middelen: het kan gaan om handel drijven, controle verwerven over rijkdommen, economische exploitatie of het bevolken van gebieden. Al die kolonisatievormen hebben wel met elkaar gemeen dat ze de bewoners van de gekoloniseerde ruimte willen onderwerpen omdat die beschouwd worden als inferieur aan de Europeanen omwille van hun **huidskleur**, hun **religie** of hun hele **cultuur**. Om die onderwerping te rechtvaardigen, gebruiken de koloniale mogendheden het volgende argument: dat ze de “opdracht” hebben om hun eigen graad van beschaving over de wereld te verspreiden en om alle rijkdommen te exploiteren die over de hele wereld te vinden zijn maar door de niet-Europeanen ongebruikt worden gelaten.

We kunnen **2 golven** van kolonisatie door Europeanen onderscheiden. De eerste begint in de vijftiende eeuw en spitst zich vooral toe op het Amerikaanse continent. Traditioneel laat men die kolonisatie beginnen met de ontdekking van Amerika door Christoffel Columbus, hoewel de Europese expansie in Azië en Afrika al eerder van start is gegaan. De “Nieuwe Wereld” gaat een centrale rol spelen in de wereldhandel. De slavernij vormt een onderdeel van dat systeem: Afrikaanse mannen, vrouwen en kinderen worden gevangen genomen en met geweld meegevoerd om in Amerika grondstoffen te produceren die vervolgens naar Europa worden geëxporteerd.

De tweede golf richt zich vooral op Afrika, Azië en Oceanië. Ze begint al in de achttiende eeuw, maar wordt erg belangrijk in de negentiende en twintigste eeuw. Zij verloopt parallel met drie processen: de ontwikkeling van theorieën in Europa die stellen dat de Europeanen raciaal, intellectueel en moreel superieur zijn aan de rest van de wereld; de expansie van het **kapitalisme** dat streeft naar maximaal rendement door maximale uitbuiting; en met de **ontwikkeling van de moderne natiestaten**, waaronder België. Het koloniseren van gebieden met volkeren die als inferieur worden beschouwd, maakt in de negentiende eeuw deel uit van de opbouw van de nationale identiteit. De meeste grote naties in West-Europa hebben of willen kolonies en als jonge staat in Europa vormt België daar geen uitzondering op. De Belgische kolonisatie ontwikkelt zich in Midden-Afrika, op het continent dat rijk is aan natuurlijke rijkdommen en dus sterk gegeerd wordt. Hoewel de Belgische kolonisatie in veel opzichten verschilt van die van andere landen - Frankrijk, Groot-Brittannië, Portugal, Nederland of Duitsland koloniseren veel uitgestrektere rijken op alle continenten - heeft zij er ook belangrijke elementen mee gemeen: de segregatie tussen de witte en de gekoloniseerde bevolking, de verregaande uitbuiting en ook het geweld als middel om de macht op te leggen.

Bron: kaarten die de evolutie tonen van de Europese kolonisatie in de rest van de wereld, in zes verschillende perioden: 1550, 1754, 1885 (het jaar van de Conferentie van Berlijn), 1914 (de vooravond van de Eerste Wereldoorlog), 1938 en 1945 (einde van de Tweede Wereldoorlog)

Bron: Wikimedia Commons

1.2 Argumenten voor de kolonisatie: beschaving, wetenschap en godsdienst

α. De zogenaamde “beschavingsopdracht”

De Europese mogendheden rechtvaardigen de kolonisatie van de negentiende en de twintigste eeuw op verschillende manieren, afhankelijk van de situatie. Maar allemaal stellen ze dat ze de gekoloniseerde volkeren willen verheffen tot het gewenste “beschavingsniveau”. Volgens de Europese landen wordt het hoogste niveau van die “beschaving” bereikt door henzelf. Zij zouden dus de plicht hebben om het voorbeeld te tonen aan de andere volkeren van de wereld, zodat die, goedschiks of kwaadschiks, stilaan zouden worden zoals zijzelf. Dat is wat de koloniale mogendheden hun “beschavingsopdracht” noemen. Hoewel het een beweegreden is die we vandaag als misprijzen tegenover de anderen begrijpen, is de meerderheid van de westerlingen in die tijd overtuigd van de gegrondheid van hun zogenoemde opdracht. De **raciale hiërarchie** en het **paternalisme** waarop die steunen, roepen op dat ogenblik geen vragen op, want die concepten zitten verankerd in de toenmalige samenleving, en niet alleen vanuit koloniaal oogpunt: wie niet wit is, niet tot de gegoede klasse behoort, geen man of christen is, wordt als inferieur beschouwd en moet dus “geholpen” of “verbeterd” worden (dat geldt voor de gekoloniseerden, maar ook voor de armen, de arbeiders, de vrouwen, de joden in Europa, enz.). Vanuit de overtuiging dat ze dus om nobele redenen naar de kolonie gaan, verspreiden veel “pioniers” en na hen de kolonialen zich over de hele wereld om er deel te nemen aan de koloniale verovering en de koloniale onderneming zelf.

Om over het beschavingsniveau van een volk te oordelen schuiven de kolonisatoren verschillende criteria naar voren, criteria die eigenlijk de westerse samenleving zelf omschrijven: de westerse levenswijze, cultuur, christelijke godsdienst, technologie en industrialisering, wetenschappen en kunsten. Hoe meer overeenstemming met Europa, hoe hoger de graad van “beschaving”.

b. Denken in rassen

Ras is een concept dat doorheen de geschiedenis heel wat betekenissen heeft gekregen. De westerse wereld gebruikt het begrip “ras” tijdens de negentiende en een groot stuk van de twintigste eeuw als een biologische categorie. Volgens die logica bestaat de wereldbevolking uit verschillende rassen met eigen fysieke kenmerken, intellectuele vermogens en karaktereigenschappen en een aparte oorsprongsgeschiedenis. Er is een zogeheten blank ras uit Europa, een negroïde ras uit Afrika, een mongoloïde ras in Azië, enz. Volgens negentiende- en twintigste-eeuwse Belgen en Europeanen bepaalt “ras” niet alleen hoe mensen eruitzien, maar ook hoe ze denken en leven. Ras uit zich dus in een verschillende cultuur en beschaving.

Het raciale denken in het België en Europa van de negentiende en twintigste eeuw gaat ook uit van sociaal darwinistische ideeën en raciaal determinisme: verschillende rassen zijn niet gelijk, zo klinkt het, het eigen blanke ras wordt beschouwd als superieur aan andere rassen en staat zogezegd hoger op de evolutionaire ladder. Daardoor kent Europa in de ogen van de Belgen en Europeanen een hoger beschavingsniveau en domineert het de rest van de wereld. Het denken in raciale hiërarchieën legitimeert de kolonisatie van de zwarte Congolezen die door de witte Belgen als een inferieur ras met een lager beschavingsniveau worden aangezien.

“Ras” wordt ook gebruikt om de verschillende etnische groepen of zogeheten stammen te benoemen waarin de Belgische kolonisator de gekoloniseerde bevolking onderverdeelt. Bevolkingsgroepen als de Bandia in Noord-Congo of de Tutsi’s in Ruanda-Urundi worden niet alleen onderscheiden op basis van taal, cultuur, geschiedenis of leefgebied, maar ook op basis van vermeende raciale en dus biologische kenmerken. Zo maken de Tutsi’s in de ogen van de Belgen deel uit van het zogenaamde Hamitische ras dat zijn oorsprong heeft in Ethiopië. Dat blijkt bijvoorbeeld uit hun lange lichaamsbouw en aangeboren leiderschapskwaliteiten, aldus de koloniale visie.

Na de Tweede Wereldoorlog verloor het begrip ras geleidelijk zijn legitimiteit: de wetenschap heeft aangetoond dat alle mensen op aarde afstammen van één en dezelfde menselijke soort. Ras wordt dus niet meer als een biologische categorie beschouwd maar als een sociale constructie. Biologisch gezien is er maar één menselijk ras.

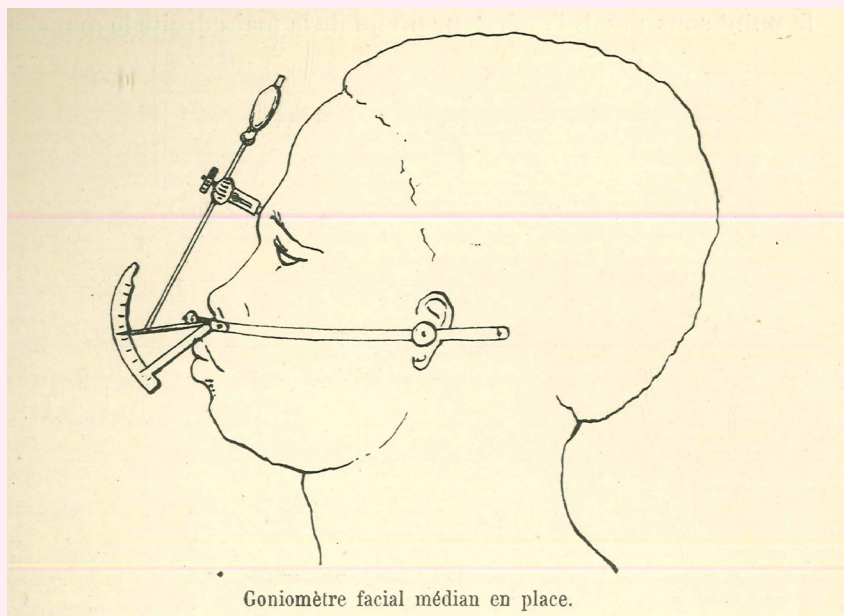
c. De “wetenschap van de inferioriteit”

Om haar “beschavingsopdracht” te rechtvaardigen, moet de koloniale macht eerst de **inferioriteit** van de gekoloniseerden aantonen. Verschillende wetenschappen dienen als instrument voor het opstellen van rassentheorieën die hun pseudo-inferioriteit bevestigen. Vooral de **antropologie** en de **ethnografie**, die in de negentiende eeuw in volle ontwikkeling zijn, vervullen die rol. Zij leggen zich toe op het observeren van mensen, hun dagelijks leven en hun gewoonten.

Schema met uitleg over het gebruik van de goniometer, een meetinstrument om de “gezichtshoek” op het gezicht van een Congolese “inboorling” te meten. Fragment uit een handboek met de titel Carnet d’observations ethnologiques, opgesteld door de arts Victor Jacques en in 1898 uitgegeven door het Congomuseum namens de Onafhankelijke Congostaat.

Mannen die naar Midden-Afrika vertrekken, krijgen dit handboek mee om er hun “ethnologische” observaties over de gekoloniseerde bevolking in te noteren, en op die manier de wetenschappelijke opdracht van het koloniale systeem te ondersteunen.

Jacques Victor, Carnet d’observations ethnologiques, Brussel, Onafhankelijke Congostaat-Museum, 1898, pagina 10.

Goniomètre facial médian en place.

Tot aan het eind van de kolonisatie werd de bevolking in Congo geobserveerd: rituelen, gewoonten, gedragingen, kleding, maar ook fysiek voorkomen. Net zoals natuurwetenschappers planten- en diersoorten catalogeren, worden de zogenaamd “inheemse” volkeren **in categorieën ingedeeld**. Van al die zogenaamd wetenschappelijke observaties is de **antropometrie** wel de meest treffende: het meten van het lichaam, en dan vooral de grootte van de schedel en de hersenen om de zogenaamd “beperkte intelligentie” van de gekoloniseerden te bewijzen.

d. De evangelisatie

De christelijke religie houdt zich sinds de klassieke oudheid voor dat het nodig is om niet-christenen tot haar geloof te bekeren. Dat bekeren, zo luidt de overtuiging, is nodig om de ziel van de “heidenen” te redden. Van bij het begin van de kolonisatie, sinds de vijftiende eeuw, dient dit argument ter rechtvaardiging van de heerschappij door de Europese staten, die allemaal christelijk zijn, over andere delen van de wereld die als “heidens” worden voorgesteld. De “**beschavingsopdracht**” heeft dus ook te maken met religie. Aangezien het christendom geldt als een synoniem voor beschaving, oordelen de koloniale rijken dat het nodig is de christelijke religie te verspreiden in de kolonies.

Het uitzenden van christelijke missionarissen naar onbekende gebieden en naar kolonies start lang voor de tweede koloniatiegolf van de negentiende eeuw. Maar wanneer de koloniale veroveringscampagnes aan het begin van de twintigste eeuw ten einde lopen en de grenzen van de kolonies min of meer vastliggen, worden mannelijke en vrouwelijke missiecongregaties (katholieke en protestantse) een van de belangrijkste pijlers van het koloniale systeem. De missies proberen de christelijke boodschap te verspreiden, bijvoorbeeld via onderwijs, en strijden tegen wat zij zien als “heidense” praktijken als slavernij en polygamie. Tegelijkertijd willen ze vanuit het christelijk ideaal van naastenliefde de levensomstandigheden van mensen in de kolonies verbeteren, bijvoorbeeld via ziekenzorg.

Veel missionarissen vertrekken naar de kolonies met de oprechte wil om de gekoloniseerde bevolking te helpen, op religieus en humanitair vlak. Talrijke religieuzen, zowel mannen als vrouwen, maar ook leken zetten zich in voor het onderwijs, de gezondheidszorg, de landbouw, enz. Tegelijkertijd draagt hun inzet in de kolonies bij tot de verspreiding van het christelijk geloof over de hele wereld, wat ervoor zorgt dat het christendom vandaag de religie met het grootste aantal gelovigen is op wereldschaal.

e. De kracht van woorden

Het is vaak moeilijk om greep te krijgen op de woordenschat die verband houdt met de kolonisatie en haar geschiedenis: woorden dragen vandaag soms een andere betekenis of bijklank dan vroeger. Sommige termen uit de koloniale tijd klinken vandaag erg pejoratief, discriminerend, paternalistisch of zelfs racistisch, een toonaard die ze destijds niet hadden of die toen niet als problematisch werd ervaren.

Er bestaan veel voorbeelden die het courante gebruik van een erg beladen woordenschat in de koloniale tijd illustreren. We tonen hier een meesterwerk in “art-nouveau”-stijl van de Belgische juwelier Philippe Wolfers dat de titel draagt “Civilisation et Barbarie” (Beschaving en barbarij) uit 1897. Dit zilverwerk is te

zien in het Brusselse Museum voor Kunst en Geschiedenis en toont twee figuren, een zwaan en een draak, die vechten rond een ivoren slagtang waarin een lelie is gegraveerd. De zwaan staat voor de beschaving en was in wit zilver uitgevoerd, de draak vertegenwoordigt de barbarij en was gemaakt van zwart zilver. Het stuk ivoor verwijst naar Congo

waar ivoor lange tijd als een van de belangrijkste rijkdommen gold. Natuurlijk wint de zwaan het van de draak. Het gaat dus om een erg beladen boodschap die het zwarte ras tegenover de beschaving plaatst: dat zou vandaag niet meer mogelijk zijn. Het kunstwerk getuigt wel van de toenmalige mentaliteit.

© Hughes Dubois

Toch is die koloniale terminologie vandaag nog rondom ons aanwezig, soms zonder dat we het beseffen. Woorden als “beschaafd”, “barbaars” of “wild” duiken nog steeds op in de media, op het internet en in het dagelijks woordgebruik. Het is belangrijke bewust te zijn van het gewicht van zulke woorden en ze niet onvoorzichtig te gebruiken. Enkele voorbeelden van historisch geladen woorden:

Afrikanen: het is niet problematisch om de termen “Afrikanen” te gebruiken om te verwijzen naar de bevolking van het hele continent, bestaande uit inwoners met verschillende nationaliteiten en identiteiten. Maar niet zelden wordt het woord “Afrikaan” gebruikt alsof het gaat om een nationaliteit op zich, zodat de specifieke nationale en culturele kenmerken van inwoners uit de verschillende delen van het continent worden genegeerd. Dergelijke veralgemeningen, die even beledigend zijn, worden ook vaak toegepast op de inwoners van andere continenten (benamingen als “Europeanen” of “Aziaten” doen afbreuk aan de vele vormen van diversiteit die bestaan onder de bevolkingen van deze continenten).

Barbaar: dit woord circuleert al in de oudheid in de betekenis van “buitenlander” en het wordt ook frequent gebruikt in de negentiende eeuw om te verwijzen naar de gekoloniseerden. Maar in de koloniale tijd krijgt “barbaar” nog een bijkomende betekenis: het woord verwijst dan naar vermeende kenmerken als wreedheid, geweld en onderontwikkeling die aan de gekoloniseerde bevolking worden toegeschreven. Het pejoratieve karakter van het woord wordt nog sterker na de Eerste Wereldoorlog. Vandaag is “barbaars” min of meer synoniem voor onbeschaafd en meedogenloos, wat het problematisch maakt om het woord te gebruiken in verwijzingen naar mensen met een andere cultuur.

Beschaafd is het tegenstelde van barbaars, primitief of wild. Het “beschavingsniveau” van de westerse wereld werd als argument of excuus gehanteerd voor de kolonisatie omdat “de beschaving” werd vooropgesteld als te bereiken doel voor alle volkeren ter wereld. Vandaag nog praten van “beschaving” is problematisch omdat het concept is uitgevonden door de witte kolonistoren om zichzelf te beschrijven en te verheffen boven de rest van de wereld. Het zijn dus westerse codes die tot criteria worden gesmeed om anderen al dan niet als “beschaafd” te noemen.

Inheems: dit woord werd gebruikt om de volkeren benoemen die aanwezig waren in een gebied vóór het werd gekoloniseerd door de Europeanen, zoals ook “Aboriginal” of “autochtoon”. Het woord krijgt een pejoratieve klank in de koloniale tijd, net als de woorden “barbaar” of “wilde”. Geleidelijk aan verliest het die negatieve connotatie en gaat het deel uitmaken van de dagelijkse en de officiële taal: het wordt ook gebruikt in het recht. Vandaag wordt “inheems” gebruikt als adjectief om te verwijzen naar planten en dieren, maar krijgt het woord weer een pejoratieve betekenis wanneer het gaat om mensen of menselijke activiteiten.

Zwarte: de huidskleur wordt nog altijd gebruikt om te verwijzen naar een ras. De woordenschat die fungeerde om personen uit Afrika te omschrijven, is sinds de negentiende eeuw sterk geëvolueerd. “Neger”, afgeleid van het Latijnse “niger” of “zwart”, was destijds een volledig aanvaardbare term, ook in wetenschappelijke en literaire kringen, maar het woord was wel beladen met een kleinerende, ontmenselijkende en onderdrukkende betekenis. Vooral in de context van de strijd tegen de slavernij en daarna van de strijd voor burgerrechten in de VS kwam het beledigende karakter van de term naar voren. Onder invloed van de Afro-Amerikaans burgerrechtenbeweging in Amerika is in vele talen geprobeerd om “neger” en het beledigende “nikker” te vervangen door andere, minder pejoratieve woorden, zoals “zwarte”, “black” of “afro”, maar echt overtuigend is dat nooit geweest. Er moet echter op gewezen worden dat het criterium huidskleur heel vaak ook wordt gebruikt voor zelfdefiniëring en/of ideologische en politieke mobilisatie (bv. de “Black Lives Matter”-beweging, blanke supremacisten, enz.)

Blanke: refereert aan de huidskleur van mensen uit Europa. Maar “blank” draagt ook de verwijzing in zich naar “onbeschreven”, “zuiver” en “rein”, cf. uitdrukkingen als “blanco stemmen” en “een blanco strafregister”. Dan krijgt het label “blanke” een positieve betekenis die tegenover het negatieve label “neger” staat. Daarom is er in dit dossier voor geopteerd om “blank” te vervangen door “wit”. Het probleem ligt vooral in de aanhoudende neiging om mensen en gemeenschappen te rangschikken op basis van hun huidskleur, hun geslacht, hun godsdienst, taal of andere criteria.

Primitief is de term die vanaf de negentiende eeuw dient om te verwijzen naar de zogenaamd onderontwikkelde aard van de gekoloniseerde volkeren. Ze houdt de idee in dat er een hiërarchie bestaat tussen samenlevingen.

Wild: zoals “primitief” verwijst “wild in de negentiende eeuw, en al eerder, naar alles wat niet westers is en een meer “naturalistisch” karakter heeft. De “wilde” staat dicht bij de natuur en dus ver van de “beschaving” en de cultuur. Hij staat dichter bij het dier dan bij de mens. De notie van de “goede wilde” verwijst ook naar een paternalistisch gedachtengoed: de “goede wilde” is onschuldig, naïef, gedienschtig en vriendelijk, hij is niet gecorrumpeerd door de “beschaafde” samenleving en wordt door de kolonisator dan ook welwillend behandeld.

Stadia van de Belgische kolonisatie

2.1 Midden-Afrika rond 1875

Portretten die Stanley bestelde om zijn reizen te illustreren. Deze foto's zijn gemaakt in een studio in Londen in 1872, na zijn eerste expeditie. Zij tonen hoe de westerse, negentiende-eeuwse ontdekkingsreiziger wilde gezien worden. Vaste ingrediënten van die beeldvorming zijn de natuurlijke omgeving, de "koloniale kledij" met tropenhelm, een zwart kind in een onderdanige houding, een vuurwapen en "inheemse" wapens.

SA.5153-22 / SA.5153-20 / SA.5153-21 / SA.5153-31
Coll. Koning Boudewijnstichting, in bewaring bij het
KMMA, Tervuren; foto Stereoscopic Company, 1872

De Europese 'ontdekking' van Midden-Afrika

Tot in de tweede helft van de negentiende eeuw is het binnenland van Midden-Afrika een blinde vlek voor de Europeanen. Op toenmalige kaarten zijn enkel de kustregio's ingekleurd. Op een beperkte groep Portugese handelaren na wagen Europeanen zich niet in het Midden-Afrikaanse binnenland. Vanaf de jaren 1850 verandert dat. Te beginnen met de expeditie van Livingstone, doorkruisen steeds meer zogenoemde ontdekkingsreizigers het onbekende gebied om het in naam van de wetenschap in kaart te brengen en te beschrijven, om te peilen naar economisch potentieel of om stukken op te eisen en te veroveren voor Europese naties of heersers.

De reisverslagen van de zogeheten ontdekkingsreizigers worden gepubliceerd in kranten en in boekvorm en verslonden door het Europese publiek, hun lezingen massaal bijgewoond. Steevast brengen mannen als Georg Schweinfurth, Jérôme Becker en Henry Morton Stanley hetzelfde verhaal. Een verhaal dat decennialang herhaald zal worden door de koloniale overheid die deze 'pioniers' verheerlijkt. Een verhaal van de witte held, die met risico voor zijn eigen leven als een van de eersten het zogenaamde duistere hart van Afrika doorkruist – letterlijk en figuurlijk ver weg van de beschaafde wereld – en in zijn eentje heldhaftig het hoofd biedt aan een reeks hindernissen en tegenslagen, gaande van tropisch ziektes tot giftige pijlen.

Het verhaal uit de reisverslagen vertekent echter de realiteit. Eerst en vooral wordt de cruciale rol van zwarte mensen genegeerd. De expeditie van mannen als Pierre Savorgnan de Brazza bestaan naast een paar witte avonturiers ook uit tientallen en soms zelfs honderden zwarte dragers, soldaten, roeiers, tolken, gidsen en andere begeleiders. Te paard of ezel, of rondgewandeld door dragers volgen ontdekkingsreizigers plaatselijke gidsen langs bestaande handelsroutes die de Afrikaanse

kusten linken met het Midden-Afrikaanse binnenland. De kennis over de samenlevingen die ze onderweg tegenkomen verkrijgen ze veelal van Afrikaanse leiders die hen vertellen wat in hun kraam past. Die informatie wordt bovendien gefilterd door Afrikaanse tolken, van wie de Europeanen volledig afhankelijk zijn. Ten tweede verbloemen de reisverslagen het geweld dat gepaard gaat met de zogeheten ontdekking van Afrika. Veel expedities lijken in realiteit meer op gewelddadige veroveringsoorlogen dan op vreedzame verkenningsmissies. Witte ontdekkingsreizigers hechten doorgaans weinig waarde aan het leven van hun zwarte begeleiders.

Het beeld dat ontdekkingsreizigers van Midden-Afrika schetsen is bijzonder gekleurd. Oververmoeid, angstig, geïsoleerd van hun thuiswereld, ijlend van de koorts en geïntoxiceerd door alcohol en medicijnen als laudanum (opgeloste opium), kinine en arsenicum die tegen allerlei tropische ziektes moeten beschermen, verkeren veel ontdekkingsreizigers in een haast permanente roes of waas. Daarenboven vertekent het superieure zelfbeeld van de eerste Europeanen hun kijk op Midden-Afrika en zijn bevolkingsgroepen, op wie ze neerkijken. Doorgaans stellen ze het Congobekken voor als de primitieve tegenhanger van het in hun ogen beschaafde Europa. Al weerklinkt ook af en toe de verwondering om de gevorderde beschaving – zoals dat toen heette – van sommige Midden-Afrikaanse volkeren.

De manier waarop de ontdekkingsreizigers Midden-Afrika beschrijven zegt minstens evenveel over hun witte zelfbeeld dan over het Congobekken rond 1875. Hoe ziet die reusachtige regio er dan wel uit in de periode vlak voor de kolonisatie? Twee kenmerken zijn van belang voor het gebied dat binnenkort de Onafhankelijke Congostaat en later Belgisch-Congo zal heten: diversiteit en transitie.

Diversiteit

Landschappen

Het Congobekken is zeer groot, groter dan heel West-Europa. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het gebied gekenmerkt wordt door een enorme diversiteit.

Het merendeel van negentiende-eeuws Congo bedekt met regenwoud. Geen monotoon boslandschap maar een diverse aaneenschakeling van microbiotopen met een specifieke rijkdom aan dieren en planten. Ten noorden, zuiden en oosten van dat regenwoud is er een variatie aan minder dichtbegroeide bossen en savanne. Verder zijn er uitgestrekte moerassen en ecologische niches zoals de regio rond het Kivu-meer met zijn heuvellandschap en naar Midden-Afrikaanse standaarden milde klimaat.

Het Congobekken zelf bestaat uit honderden en misschien zelfs duizenden kleine rivieren die samenvloeien in grotere waterlopen als de Uele, Sankuru en Itimbiri, die op hun beurt samenkomen in stromen als de Ubangi, Lualaba en Kasai. Het zijn de levensaders van de machtige Congostroom die westwaarts in de Atlantische oceaan uitmondt. De Grote Meren begrenzen het gebied in het Oosten. Ook midden in Congo bevinden zich grote waterbekkens als het Tumba- en Mai-Ndombemeer. Stroomversnellingen, watervallen en een laag debiet tijdens het droogtseizoen maken grote stukken van de rivierbekkens soms onbevaarbaar.

Culturen en identiteiten

Diversiteit karakteriseert niet alleen het landschap maar ook de bevolking van het uitgestrekte Congobekken dat bijzonder dunbevolkt is in de negentiende eeuw. Aan de vooravond van de kolonisatie wonen er naar schatting 10 à 15 miljoen mensen in een gebied zo groot als West-Europa. Die relatief kleine bevolking is allesbehalve homogeen. ‘De Congolees’ bestaat niet. Congo is op dat ogenblik een smeltkroes van talen, culturen en bevolkingsgroepen. Er leven honderden verschillende gemeenschappen die op verschillende basis zijn georganiseerd. Er zijn koninkrijken zoals die van de Kongo en Kuba, en kleinere politieke entiteiten en allianties zoals de Mangbetu en Zande. Maar er zijn ook clans, uitgebreide families en andere gemeenschappen op basis van verwantschap, en bevolkingsgroepen met een gemeenschappelijke taal, cultuur, religie, geschiedenis, economische bedrijvigheid of een andere gemene deler. Zo worden er in negentiende-eeuws Congo meer dan 200 verschillende talen gesproken.

Het wordt nog complexer als je bedenkt dat die verschillende gemeenschappen moeilijk af te bakenen zijn, wat de kolonisator later zal proberen te doen naar het modern Europees ideaal van de natiestaat met één land, volk, taal en cultuur. Identiteiten en entiteiten overlappen en zijn niet statisch maar dynamisch. Zo krijgt het koninkrijk Garenganze koninkrijk in de huidige Katanga-regio vanaf 1860 vorm onder leiding van een groep Nyamwezi-handelaars en veroveraars die zichzelf Yeke noemen en voornamelijk Swahili spreken. Zij controleren een aantal gemeenschappen die voordien deel uitmaakten van andere rijken zoals het koninkrijk Kazembe en onder andere Sanga, Luba, Lunda en Bemba spreken.

Religies en kunst

Midden-Afrika kent op dat moment een waaier aan eigen religies en religieuze praktijken. Sommige zijn heel lokaal, andere wijdverspreid. De Congolese bevolking maakt zich ook religies eigen van buitenaf. Zo doet het rooms-katholicisme al aan het einde van de vijftiende eeuw zijn intrede aan de Atlantische kust met de komst van de Portugezen.

De meeste mensen in Midden-Afrika geloven in meerdere goden. Naast een almachtige schepper of entiteit zijn er heel wat praktische godheden die geassocieerd worden met zaken als vruchtbaarheid, regen of oorlog. Om toegang te krijgen tot de godenwereld richten Congolezen zich vaak tot genezers en mediums maar ook tot politieke leiders als chefs en koningen. Via rituelen en voorwerpen als maskers, beelden en amuletten zoeken ze contact met het bovennatuurlijke. Europeanen doen Afrikaanse religies decennialang af als primitief bijgeloof of hekserij. Toch is dit soort religieuze beleving niet zo heel anders is dan die van bijvoorbeeld een negentiende-eeuwse Belg die in de kerk een kaarsje brandt bij de beeltenis van Sint-Rochus om te bidden voor de genezing van een familielid.

Tot slot kent Midden-Afrika een ongelooflijke artistieke rijkdom met een veelheid aan stijlen, al hebben de mensen er een andere kijk op esthetiek dan de moderne westerse notie van 'kunst'. In plaats van kunstwerken te produceren, decoreren ambachtslui gebruiksvoorwerpen, wapens en rituele objecten als maskers, amuletten en beelden om ze betekenis te geven. Hun werk is zelden definitief voltooid. Maskers en sculpturen die bijvoorbeeld gebruikt worden in rituelen worden continu bijgewerkt of verrijkt met nieuwe attributen. Veel objecten die wij vandaag als kunst definiëren horen niet op zichzelf te staan. Zo hoort bij een masker vaak een verhaal en een rituele dans. Dit geldt trouwens ook voor een fraai versierde zilveren misbeker die in de christelijke liturgie wordt gebruikt.

Productie en handel

Gekoppeld aan de ecologische diversiteit kent het Congobekken in de negentiende eeuw ook een grote variatie aan economische bedrijvigheden. Het merendeel van de bevolking is actief in het produceren van voedsel, net als bij ons waar de meerderheid van de plattelandsbevolking tot ver in de negentiende eeuw met minstens één been in de landbouw staat. Langs meren en rivieren wonen vissers. In de dichtste stukken van het regenwoud leven jager-verzamelaars. Vooral ten noorden en zuiden van het hart van het regenwoud doet men aan landbouw: nomadische veeteelt of het telen van voedingsgewassen zoals maniok, mais en palmnoten. Een minderheid legt zich toe op andere economische activiteiten zoals het weven van textiel of manden op basis van de vezels van de raffiapalm of de productie van metalen werktuigen, aardewerk, juwelen, houten boten, ...

Handelaars kopen en verkopen voedingsgewassen en afgewerkte producten op terugkerende of permanente markten in centra langs de belangrijke rivieren en wegen. De regionale handel draait op de uitwisseling tussen de inwoners van de verschillende ecologische niches met hun eigen economische productie. Het koninkrijk Ruanda heeft bijvoorbeeld zoutmijnen en verkoopt dus zout. Sommige bevolkingsgroepen specialiseren zich in het vervaardigen van producten die ze verhandelen. Metalen pijl- en speerpunten uit het gebied tussen de Kasai en Sankuru zijn bijvoorbeeld bijzonder gegeerd. Het Buha-koninkrijk maakt dan weer de beste hakken, essentieel om het veld te bewerken.

Betalen gebeurt met een waaier aan verschillende geldvormen. Afhankelijk van waar, met wie en om welk product het gaat betalen handelaars met textiel, koperen kruisjes of ringen, kaurischelpen of andere betaalmiddelen. Aan de Atlantische kust koop je bijvoorbeeld voedsel met parels. Ivoren uit het Congolese binnenland betaal je met buskruit of vuurwapens.

Dragers met draagstellen en roeiers met kano's verzorgen het transport. Lastdieren worden aanvankelijk vrijwel nergens gebruikt door de tseetseevlieg die de trypanosoma-parasiet die bij runderen, paarden en ezels de dodelijke Nagana-ziekte veroorzaakt.

Transitie

Groei van de lange-afstandshandel

De kolonisator schilderde de Congolezen af als statische, primitieve mensen die sinds mensenheugenis op dezelfde manier leefden. Niets is minder waar. Net als de Europese geschiedenis is de Midden-Afrikaanse er een van constante veranderingen en evoluties. Ook het Congobekken is in transitie op het moment van de Europese ontdekkingsexpedities.

Tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw verbinden handelaars steeds grotere stukken van Midden-Afrika tot een aantal grote handelszones die het Congolese binnenland via rivier- en landroutes linken met de Afrikaanse kusten en zo de rest van de wereld. Vanuit het noorden van het Congobekken vestigen Sudanese handelaars zich steeds verder zuidwaarts. Zij vormen een brug met het Middellandse Zeegebied en het Midden-Oosten via de Nijl en de Sahara. Handelaars van de Oost-Afrikaanse Swahilikust verbinden Oost-Congo dan weer met de Indische oceaan. Netwerken van Chokwe- en Zombo-handelaars linken het zuiden van Congo over land met de Atlantische kust in het Westen, gedomineerd door Portugal. Ook de Congo en zijn bijrivieren verbinden het Congolese binnenland met de Congomonding aan de Westkust waar Portugese, Britse, Franse en Nederlandse handelshuizen gevestigd zijn. Hier zijn het Bobangi-handelaren die de handel over lange afstanden domineren en een steeds groter netwerk uitbouwen.

Handelswaar

Wat wordt er verhandeld binnen die opkomende langeafstandsnetwerken? Uit het Congolese binnenland komen slaven en ivoor. Hoewel de meeste Europese staten slavenhandel verbieden in hun rijken (Portugal doet dit als laatste in de jaren 1850), neemt de slavenhandel tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw niet drastisch af. De illegale slavenhandel blijft immers bestaan. Cuba importeert bijvoorbeeld Congolese slaven tot in 1868. Maar vooral de interne vraag in Afrika en de externe vraag uit het Midden-Oosten blijft groot. Congolese slaven worden door koningen, krijgsheren en slavenhandelaars verkregen bij burens tijdens oorlogen en raids maar ook als vorm van tribuut van ondergeschikte gemeenschappen.

Naast slaven is ivoor een gegeerd product. De Europese, Chinese en Indische vraag naar slagtanden van olifanten piekt. Ivoor is een makkelijk te bewerken, relatief elastisch en duurzaam materiaal. Het wordt onder meer gebruikt voor medicijnen, meubels, instrumenten, beeldjes, wapenkolven, schaakstukken en biljartballen. In de andere richting importeren handelaars afgewerkte producten zoals textiel van de kusten naar het binnenland. Vuurwapens en munitie vormen dé importproducten bij uitstek om te verhandelen tegen slaven en ivoor.

Politieke verandering

De toenemende handelscontacten met West-, Oost- en Noord-Afrika en van daaruit met de rest van de wereld veroorzaken politieke aardverschuivingen in grote delen van het Congobekken. In elk van de grote handelszones zien we in de tweede helft van de negentiende eeuw een gelijkaardig proces. In een eerste fase kopen grote, goed uitgeruste handelskaravanen slaven en ivoor van lokale leiders in ruil voor vuurwapens en munitie. Afhankelijk van de zwakte van hun lokale "commerciële partner" durven de goed bewapende karavanen raids te organiseren of de andere partij af te persen om zo *manu militari* slagtanden en slaven te bekomen. In een tweede fase zetten de handelaren de

eerste stappen richting een meer permanente aanwezigheid en controle. Handeldrijven, roven en afpersen doen ze vanuit permanente residenties die uitgroeien tot forten. Gaandeweg verandert dat in het regelmatig eisen van tribuut – een vorm van belastingen. Lokale handelspartners en slachtoffers van raids en afpersing groeien uit tot een soort vazallen en worden uit elkaar gespeeld met verdeel-en-heerstechieken. Op die manier bouwen de handelaars een politieke machtsbasis uit.

De opkomst van nieuwe heersers gaat ten koste van bestaande rijken die geen toegang hebben tot vuurwapens of daarvoor afhankelijk zijn van diezelfde handelaars die de poten vanonder onder hun troon proberen te zagen. In het zuidwesten van het Congobekken palmen de Chokwe grote stukken van het Lunda-koninkrijk in dat sinds de achttiende eeuw het zuidelijke deel van de Kasai- en Sankurubekken omvatte en lange tijd een handelspartner was. In het oosten bouwen Swahili-handelaren hun economische en politieke macht uit ten koste van de Kazembe- en Luba-koninkrijken die ooit slaven en ivoor aan hen leverden. Yeke-leider Msiri bouwt in Katanga zijn Garenganze-koninkrijk uit ten koste van de koningen van Kazembe, Lunda en Luba. De Sudanese handelaars in het noorden van het Congobekken degraderen de lokale Abandia- en Azande-leiders van handelspartners tot hun vazallen. In het westen groeien de Bobangi dankzij hun controle over de langeafstandhandel langs de Congo uit van een vissersvolk tot een machtige handelsnatie.

Toegenomen contacten met de buitenwereld zorgen niet alleen voor een politieke transitie, maar ook voor heel wat culturele vernieuwing. Zo introduceren de Sudanese handelaars bijvoorbeeld de islam en het Arabisch in het noorden van het Congo-bekken.

Anders dan Europa

Midden-Afrika is geen onbeschreven blad zoals Europese ontdekkingsreizigers en de koloniale ambtenaren, bedrijfsmedewerkers en missionarissen na hen doen uitschijnen. Het gebied wordt bewoond door verschillende gemeenschappen met eigen politieke en economische structuren, verschillende culturen en religies.

Wel zijn de Midden-Afrikaanse samenlevingen anders georganiseerd dan die in Europa en het Westen. In plaats van de natiestaat zoals die door de Europese elite wordt nagestreefd, d.w.z. met een afgebakend grondgebied, volk, taal en cultuur, wordt Congo gekenmerkt door een veelheid van organisatorische en gemeenschapsstructuren (politiek, economisch, cultureel, enz.). Een grootschalige industrie, draaiend op stoom, elektriciteit waar men werkt met loonarbeiders, is er niet. Transport gebeurt op de rug van dragers en met kano's, niet met lastdieren of gemotoriseerde voeren vaartuigen. De mensen wonen er niet in huizen van steen. Betalen gebeurt met andere vormen van geld dan munten en bankbiljetten. De Congolese gemeenschappen hebben een orale cultuur waarin kennis mondeling wordt overgedragen en bewaard, heel anders dan in Europa waar naast mondelinge overlevering het schrift een belangrijke rol speelt. Brieven, telegrammen en telefoongesprekken zijn er niet.

De lijst met verschillen is lang. Het zijn die verschillen die de kolonisator interpreteert en bestempelt als het bewijs dat Congo primitief is, in tegenstelling tot het beschaafde België en Europa die gelden als de maatstaf van vooruitgang.

2.2 De start van een Belgische kolonie

Koning Leopold II is de drijvende kracht achter de Belgische kolonisatie. De koning heeft zijn **koloniale ambities** nooit verborgen. Hij had die al voor hij de troon besteeg. Hij laat in verschillende landen zoeken naar een gebied waar hij een kolonie kan uitbouwen omdat hij zijn koninkrijk te weinig ambitieus vindt en het internationaal aanzien wil geven door er een kolonie aan toe te voegen. Na enkele expedities in Midden-Afrika, vooral van de Brit **Stanley**, krijgt hij belangstelling voor die regio. Om aanspraak te kunnen maken op grondgebied in Afrika en de grote mogendheden daarvoor aan zijn kant te krijgen, neemt hij verschillende initiatieven. In 1876 organiseert hij in Brussel een Internationale Geografische Conferentie waarop hij een heel aantal Belgische en buitenlandse wetenschappers, ontdekkingsreizigers en diplomaten uitnodigt. Onder het mom van de wetenschap en

de “beschavingsopdracht” wordt daar een vereniging opgericht om het voor Europeanen onbekende Afrika te gaan verkennen: de **Association Internationale pour l’Exploration et la Civilisation de l’Afrique** (Internationale Vereniging voor de Verkenning en Beschaving van Afrika, vooral bekend als de Association Internationale Africaine - AIA). Ze wordt voorgezeten door de koning in eigen persoon. Het is voor die vereniging en onder haar vlag (een gouden ster op een blauwe achtergrond, die nog altijd aanwezig is op de vlag van de huidige DRC) dat de regio wordt verkend, met Stanley als een van de belangrijkste spelers. In 1882 komt er een nieuwe vereniging die de vorige vervangt: **l’Association Internationale du Congo** (AIC) (Internationale Congovereniging). Deze eist niet alleen de ontdekkingen in Congo op, maar ook de soevereiniteit over de regio die door haar agenten is ingenomen. Hoewel de AIC haar internationaal karakter nog altijd naar voren schuift, is ze wel degelijk een instrument in de handen van de koning om zijn kolonie te vestigen.

Bron: fragment uit de toespraak van koning Leopold II bij de opening van de Internationale Geografieconferentie die hij in 1876 in Brussel organiseert en voorziet, dus nog vóór de kolonisatie van het Congobekken. Hij argumenteert er waarom België zich moet inlaten met kolonisatie, zonder de economische belangen te vermelden.

“ *Het leek mij dat België, als centrale en neutrale staat, een goed gekozen plaats zou zijn voor een dergelijke bijeenkomst, en dat heeft mij ertoe aangemoedigd om u allemaal naar hier te roepen, bij mij, voor de kleine conferentie die ik vandaag met veel tevredenheid mag openen. Moet ik zeggen dat ik mij bij de uitnodiging naar Brussel niet heb laten leiden door egoïstische standpunten? Neen, mijne heren, België is dan wel klein, maar gelukkig en tevreden met zijn lot; ik heb geen andere ambitie dan het goed te dienen. Maar ik zal niet beweren dat ik ongevoelig zou zijn voor de eer die het voor mijn land zou betekenen als er vanuit Brussel belangrijke vooruitgang wordt geboekt in een kwestie die onze tijd zal markeren. Het zou mij verheugen als Brussel in zekere zin het hoofdkwartier van die beschavingsbeweging zou worden.* ”

De Conferentie van Berlijn

In 1884 roept de Duitse kanselier **Otto von Bismarck** een internationale conferentie bijeen om de kolonisatie van Afrika te bespreken. Hij voelt immers aan dat de ontdekkingsreizen over heel het Afrikaanse continent en de gebieden die verschillende Europese landen er opeisen, tot spanningen leiden en oorlogen tussen Europese staten zouden kunnen veroorzaken. Tussen november 1884 en februari 1885 vergaderen vertegenwoordigers van Duitsland, Frankrijk, Groot-Brittannië, België, Spanje, Portugal, Italië, Nederland, Oostenrijk-Hongarije, Denemarken, Rusland, Zweden-Noorwegen, de Verenigde Staten en het Ottomaanse rijk in Berlijn.

De conferentie regelt verscheidene problemen betreffende het Afrikaanse continent, de akkoorden tussen de deelnemende landen vormen de Akte van Berlijn. Het is tijdens die conferentie, maar los ervan, dat de meeste westerse mogendheden de AIC als een politiek soevereine entiteit erkennen. Op die manier komt Leopold II aan het hoofd van een nieuwe staat: de **Onafhankelijke Congostaat** die de actie van de AIC voortzet. Aangezien de Onafhankelijke Congostaat instemt met de Akte van Berlijn, geldt voortaan de **vrijhandel in het bekken van de Congostroom**. Dat betekent dat er op het grondgebied van de Onafhankelijke Congostaat geen verkeers-, uitvoer- of invoerbelasting voor goederen mag geheven worden. Dankzij deze bepaling kan de vorst de buitenlandse mogendheden en vooral de Britten, die terughoudender zijn, overtuigen om een voor een zijn staat te erkennen. In de praktijk zal het beleid van Leopold II die handelsvrijheid naast zich neerleggen.

2.3 De Onafhankelijke Congostaat

Het bestuur van de Onafhankelijke Congostaat

Vanaf 1885 is **Leopold II** officieel de koning-soeverein van de Onafhankelijke Congostaat en beschikt hij er in theorie over alle macht. Om hem bij te staan doet hij een beroep op een handvol medewerkers in Brussel en op de koloniale administratie in Congo die hij vanaf nul opbouwt. Maar in tegenstelling tot zijn opvolgers gaat hij zelf nooit naar zijn kolonie. De Onafhankelijke Congostaat verschilt dus van de overgrote meerderheid van andere koloniën door het feit dat het niet door een staat maar door een individu is opgericht. Maar de staat die door Leopold was gecreëerd was geenszins zijn “privé-eigendom”, zoals vaak ten onrechte wordt beweerd.

De inwoners van Congo – het zijn er naar schatting 10 à 15 miljoen – beschikken over geen enkel burgerlijk recht. Het is de vertegenwoordiger van de koning ter plaatse, de **gouverneur-generaal**, die de “decreten”, officiële reglementen met een beperktere reikwijdte, uitvoert die in Brussel door de koning-soeverein zijn genomen. De gouverneur beschikt over een beperkte beslissingsmacht: hij mag slechts bepaalde “ordonnanties” uitvaardigen. Het uitgestrekte grondgebied dat hij beheert, is verdeeld in districten die onder de verantwoordelijkheid vallen van minder dan 1.000 **koloniale ambtenaren en officieren**. De hoofdstad, waar de gouverneur-generaal verblijft, wordt eerst gevestigd in de stad Boma, maar de belangrijke beslissingen worden in Brussel genomen. In Brussel is een staatssecretaris bevoegd voor het bestuur van de kolonie op afstand en hij heeft “directies-generaal” onder zich of een soort ministeries die bevoegd zijn voor Buitenlandse Zaken, Financiën en Binnenlandse Zaken. Door de afstand tussen Brussel en Boma gebeurt het vaak dat bevelen en instructies uit België met maanden vertraging in Congo aankomen. Het bestuur op afstand is dus ingewikkeld.

Kaart van de Onafhankelijke Congostaat, met aanduiding van de ontdekkingsroutes, staatsposten, katholieke en protestantse missies en handelsnederzettingen, z.d.

ARA, Archief Jules van den Heuvel, nr. 93

<http://www.expocongo.be/content.php?m=5&r=1&doc=2&l=nl>

De relaties tussen België en de Onafhankelijke Congostaat

De Belgische regering en het Belgische parlement hebben niets te zeggen over wat er in Congo gebeurt, want vóór 1908 heeft België wettelijk gezien niets te maken met de Onafhankelijke Congostaat. Als Koning der Belgen kan Leopold II slechts hoofd van een andere staat worden met de goedkeuring van het Belgisch Parlement. Deze goedkeuring wordt verleend door een speciale wet, waardoor Leopold tegelijkertijd de soeverein van België en de Onafhankelijke Congostaat kan zijn. Deze “dubbele kroon” van Leopold is de enige officiële band tussen België en Congo. Wel zal de Belgische regering er verschillende keren mee instemmen om de koning belangrijke geldsommen te **lenen** voor de ontwikkeling van de Onafhankelijke Congostaat, met name voor de aanleg van spoorlijnen. Zij staat ook toe dat Belgische militairen worden gedetacheerd om ze ten dienste te stellen van de kolonie van Leopold II. Als soeverein van de Onafhankelijke Congostaat vertegenwoordigt de koning nochtans alleen **zijn eigen belangen**, en niet die van de Belgische staat. Daarom spreken we van de “persoonlijke kolonie van de koning”. Terwijl hij in België een constitutioneel vorst is met strikt beperkte bevoegdheden, geniet hij voor de Onafhankelijke Congostaat over een onbeperkt gezag en beslissingsmacht. Die situatie zal veranderen wanneer België Congo officieel inlijft als zijn eigen kolonie.

Veroveringen en oorlogen

In 1885 bestaat de onafhankelijke Congostaat enkel op papier, in de vorm van verdragen en haastig getekende grenzen. Het grootste deel van de reusachtige kolonie is onbekend terrein voor Leopold en zijn medewerkers en de rest van Europa. Militaire expedities brengen Congo in kaart en bezetten het gebied. Dit doen ze door staatsposten te vestigen langs de belangrijkste rivieren en landwegen en door allianties te sluiten met Congolese leiders die trouw zweren aan Leopold II en beloven hun gebied voortaan in zijn naam te besturen. Congolese leiders die weigeren mee te werken worden met geweld onderworpen.

Het bezettingsproces verloopt bijzonder moeizaam: de koloniale middelen zijn beperkt, de kolonie is enorm groot en moeilijk toegankelijk en veel Congolese gemeenschappen werken de kolonisator tegen. Enkel langs de kust en de belangrijkste toegangswegen staat de kolonisator sterk en heeft de Congostaat directe controle. Daarbuiten worden het bestuur en de exploitatie van Congo uitbesteed aan Congolese leiders. Doen die niet wat van hen gevraagd wordt, dan stelt een strafexpeditie met brutaal geweld orde op zaken. Veel leiders behouden echter een grote mate van onafhankelijkheid.

Gekleurd glasplaatje op basis van een ets met de titel "Nos premières expériences avec les Mazamboni"/"Onze eerste ervaringen met het Mazamboni' volk". Er is een ontdekkingsreiziger te zien, misschien Stanley, die het bevel voert over een groep zwarte mannen met

geweren. Ze schieten op andere zwarte mannen met pijl en boog. Dit illustreert de ongelijke machtsverhoudingen. Stanley gebruikt dit soort materiaal tijdens zijn lezingen om de verdiensten van zijn ontdekkingsochten en de "weldaden van de kolonisatie" aan te prijzen.

*HO.1954.72.257,
collectie KMMMA
Tervuren*

https://www.africamuseum.be/nl/discover/focus_collections/display_group?groupid=342

Demografische schets van de kolonie

Met hoeveel zijn de ambtenaren, officieren, missionarissen en bedrijfsmedewerkers die Congo veroveren, bekeren en exploiteren onder leiding van Leopold II en vervolgens onder Belgische gezag? Om welke mensen gaat het? Komen er andere mensen naar Congo wanneer België er de macht overneemt? En hoe zit het met de gekoloniseerde bevolking? Wat weten we over hen?

Over het aantal inwoners van Congo en de samenstelling van de gekoloniseerde bevolking zijn er weinig betrouwbare cijfergegevens, zeker voor de eerste decennia na de komst van de Belgen. De zwakke koloniale overheid heeft onder Leopold II en aan het begin van het Belgische bewind immers niet de administratieve capaciteit om haar koloniale onderdanen te tellen. Pas vanaf de jaren 1930 zijn er betrouwbaardere statistieken en is er meer informatie omdat de Belgische controle over Congo en zijn bevolking dan toeneemt. In 1930 telde Congo ongeveer 10 miljoen inwoners.

Toch zijn er 2 belangrijke tendensen waar te nemen. Ten eerste zien we dat de bevolking van Congo dramatisch afneemt tijdens de eerste decennia van de kolonisatie om nadien opnieuw toe te nemen. Voorzichtige schattingen wijzen op een afname van het Congolese bevolkingsaantal met 1 tot 5 miljoen mensen in de periode van 1885 tot 1930. Onder het bewind van Leopold II en dat van België destabiliseren oorlog, geweld, dwangarbeid, honger en epidemieën veel Congolese gemeenschappen die in aanraking komen met de kolonisator. Meer mensen sterven, minder kinderen worden geboren en veel mensen vluchten weg van de kolonisator en verdwijnen zo uit de bevolkingsstatistieken. De Congolese bevolking neemt pas weer toe in de jaren 1940 en 1950, tot een 15 miljoen aan de vooravond van de onafhankelijkheid in 1960. Tijdens die 2 decennia neemt het aantal geboortes toe en daalt het sterftecijfer door de afname van het koloniale geweld, betere levensomstandigheden, meer sociale maatregelen en de uitbouw van de gezondheidszorg.

Opvallend – en dat is de tweede tendens – is dat toename van de gekoloniseerde bevolking vanaf de jaren 1940 vooral plaatsvindt in de steden. Veel Congolese mannen en vrouwen trekken naar de regio's rond economische en politieke centra zoals Leopoldstad en Thysville aan de westkant van het land of Lualaburg en Elisabethville in het binnenland. Daar vinden ze werk en komen ze in aanraking met de moderne wereld. De verstedelijking was echter voor de komst van de kolonisators al begonnen, die vaak dichtbevolkte plaatsen en plaatsen van politiek en economisch belang uitkiezen om zich te vestigen. Na de Tweede Wereldoorlog komt dit proces in een nog grotere stroomversnelling.

De informatie over de witte kolonisators is daarentegen meer precies. Het aantal kolonials groeit zo van een ongeveer 2.000 ten tijde van de Onafhankelijke Congostaat tot 20.000 in de jaren 1920 en 1930. Het is vooral aan het einde van de jaren 1940 dat hun aantal snel toeneemt tot meer dan 110.000 net voor de onafhankelijkheid. Daaronder bevinden er zich steeds meer Belgen – evenveel Frans- als Nederlandstaligen. In Leopolds Congo maken Belgen maar 50 à 60 procent uit van de witte bevolking. De andere witten zijn afkomstig uit landen als Groot-Brittannië, Italië, Zweden en Nederland. Het percentage Belgen stijgt dus tot bijna 80 procent van de totale witte bevolking in de jaren 1950. Er reizen ook steeds meer witte vrouwen naar Congo. In 1900 zijn er maar 82 vrouwen – het merendeel vrouwelijke missionarissen – in heel de kolonie. Het gekoloniseerde gebied heeft in België immers het imago een onveilige plek te zijn, die dus niet geschikt is voor vrouwen en daarnaast voeren de overheidsinstanties van de Onafhankelijke Congostaat en vervolgens van Belgisch Congo geen bewoningsbeleid in de kolonie. In de volgende decennia, vooral na de Tweede Wereldoorlog, wordt het de gewoonte dat mannen hun vrouwen en kinderen meenemen. Zo zijn er aan het einde van de jaren 1940 zo'n 22.000 witte vrouwen en kinderen tegenover een 20.000 witte mannen. Van die mannen is ongeveer 15 procent ambtenaar bij de koloniale overheid, ongeveer 20 procent is missionaris, meer dan 45 procent werkt personen die voor een koloniaal bedrijf werken en net geen 20 procent werkt als zelfstandige ondernemer.

Niet alle mensen in de Onafhankelijke Congostaat en Belgisch-Congo passen mooi in de categorie “koloniaal” of “gekoloniseerd”, “wit” of “zwart”. Portugezen, Grieken en Libanezen – vooral actief in de kleinhandel – vormen op die manier een soort tweederangs kolonials. In het koloniale leger en in steden als Leopoldstad zijn er ook veel mensen van West-Afrikaanse afkomst. Ook de duizenden kinderen van gemengde afkomst (zie Kinderen van gemengde afkomst) en de zogenoemde *évolués* (zie “*évolués*”) doorbreken de koloniale onderverdelingen.

De eerste missionarissen

Tegelijkertijd met de eerste ontdekkingsreizigers en medewerkers van Leopold II trekken de eerste missionarissen naar het Congobekken om er de christelijke religie te verspreiden. De protestanten zijn eerst, maar de katholieke congregaties volgen, meestal op vraag van Leopold II. Er zijn zowel mannelijke als vrouwelijke missionarissen, in totaal een paar honderd. Het zijn niet noodzakelijk Belgen (in het begin gaat het vooral om Britten en Fransen) en ze hangen niet af van een staat, maar wel van hun bisdom, orde of congregatie. Er groeit een **partnerschap** tussen de koloniale overheid en de katholieke missionarissen. De missionarissen bekeren, verzorgen en onderwijzen de Congolese bevolking en dragen zo bij tot het zogenaamd beschaven van Congo.

Ook al hebben sommige missionarissen bewondering voor de cultuur van de Congolese gemeenschappen die ze proberen te bekeren en “beschaven”, kijken velen van hen neer op de vele vormen van Congolese religie die ze als “barbaars” en “primitief” beschouwen. Om te strijden tegen bestaande **religieuze gebruiken** en de christelijke boodschap te verspreiden, gebruiken sommige missionarissen soms dwang en gewelddadige methoden (ontvoering van kinderen, tuchtiging, enz.). Vele anderen kiezen voor ondersteuning van de gekoloniseerde bevolking op vele terreinen, van onderwijs tot landbouw. Op die manier hopen ze de bekering van de gekoloniseerden tot het christendom te bevorderen. Veel Congolese gemeenschappen zijn ontvankelijk voor het christendom dat sommige parallellen heeft met hun eigen geloof. Wel geven ze er een eigen invulling aan, syncretisme heet dit opnemen van elementen uit een andere religies.

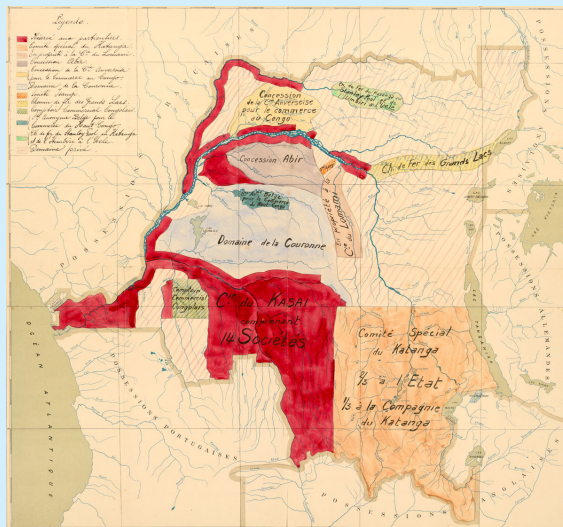
De economische ontginning van het grondgebied

De Onafhankelijke Congostaat heeft van bij zijn oprichting hoofdzakelijk een **commercieel** doel. Het is allerm minst de bedoeling er een vestigingsgebied van te maken, dat wil zeggen om er koloniale naartoe te sturen die er op lange termijn zullen blijven en er een duurzame samenleving zullen stichten. Het **rendement** staat voorop, en dat is te bereiken via de **ontginning** van grondstoffen: eerst ivoor en rubber, daarna erts en landbouwproducten. Een reeks maatregelen maakt de exploitatie van die grondstoffen mogelijk. Eerst eigent Leopold II zich zo goed als het hele koloniale grondgebied toe door te stellen dat al het land dat zagezegd niet bewoond of geëxploiteerd wordt op dat ogenblik, toebehoort aan zijn Congostaat. Dat grondgebied wordt vervolgens opgedeeld in concessies die worden toegewezen aan grote ondernemingen. De koning-soeverein zelf reserveert voor zich een uitgestrekt kroondomein dat hij naar eigen goeddunken kan laten ontginnen. Dankzij de inkomsten die hij zo verwerft, kan Leopold II het kapitaal van zijn “Kroonstichting” (die hij in 1905 opricht) verhogen om er in België en in het buitenland vervolgens veel gronden mee te aan te kopen of bouwwerken mee te laten uitvoeren.

Volgens de officiële propaganda is de bestaansreden van de Onafhankelijke Congostaat haar “beschavingsopdracht”: ze wil het land en zijn bevolking, die inferieur wordt geacht aan het witte Westen, optillen tot haar eigen vermeende niveau van culturele, economische, intellectuele en religieuze ontwikkeling. Een aantal koloniale is ervan overtuigd, te goeder trouw, dat ze in de eerste plaats meewerken aan een humanitaire onderneming die vooruitgang zal brengen. Ze zien de economische exploitatie als een middel daartoe, naast de andere, al blijkt die exploitatie vandaag de belangrijkste reden voor de kolonisatie.

Kaart van de concessies in de Onafhankelijke Congostaat, toegekend aan grote ondernemingen en aan particulieren.

ARA, Archief Hubert Droogmans, nr. 96

<http://www.expocongo.be/content.php?m=5&r=1&sr=3&doc=50&l=nl>

De intensieve ontginning van de Congolese rijkdommen vergt doeltreffende verbindingswegen, om de goederen op korte tijd en zonder gevaar naar een zeehaven te transporteren. Congo heeft maar enkele kilometers kust die een toegang tot de zee mogelijk maken, ter hoogte van de monding van de Congostroom. Daarom wordt eerst het **transport per boot** ontwikkeld, want via de Congostroom en zijn vele bijrivieren is het mogelijk om een groot deel van de Onafhankelijke Congostaat te bereiken. In 1886 wordt op een oever, iets dieper landinwaarts dan Boma, de haven van **Matadi** gesticht die de aansluiting verzekert tussen de riviervaart en het vervoer over zee.

Maar de stroom is niet getemd en veel obstakels, kleine en grotere watervallen, belemmeren de scheepvaart tussen Matadi en Leopoldstad dat nog dieper landinwaarts ligt. Om het vervoer van grote hoeveelheden goederen door dragers te vermijden, wordt de aanleg van een **spoorlijn** tussen de twee steden gepland. Tussen 1890 en 1898 worden bijna 400 km spoor aangelegd. De werken kosten het leven aan (minstens) 1.390 mensen: vooral mensen uit de Onafhankelijke Congostaat, uit Zanzibar en West-Afrika, maar ook Chinese arbeiders en meer dan 100 Europeanen.

Rood rubber

Naarmate in de westerse wereld nieuwe vormen van vervoer ingang vonden, zoals de fiets en de auto, wordt **rubber** een grondstof die steeds meer gegeerd is. Intussen is de koloniale onderneming van Leopold II in eerste instantie een bodemloze put: de koning moet er quasi zijn volledige fortuin aan besteden en lenen bij de Belgische staat. In het rubber ziet hij het ideale middel om zijn kolonie eindelijk rendabel te maken. De Onafhankelijke Congostaat gaat zich dus toeleggen op het oogsten van het sap van de hevea, de grondstof voor de productie van rubber. De koning en zijn vertegenwoordigers dringen onophoudelijk aan op meer **rendement**, wat leidt tot de forse toename van **dwangarbeid** en **geweld** tegen de plaatselijke bevolking. Om zich te verzekeren van gratis arbeidskrachten, wordt de oogst van rubber een vorm van belasting: de inwoners moeten het koloniale bestuur een bepaalde hoeveelheid gestold rubber bezorgen die ze in het woud hebben geoogst (de hevea wordt niet gekweekt, het rubbersap moet op wilde planten worden geoogst). In sommige streken zijn het Congolese soldaten die de opdracht krijgen om de rubberoogst naar de kolonisatoren te brengen, in ruil voor hun soldij. Als ze niet genoeg rubber binnenbrengen, worden ze niet uitbetaald. Dat leidt ertoe dat witte overheidsambtenaren en hun zwarte ondergeschikten er niet voor terugschrikken om Congolezen te terroriseren en mishandelen als straf voor hun geringe opbrengst.

Om te controleren of de soldaten van de Force Publique (het koloniale leger bestaande uit zwarte soldaten en witte officieren) hun wapens goed gebruiken, en ze bijvoorbeeld niet inzetten voor illegale stroperij of doorverkopen, voert de koloniale overheid een controlesysteem in: de munitie wordt geteld. Op meerdere plaatsen moeten soldaten, als bewijs voor het correcte gebruik van de munitie, de afgesneden handen van de slachtoffers van schietpartijen inleveren. Zo gebeurt het dat soldaten een verkeerd gebruik van de patronen willen verbergen door handen van lijken mee te brengen, en soms ook van levende personen die ze hebben verminkt. De zaak van de **“afgehakte handen”** krijgt een grote weerklank in de Belgische en de internationale publieke opinie.

De gewelddadige bezetting en plundering van Congo heeft een zeer negatieve impact op het bevolkingscijfer. De verschillende vormen van geweld leiden tot vele doden aan Congolese zijde. Ook ziekten en ondervoeding, die deels voortvloeien uit de Europese indringing, eisen massaal hun tol. Daarbovenop daalt het geboortecijfer (door de algehele crisis worden er minder mensen) geboren en slaan grote groepen mensen op de vlucht.

Fragment uit de Amerikaanse krant New York American van 10 december 1904, die de “wreedheden” in Congo aanklaagt – Archief van het Koninklijk Paleis–Brussel

De foto's tonen slachtoffers waarvan handen zijn afgekap, volgens de krant door mishandelingen van de Force Publique in de context van de rubberoogst. De foto's zijn wel in beeld gezet: de slachtoffers, van wie we niet weten in welke omstandigheden ze zijn mishandeld, worden afgebeeld voor een wit doek, om de geamputeerde ledematen goed te doen uitkomen en ze kijken recht in de lens om het publiek aan te spreken. Dergelijke beelden, die de gewelddaden tegen de Congolese bevolking aan het licht brengen, gaan de wereld rond en maken deel uit van de campagne tegen Leopold II.

Omgaan met het bewind van Leopold II

Waar en wanneer?

Hoe gaan de Congolezen om met het regime van Leopold II? Het antwoord op die vraag is afhankelijk van tijd en plaats. De Congostaat heeft immers niet altijd en overal hetzelfde gezicht.

Het is belangrijk om in het achterhoofd te houden dat de Congostaat een staat in wording is. Door langs de belangrijkste land- en rivierroutes staatsposten uit te bouwen en er deals te sluiten met Congolese leiders of ze met geweld te onderwerpen breidt het koloniale regime stap voor stap zijn macht uit en dringt het steeds dieper door in het reusachtige Congobekken. Dat is een bijzonder traag proces dat verre van afgerond is aan het einde van Leopolds bewind. Zelfs na 2 decennia bestaat de Congostaat maar uit een paar 100 witte ambtenaren en officieren en een 10.000 zwarte soldaten gestationeerd in ongeveer honderd overheidsposten, ongelijk verspreid over de gigantische kolonie met miljoenen inwoners. Ook rubberbedrijven doen er jaren over om grip te krijgen op hun concessies, sommige groter in oppervlakte dan een land als Frankrijk.

De impact van de kolonisatie is daardoor niet altijd en overal even groot. In kustplaatsen als Boma is de Congostaat al vanaf de jaren 1880 manifest aanwezig. Diep in het met tropisch regenwoud begroeide binnenland of langs de meer dan 10.000 kilometer lange grens duurt het soms decennia voor het koloniale regime een beperkte permanente aanwezigheid en enige vorm van controle kan uitbouwen.

Nog een verschil is dat er voor de kolonisator niet overal in het gigantische Congobekken evenveel te rapen valt. Sommige regio's zoals de noordwestelijke Ubangi-regio liggen bijvoorbeeld heel afgelegen van het centrum van de koloniale macht aan de Atlantische kust of zijn te ontoegankelijk. Ze zijn niet interessant omdat transport en communicatie te duur en tijdrovend zijn. Bovendien is rubber niet overal in de kolonie te vinden. De bevolking in die 'oninteressante' gebieden ontspringt soms de dans.

Verzet

Kolonisatie betekent voor de meeste Congolezen die in aanraking komen met de Congostaat of met de rubberbedrijven maar één ding: dwangarbeid. Congolezen worden gedwongen om rubber te oogsten, spoorwegen aan te leggen, goederen te transporteren, voedsel te produceren of andere vormen van dwangarbeid te verrichten zoals hout sprokkelen of kappen voor de vele stoomboten die de Congostroom op- en afvaren. Het zijn stuk voor stuk bijzonder onpopulaire taken waar ze slecht of niet voor vergoed worden. De tegenstand is groot. Aan het einde van Leopolds regime is het gewapende verzet tegen de gedwongen rubberproductie in een aantal concessies bijvoorbeeld zo hevig dat er amper nog rubber wordt geproduceerd.

Toch is rebellie niet de belangrijkste vorm van Congolees verzet. Veel vormen van dagdagelijks verzet zijn kleinschaliger, minder gevaarlijk. Zo hakken sommige mensen rubberlianen af in de hoop dat de kolonisator zal vertrekken als het rubber op is, of ontlopen ze hun arbeidsplichten tegenover het koloniale regime door hun dorp te verlaten en het woud in te vluchten.

Meer dan verzet

Verzet is zeker niet de enige manier waarop mensen omgaan met de kolonisatie. De eerste reactie van velen is om te vluchten van het koloniale geweld en de uitbuiting. Hele gemeenschappen migreren over de grens of dieper het regenwoud in, buiten het bereik van de Congostaat en de rubberbedrijven. Hele gebieden raken zo ontvolkt.

Het is ook belangrijk om aandacht te hebben voor de veelzijdige manieren waarop de Congolezen het geweld, de uitbuiting en de vaak totale ontregeling van hun samenleving een plaats geven of verwerken. Vragen over waar de witte kolonistoren vandaan komen en wat ze in Congo zoeken liggen aan de oorsprong van een hele reeks verhalen en geruchten. Zo doen verhalen de ronde dat de kolonisator afkomstig is van een eiland op zee, gemaakt van rubber; of dat de witte mannen geesten

zijn van teruggekeerde doden. Krachtvoorwerpen zoals amuletten moeten beschermen tegen de kolonisator of kracht geven in de strijd tegen de overheerser. Decennia na Leopolds regime worden verhalen over geweld, uitbuiting, verkrachtingen, honger, ... nog steeds overgeleverd van generatie op generatie. Kolonistoren worden herinnerd in het collectieve geheugen met bijnamen als 'de zweep' of 'brandstichter'. Plaatsnamen als 'het dorp van de lijken' herinneren aan de bijzonder bloedige koloniale beginperiode.

Meewerken met de kolonisator

Zoals eerder vermeld zijn er in de periode van de Congostaat maar een duizendtal witte koloniale ambtenaren en officieren. Ook de rubberbedrijven en missiecongregaties tellen maar een beperkt aantal witte werknemers en missionarissen. In totaal zijn er dus slechts een paar duizend kolonistoren om een gebied zo groot als West-Europa te veroveren, te besturen en te exploiteren en om de bevolking te bekeren tot het christendom en de Europese manier van denken en leven.

De enige manier om grip te krijgen op de kolonie en zijn bevolking is door het inschakelen van tienduizenden Congolezen. Het handvol witte ambtenaren en officieren van de Congostaat maar ook de rubberbedrijven en missies doen noodgedwongen beroep op een hele reeks Congolese tussenpersonen. Het koloniale leger (de *Force Publique*) met zijn duizenden zwarte soldaten kwam al aan bod. Maar ook de klerken, gidsen, tolken, boys (denigrerende Engelse term voor zwart huispersoneel die meestal wel volwassen zijn), handarbeiders en ambachtslui van de Congostaat en rubberbedrijven zijn Congolees.

Veruit de belangrijkste Congolese tussenpersonen zijn de Congolese leiders. Om toch enige mate van controle uit te oefenen rekent de onderbemande Congostaat – net als de rubberbedrijven – voornamelijk op de koningen, sultans, krijgsheren en lokale chefs die in Congo aanwezig zijn bij de komst van de Europeanen. Zij worden ingelijfd in het koloniale systeem en besturen hun territorium en onderdanen voortaan in naam van Leopold II.

In zee gaan met de Congostaat biedt hen opportuniteiten. Zo betekent een deal met de kolonisator voor Congolese leiders militaire steun tegen interne concurrenten en vijandige burens, maar ook toegang tot wapens en Westerse goederen én tot een nieuwe afzetmarkt voor hun producten zoals ivoor. Bovendien is de koloniale overheid allesbehalve almachtig. Dat geeft de plaatselijke Congolese leiders vaak heel wat marge om in hun eigen belang en dat van hun mensen te blijven regeren.

Van echte keuzevrijheid is evenwel geen sprake. Aanvankelijk zijn soldaten bijvoorbeeld vaak slaven die 'vrijgekocht' worden, verplicht in dienst moeten treden en ver van hun families gestationeerd worden. Congolese leiders worden vaak verplicht om mee te werken met de kolonisator. De Congostaat kan weliswaar niet overal tegelijkertijd zijn maar is wel in staat om strafexpedities uit te sturen om de meest weerbarstige leiders op de knieën te dwingen of van hun troon te stoten. Hetzelfde gebeurt op termijn met leiders die te veel een eigen koers varen. Toch krijgt de jonge Congostaat niet iedereen in het gareel en moet het koloniale leger permanent kleine en grote rebellieën bestrijden. De sultans van Abandia en Azande, die over het noorden van de Congostaat regeren, behouden bijvoorbeeld grotendeels hun onafhankelijkheid. Pas aan het einde van Leopolds regime en tijdens de eerste jaren van het Belgische bewind worden ze op hun knieën gedwongen door een reeks militaire expedities.

Van kritiek naar onderzoek over de toestand in de Onafhankelijke Congostaat

Rond 1900 neemt de kritiek op Leopolds gewelddadige bewind toe. De aanval komt aanvankelijk uit Angelsaksische hoek. Persartikels, pamfletten, toespraken, romans en cartoons hekelen en demoniseren Leopold's regime. Sommige kritieken zijn een eigen leven gaan leiden en hebben decennia lang invloed op de populaire cultuur. Dat geldt onder andere voor het literaire werk *Heart of Darkness* (Hart der duisternis, 1899) van de Pools-Britse schrijver **Joseph Conrad**, dat het fictieve verhaal brengt van een bloedige misstap van een koloniaal agent in Midden-Afrika. De Amerikaan **Mark Twain** (de auteur van *Tom Sawyer*) publiceert in 1905 het pamflet *King Leopold's soliloquy* (koning Leopolds alleenspraak), een op de spits gedreven karikatuur van Leopold II. Van de Brit

Arthur Conan Doyle (auteur van *Sherlock Holmes*) verschijnt in 1909 het boek met de sprekende titel *The Crime of the Congo*. Intussen publiceren een aantal Britse en Amerikaanse **kranten** artikelen over en foto's van verminkte slachtoffers, wat tot de verbeelding spreekt van het grote publiek. Al die kritiek heeft betrekking op de hele periode waarin Leopold II over Congo heerst, maar ze treft ook de periode erna. Twain bijvoorbeeld publiceert zijn werk in 1909 om druk uit te oefenen op de nieuwe koloniale overheid. In België bekritisieren veel stemmen het beleid van Leopold II in Congo (socialisten, progressieve liberalen en sommige christen-democraten), maar door de omvang van de kritiek in de Angelsaksische wereld stellen de aanhangers van Leopold II en de Onafhankelijke Congostaat dat er sprake is van een **Brits complot** om zich de kolonie toe te eigenen, ook omdat de Britse kolonies niet beter worden bestuurd, maar niet zo sterk aangeklaagd worden. Sommige voorstanders van Leopold II en de kolonisatie zijn dit argument blijven gebruiken, al valt de eenduidigheid ervan te betwisten.

Als reactie op die aanklachten zet Leopold II een heuse **propagandacampagne** op het getouw om zijn werk te verdedigen, de mislukkingen van zijn bestuursstelsel te minimaliseren en de gewelddaden te ontkennen. Hij krijgt daarbij de steun van bepaalde politieke en economische kringen uit België die belangen hebben in Congo. De argumenten die de verdediging aanhaalt, verwijzen allemaal naar de kijk op "beschaving" in die tijd. Het "beschavingswerk", aldus de koning en zijn aanhang, haalt de Congolezen uit de zogenaamde "barbarij" door hen de "weldaden" van de westerse beschaving te bieden. De strijd tegen de slavernij, die als een extreme vorm van barbaarsheid wordt begrepen, fungeert daarbij als een van de belangrijkste argumenten ter verdediging (ook vandaag nog soms), hoewel de slavernij in feite wordt vervangen door dwangarbeid. En er worden nog andere verdiensten aan het koloniale werk toegedicht, bijvoorbeeld de strijd tegen het alcoholisme, al mochten koloniale bedrijven massaal alcohol invoeren.

De perscampagne tegen het geweld in de Onafhankelijke Congostaat leidt tot een aantal onderzoeken naar het koloniale systeem. De Britse consul in Congo, **Roger Casement**, stelt als eerste een bezwarend rapport op na het onderzoek dat hijzelf in 1903 ter plaatse heeft uitgevoerd. Dat rapport maakt hij over aan de Britse autoriteiten en komt ook terecht bij het bestuur van de Onafhankelijke Congostaat, bij Leopold II en bij de mogendheden die de Akte van Berlijn hebben ondertekend. Vervolgens stelt de Belgische soeverein zelf een **onderzoekscommissie** aan. Casement van zijn kant gaat samenwerken met de Engelse journalist **Edmund Morel**: samen richtten ze in 1904 de **Congo Reform Association** op die in Europa en de Verenigde Staten ijvert om een eind te maken aan het geweld. Eén van de voorstellen van die associatie luidt dat België Congo officieel zou inlijven als zijn kolonie.

De onderzoekscommissie van Leopold II, bestaande uit drie commissarissen (een Belg, een Italiaan en een Zwitser), vertrekt in september 1904 naar Congo. Ze zullen de Congostroom opvaren, van Boma tot in Stanleystad, en tot in februari 1905 getuigenissen en bewijzen verzamelen. In de maand oktober van dat jaar publiceert de commissie haar vernietigende conclusies over het functioneren van de Onafhankelijke Congostaat: de belasting op het rubber, de dwangarbeid, het geweld, de macht van de militairen, de inheligheid van de grote bedrijven die de grondstoffen ontginnen, de redenen voor het dalende bevolkingscijfer, de werking van bepaalde missies, enz. Wel wijst het rapport ook op enkele positieve aspecten van het werk in de Onafhankelijke Congostaat, met name inzake gezondheidszorg. Die meer positieve passages komen er volgens velen door de druk die Leopold II uitoefent op de redactie van het rapport in een poging om het nut van zijn koloniaal project te rechtvaardigen en de vooruitgang te beklemtonen. Hoe dan ook, het onderzoek van deze commissie versnelt het debat over een eventuele voogdij van België over Congo.

Verzamelwoede en koloniale kunst

Kolonisatie omvat meer dan politieke en militaire overheersing en economische exploitatie. Het is ook een cultureel project. De pogingen om de Congolese bevolking te bekeren en beschaven kwamen reeds aan bod in dit dossier. Een ander belangrijk cultureel luik is de Belgische fascinatie voor Midden-Afrika en zijn (materiële) culturen. Een fascinatie die zich uit in het verzamelen, onderzoeken en tentoonstellen van honderdduizenden culturele objecten uit het Congobekken én

Bron: Fragment uit de "Open brief aan Zijne doorluchtige Majesteit Leopold II, koning der Belgen en soeverein van de Onafhankelijke Congostaat" in 1889 gepubliceerd door de Afro-Amerikaanse journalist Georges Washington Williams, na zijn verblijf in de Onafhankelijke Congostaat.

<https://www.blackpast.org/global-african-history/primary-documents-global-african-history/george-washington-williams-open-letter-king-leopold-congo-1890/>

“ Ik was benieuwd in welke mate de inboorlingen “de goede vaderlijke zorg” van de “welwillende onderneming van Uwe Majesteit” hadden aangenomen. En ik was gedoemd tot bittere teleurstelling. In plaats dat de inboorlingen van Congo “de vaderlijke zorg van de regering van Uwe Majesteit aannemen”, klagen ze overal dat hun land hen met geweld is ontnomen; dat de regering wreed en willekeurig is, en verklaren ze dat ze de regering en haar vlag niet liefhebben noch respecteren. De regering van Uwe Majesteit heeft hun land in beslag genomen, hun steden in brand gestoken, hun eigendommen gestolen, hun vrouwen en kinderen tot slaaf gemaakt en andere misdaden begaan die te talrijk zijn om in detail te vermelden. Het is normaal dat ze overal huiveren voor de “vaderlijke zorg” die de regering van Uwe Majesteit hen zo gretig voorstelt. Voor zover ik weet, is er geen “eerlijke en concrete inspanning geleverd om hun kennis te vergroten en hun welzijn te verzekeren”. Voor zover ik weet, heeft de regering van Uwe Majesteit nooit een frank uitgegeven voor onderwijs, noch een praktisch economisch systeem ingesteld. In bijna alle opzichten zijn immers de minst praktische maatregelen genomen tegen de inboorlingen; en in de hoofdstad van de regering van Uwe Majesteit in Boma is er geen enkele inboorling tewerkgesteld. Het arbeidssysteem is radicaal onuitvoerbaar; de soldaten en de arbeiders van de regering van Uwe Majesteit worden grotendeels geïmporteerd uit Zanzibar [...], Sierra Leone, Liberia, Accra en Lagos [...] Die rekruten worden onder wredere omstandigheden vervoerd dan vee in de Europese landen. Ze eten hun rijst twee keer per dag met hun vingers; ze dorsten vaak naar water in het droge seizoen; ze worden blootgesteld aan hitte en regen, en ze slapen op de natte en vuile dekken van boten, vaak zo dicht op elkaar dat ze alleen maar in menselijk vuil kunnen liggen. En natuurlijk sterven er veel. Bij hun aankomst in Congo moeten de overlevenden werken als arbeider voor één shilling per dag; als soldaat beloven ze hen zestien shilling per maand in Engels geld, maar meestal worden ze betaald in goedkope zakdoeken en giftige gin. De wrede en onrechtvaardige behandeling waaraan deze mensen worden onderworpen, breekt bij velen de geest, zorgt ervoor dat ze de regering van Uwe Majesteit wantrouwen en verachten. Het zijn vijanden, geen patriotten.

in Belgische kunst geïnspireerd door Midden-Afrika en Midden-Afrikaanse esthetiek. Zowel het verzamelen, onderzoeken en tentoonstellen van Congolese kunst als het maken van nieuwe kunst geïnspireerd op Congo gebeurt doorheen de hele Belgische koloniale geschiedenis maar begint onder Leopold II.

‘Verzamelen’ van Congolese objecten

De kolonisator is niet alleen geïnteresseerd in Congolees ivoor en rubber. Eind negentiende eeuw worden duizenden Congolese voorwerpen zoals wapens, textiel, juwelen, aardewerk, maskers, beelden en muziekinstrumenten naar België geëxporteerd. De meeste objecten zijn fraai gedecoreerd of uitgevoerd in een van de vele streekgebonden stijlen die Congo rijk is.

De objecten hebben voor de Congolese samenlevingen die ze produceren een hele waaier aan betekenissen. Ze doen dienst als gebruiksvoorwerp, decoratiestuk, oorlogstuig, religieus instrument of machtsymbool. In Belgische handen krijgen ze een nieuwe rol. De objecten vinden hun weg naar privécollecties (zoals woningen van kolonialen), koloniale exposities (zoals de wereldtentoonstellingen van 1885 en 1894 in Antwerpen) en musea zoals het Museum van Belgisch-Congo in Tervuren, dat opgericht werd in 1898. Ze worden er tentoongesteld als souvenirs, trofeeën, kunst, onderzoeksobjecten en propagandamateriaal. De objecten voeden de toenemende interesse in België voor Congolese (materiële) cultuur en kunst.

Militairen, koloniale ambtenaren, handelaars en missionarissen verzamelen de objecten in de Congostaat. Ze doen dat voor zichzelf of in opdracht van bijvoorbeeld Leopold II die objecten wil tentoonstellen in België om zijn land warm te maken voor zijn koloniale project. Onder Leopolds bewind vinden ook de allereerste expeditie plaats met als specifiek doel om zogenoemde etnografische objecten te verzamelen voor wetenschappelijke doeleinden. Wie verzamelt bepaalt wat

wordt verzameld. Zo valt het op dat er in de vroege koloniale periode veel Congolese wapens hun weg naar België vinden, een gevolg van het feit dat de allereerste verzamelaars vaak militairen zijn die objecten als trofee buitmaken tijdens de vele koloniale veroveringsoorlogen en strafexpedities. Missionarissen zijn dan weer gefascineerd door religieuze objecten. Sommigen proberen die symbolen van het Congolese ‘bijgeloof’ of ‘hekserij’ te doen verdwijnen in het kader van hun bekeringsinspanningen. Anderen hebben bewondering voor Congolese religies en culturen en proberen die beter te begrijpen door religieuze objecten te bestuderen.

In de koloniale periode spreekt men van ‘verzamelen’, een woord dat een zekere doelgerichtheid en gestructureerde aanpak impliceert. Maar daar was in realiteit weinig sprake van. Zo zijn veel collecties lukraak samengesteld en is van de meeste objecten de oorsprong amper gekend. ‘Verzamelen’ klinkt ook neutraal. In praktijk worden objecten geroofd, buitgemaakt, gekocht, geruild of verkregen als gift. Dat alles binnen een koloniale context waar de witte verzamelaar in een machtspositie staat.

Koloniale kunst

De fascinatie voor Congo inspireert ook een heleboel Belgische kunstenaars, te beginnen vanaf het einde van de negentiende eeuw. Congo en de Congolese bevolking worden afgebeeld en verbeeld in foto’s, beeldhouwwerken, schilderijen en literatuur, veelal bijzonder clichématig, in lijn met de stereotiepe koloniale denkbeelden over het “beschaafde witte” zelf en de “primitieve zwarte” ander. Inspiratie krijgen de Belgische kunstenaars tijdens rondreizen in Congo maar ook in België via literatuur, foto’s, illustraties, etnografische objecten en koloniale tentoonstellingen.

De fascinatie is trouwens wederzijds. Ook Congolezen verwerken hun ervaringen met de witte kolonisator op een artistieke manier. Ze brengen de kolonisatie in beeld in ceramiek, bewerkt ivoor, gegraveerde kalebassen, schilderijen op muren en op doek en motieven in gevlochten matten en textiel. Zo drukken ze hun angst en wantrouwen uit voor de kolonisator, maar evengoed spot en bewondering. De Belgische materiële cultuur spreekt ook aan. Sommige Congolese leiders schakelen over op westerse kledij – vooral (stukken van) uniformen – en resideren in huizen vol Europese objecten.

2.4 De Belgische kolonie en mandaatgebieden

Annexatie en bestuur van Congo

In 1908 staat de **annexatie** van Congo als kolonie van België centraal in de politieke debatten. Congo wordt ook een belangrijk thema bij de wetgevende verkiezingen van dat jaar. Het parlement keurt de annexatie goed en die treedt op 15 november 1908 in voege. Op die manier hoopt de Belgische overheid een eind te maken aan de felle kritiek op de misbruiken van het door Leopold II en zijn medewerkers opgezette bestuurlijke systeem.

Leopold II is geen voorstander van de overname door België, maar hij wordt daartoe gedwongen. Hoewel hij eerst nog probeert om de overdracht van zijn soevereiniteit te verhinderen, komt hij steeds meer onder druk te staan en moet hij “zijn” kolonie uiteindelijk afstaan. De koloniale propaganda geeft wel een draai aan het verhaal en zal later – en zeker na de Eerste Wereldoorlog – meer het beeld van de weldoener dan dat van de uitbuiters propageren: zo verspreidt zich de mythe van de soeverein-stichter die Congo grootmoedig aan België heeft geschonken.

België probeert om in Congo een nieuwe bestuurlijke structuur in te voeren, nog altijd onder de controle van Brussel. Dwangarbeid wordt initieel verboden. Het duurt echter niet lang voor de Belgische overheid ook dwangmaatregelen invoert die de Congolese bevolking verplichten om te werken voor de koloniale overheid en bedrijven. De Congolese leiders of “**chefs médaillés**”, zo genoemd omwille van de medaille die ze krijgen wanneer ze meewerken, worden bij de machtsuitoefening betrokken want ze worden geacht bepaalde tradities te vrijwaren. Maar het zijn de kolonialen die alle wetgevende, uitvoerende en rechterlijke macht in handen houden. De koning wordt ter plaatse nog altijd vertegenwoordigd door een gouverneur-generaal. Leopold II zelf

overlijdt enkele maanden na de overdracht. Zijn neef Albert, die kort voor zijn troonsbestijging een lange reis naar de Congo heeft gemaakt, volgt hem op en heeft meer belangstelling voor het lot van de Congolezen dan zijn voorganger, maar heeft veel minder greep op het koloniale beleid omdat zijn status van constitutioneel vorst dat verhindert - in tegenstelling tot Leopold II, die als soevereine vorst als een autocraat over de kolonie heerste.

België wil niet dat de kolonie een impact heeft op de eigen **begroting**: het wil niet betalen voor Congo, en dus moet Congo zelf betalen voor zijn kolonisatie. De financiële middelen van de kolonie komen enerzijds uit **belastingen** die worden verhaald op de plaatselijke bevolking. Andere middelen komen uit douanerechten. De zwarte bevolking financiert dus voor een groot deel zelf het systeem dat haar overheerst zonder dat zij inspraak heeft in de besteding van het geïnde geld. Het zijn de kolonisten die beslissen wat de gekoloniseerde bevolking nodig heeft.

Wanneer België Congo overneemt moet het een gebied besturen dat **76 keer groter** dan het eigen grondgebied. Ondanks de aanleg van enkele verbindingswegen vergt het weken om van de ene kant van Congo naar de andere te reizen. In die omstandigheden kunnen de verantwoordelijken in Leopoldstad moeilijk volgen wat er elders in Congo gebeurt. Daarom wordt de kolonie onderverdeeld in provincies, districten en gewesten. Een paar duizend gouverneurs, commissarissen en beheerders zijn bevoegd voor het regionale en lokale bestuur. Zelfs de witte bevolking heeft geen democratisch recht om invloed uit te oefenen op het koloniale beleid in Congo : er zijn geen verkiezingen (vóór 1957) en er is geen vrije pers (er heerst een censuurregime). Aanvankelijk bestond er ook geen recht van vereniging.

Al die **koloniale ambtenaren** zijn witte mannen. Zwarte mannen noch vrouwen mogen zulke functies bekleden. Afhankelijk van de regio hebben de beheerders diverse verantwoordelijkheden: administratief bestuur, rechtspraak, economie, relaties tussen kolonisten en gekoloniseerden, landbouw, hygiëne, infrastructuur, onderwijs, enz. Zij moeten de goede werking van het hele koloniale systeem bewaken en ervoor zorgen dat de gekoloniseerden het respecteren. De persoon van de ambtenaar en zijn kijk op de Congolezen hebben een grote invloed op zijn werk. Sommigen zijn beter geïntegreerd, hebben meer belangstelling voor de gekoloniseerde bevolking en gedragen zich minder discriminerend dan anderen.

Kaart van Belgisch-Congo in 1912, verdeeld in 22 districten en omringd door de toenmalige buurkolonies.

HO.1946.1058.31, collectie KMMA Tervuren; kaart uitgegeven door J. Dosseray, 1912

Het koloniale systeem: onderdrukkend, uitbuitend en racistisch

Officieel brengt België de Congolezen “beschaving” en “vooruitgang”. De realiteit is minder fraai. In praktijk berust het koloniale systeem in Belgisch-Congo op raciale ongelijkheid, uitbuiting en dwang.

Het Belgische regime is een racistisch en autoritair regime: de witte kolonisator die zichzelf als superieur ziet regeert over zwarte gekoloniseerden die hij als primitief bestempelt. Concreet zijn de Congolese mannen en vrouwen het slachtoffer van **verschillende vormen van discriminatie**: ze mogen zich niet verenigen en er is geen persvrijheid, ze mogen niet komen op plaatsen die voorbehouden zijn voor de witten (cafés, openbaar transport, bepaalde openbare ruimten, enz.); ze moeten wonen in voor hen voorbehouden wijken; ze mogen zich niet verplaatsen zoals ze willen, enz. Bovendien zijn de Congolezen vaak het mikpunt van dagelijks racisme: witten beledigen hen, delen klappen uit, enz. Dat betekent niet dat alle Europeanen racistisch zijn of zich zo gedragen; sommigen betonen zeker respect en hebben vriendschapsbanden met Congolezen. Maar minachting en geweld tegenover zwarte bevolking zijn schering en inslag.

In de tweede plaats berust het koloniale systeem op **uitbuiting** en **dwang**. De bevolking op het platteland wordt verplicht om bepaalde gewassen te telen (bijvoorbeeld katoen), zo niet volgen er sancties. De Congolezen moeten ook een aantal dagen per jaar gratis werken (als drager, voor het aanleggen of herstellen van wegen, enz.). Bovendien worden veel “volwassen en valide mannen” (volgens de terminologie van die tijd) weggerukt uit hun thuisomgeving (dat wil zeggen uit de dorpen en plattelandsgemeenschappen waartoe ze behoren) en **verplicht om te werken** in de ondernemingen die de kolonistoren hebben opgericht (mijnen, plantages, enz.). De opgelegde **arbeidsomstandigheden** zijn bijzonder **zwaar**: de opgevorderde arbeiders krijgen maar een karig loon en genieten aanvankelijk geen enkele medische, sanitaire of hygiënische bescherming. Veel dwangarbeiders overlijden dus snel: die **grote sterfte** verplicht de kolonistoren voortdurend tot nieuwe gedwongen rekruteringen, zodat het overleven van de Congolese bevolking in haar geheel in gevaar dreigt te komen.

Tijdens het interbellum beginnen de koloniale autoriteiten en sommige grote bedrijven zich bewust te worden van dat gevaar en volgen er maatregelen ter sociale bescherming (beperking van de rekruteringen, gezondheidszorg voor de arbeiders, gezinshereniging, enz.) (zie verder).

De economische activiteit

Een van de belangrijkste doelstellingen van de Belgische kolonisatie (zoals van elke kolonisatie in die tijd) bestaat erin winst te maken door de natuurlijke rijkdommen van het gekoloniseerde land te ontginnen. Er worden voor die exploitatie enorme hoeveelheden kapitaal geïnvesteerd in Congo, kapitaal dat hoofdzakelijk uit België zelf komt. Ivoor en rubber, die aanvankelijk veel winst opleveren in de Onafhankelijke Congostaat, geraken uitgeput en rubber brengt ook steeds minder op. Maar er zijn andere grondstoffen die de kolonie rijk zullen maken, omdat ze erg in trek zijn en er overvloedig voorkomen: **ertsen**.

Voorals **koper** is erg gegeerd en in grote hoeveelheden voorhanden in de provincie **Katanga**, in het zuidoosten van het land. Die provincie wordt de vierde grootste koperproducent ter wereld. Kostbare delfstoffen als diamant, goud en zilver, en ook tin vinden eveneens een grote afzet op de wereldmarkten. Congo is verder nog rijk aan radioactieve ertsen en het Congolese **uranium** zal een grote rol spelen bij het vervaardigen van de eerste atoombom door de Verenigde Staten (zie verder).

De kolonie telt ook grote en winstgevende plantages van katoen, oliepalm, koffie, cacao en andere gewassen, die allemaal worden beheerd door westerlingen. Zo ontstaan er bovendien enkele grote voedingsbedrijven in Congo, bijvoorbeeld voor de productie van palmolie. In België zelf verandert het consumptiepatroon omdat meer en meer producten uit de kolonie in het dagelijks leven belanden (koffie, cacao, houtsoorten, enz.). Maar deze evolutie steunt onmiskenbaar op de buitensporige en vaak gedwongen uitbuiting van Congolese arbeidskrachten (zie hoger).

Intussen breidt het **spoorwegnet** voor goedertransport, waarvoor onder Leopold II de start had gegeven, steeds verder uit over heel Belgisch-Congo. De transportinfrastructuur is in de eerste plaats bedoeld voor de ontwikkeling van de grote kapitalistische ondernemingen die willen exporteren en verkopen op de wereldmarkt. Tegelijkertijd wil België van Congo een “modelkolonie” maken en dat uit zich in de **modernisering** van een aantal grote steden waar indrukwekkende gebouwen in westerse stijl worden opgetrokken. Na de Tweede Wereldoorlog, parallel met de toename van het gebruik van auto's, wordt het **wegennet** sterk ontwikkeld. Zo wordt het mogelijk om met de wagen van Boma, aan de kust, naar Stanleystad in het noorden of Elisabethstad in Katanga te rijden. Eerder al, vanaf de jaren 1920, wint de **luchtvaart** aan belang en worden talrijke kleinere en grotere luchthavens aangelegd. De Belgische luchtvaartmaatschappij Sabena maakt van Midden-Afrika haar belangrijkste bestemming en baat ook het Congolese lucht netwerk uit. Daardoor krijgt de maatschappij zelfs een symboolwaarde voor de naoorlogse kolonie.

De vraag is echter wie werkelijk baat heeft bij vele facetten van deze modernisering: de gekoloniseerde inwoners van Congo hebben meestal niet de middelen om een auto te kopen, hebben geen toelating om naar het buitenland te reizen of zich zelfs maar binnen het land te verplaatsen, en ze genieten dus niet mee van de verbeterde infrastructuur. De bloeiende economie straalt weinig of niet af op de zwarte arbeiders, behalve dan op een minderheid vanaf de jaren 1950 wanneer de koopkracht van sommigen in de steden verhoogt en enige sociale voordelen, zoals kinderbijslag, worden ingevoerd.

De grote kapitalistische ondernemingen

De koloniale economie wordt gedomineerd door een klein aantal Belgische investeringsmaatschappijen. Zij zijn eigenaar van grote koloniale moederbedrijven met een hele reeks dochterbedrijven in Congo die zich specifiek toespitsten op een economische activiteit. Zo heeft de machtige Belgische Generale Maatschappij (in het Frans: Société Générale) aandelen in de Compagnie du Congo pour le Commerce et l'Industrie, die op haar beurt eigenaar is van transportbedrijven, mijnen, plantages enz. ... in Belgisch-Congo.

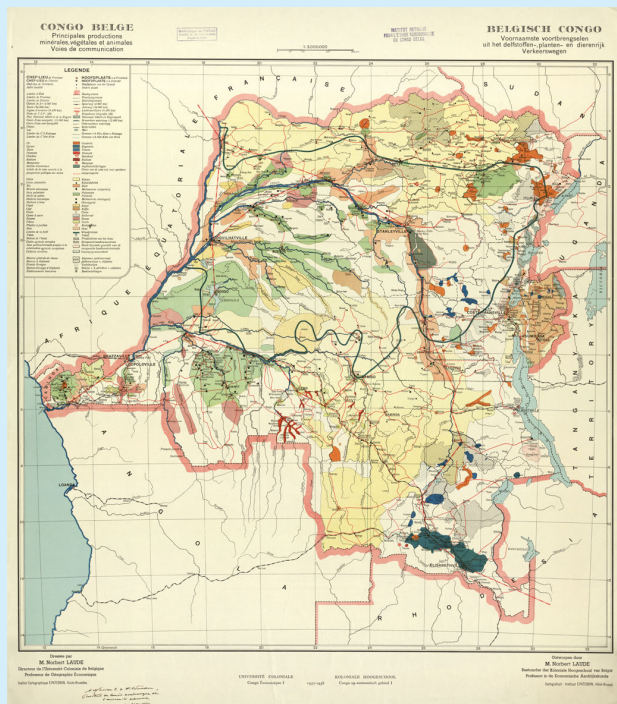
Al sinds het regime van Leopold II hebben de grote bedrijven nauwe banden met de koloniale overheid. De meeste ondernemingen hebben grote stukken van Congo in concessie. Dat betekent dat ze het alleenrecht hebben om bepaalde grondstoffen in die regio te ontginnen, met het oog op de ontginning van ertsen zoals koper of de teelt van landbouwgewassen als katoen. In ruil daarvoor krijgt de koloniale overheid een deel van de aandelen en dus ook van de winst. Ook op persoonlijke vlak zijn er connecties. Een deel van de top van de koloniale ambtenarij maakt na een loopbaan bij het Ministerie van Koloniën de switch naar de grote koloniale bedrijven. Omwille van de hechte relaties zitten de bedrijfswereld en de koloniale overheid meestal op dezelfde lijn. De koloniale ondernemingen kunnen over het algemeen hun volle gewicht in de schaal leggen bij de politieke besluitvorming in Belgisch-Congo.

Een van de belangrijkste koloniale bedrijven is **Union Minière du Haut Katanga (UMHK)**. Die onderneming is vooral actief in de koperwinning. Dankzij de grote vraag naar koper tijdens de Eerste Wereldoorlog wordt de UMHK een van de belangrijkste koperproducenten ter wereld. De onderneming wordt zo een dominante economische en politieke speler in Katanga, de hele kolonie en zelfs op internationaal vlak. Zij behoort tot de grootste werkgevers van Midden-Afrika. De arbeidskrachten komen uit Congo, maar ook uit Ruanda-Urundi en de omliggende landen. De leiding van het bedrijf blijft in handen van Europeanen. In eerste instantie zijn de levens- en werkomstandigheden van de mijnwerkers, net als in Europa, bijzonder zwaar. Ze zijn bovendien veelal onder dwang gerekruteerd en ver verwijderd van hun familie en hun streek of land. Vanaf de jaren 1920 proberen de grote ondernemingen hun productiviteit te verhogen door de productie te mechaniseren en de werknemers beter te beschermen vanuit paternalistische overwegingen. De mijnbouwmaatschappijen bouwen ook “cités” om er hun arbeiders in afgescheiden wijken te laten wonen. Die functioneren als een **staat in de staat**, met eigen regels, eigen infrastructuur en eigen missionarissen die zich inzetten voor de zorg en ontwikkeling van de zwarte arbeiders.

De UMHK-mijnen produceren meer dan alleen koper. Vanaf de jaren 1920 graven mijnwerkers ook uranium op. Dat erts wordt in Belgische fabrieken geraffineerd om er het radioactieve radium uit te winnen. Radium wordt tijdens het interbellum gebruikt voor medische doeleinden, bijvoorbeeld voor stralingstherapieën. In de jaren 1930 tonen onderzoekers aan dat uranium ook heel wat potentieel heeft, als krachtige energiebron bijvoorbeeld of mogelijk nieuw wapen. De belangstelling van de grootmachten groeit. Het zijn woelige tijden in Europa en dus besluit de UMHK een deel van haar strategische voorraden in België te verhuizen naar de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, vlak voor de Tweede Wereldoorlog. Het is dit uranium dat wordt gebruikt voor het maken van de **atoombom** die in 1945 terecht komt op Hiroshima.

Kaart van de natuurlijke rijkdommen in Belgisch-Congo en Ruanda-Urundi met "de voornaamste voortbrengselen uit het delfstoffen-, planten- en dierenrijk, en de verkeerswegen" 1937-1938, ontworpen door M. Norbert Laude, bestuurder van de Koloniale Hogeschool van België en professor in de economische aardrijkskunde.

Collectie De Wildeman. ARA, Archief INEAC, nr. 7449.

Vooruitgang in de gezondheidszorg?

De Belgische kolonisatie heeft ook een sociaal luik. Zo wordt er in naam van de beschavingsmissie geïnvesteerd in gezondheidszorg. De strijd tegen tropische ziekten, tegen kindersterfte, ondervoeding, enz. maakt niet alleen deel uit van het werk van de mannelijke en vrouwelijke missiecongregaties, maar ook van het koloniale bestuur dat meer inspanningen ter zake levert vanaf de jaren 1930. De koloniale staat is verantwoordelijk voor de volksgezondheid en voert campagnes ter bestrijding van muggen die ziekten overbrengen, legt moerassen droog en zal ook zorgen voor gratis gezondheidszorg in de hele kolonie. Grote farmaceutische bedrijven van hun kant gaan op zoek naar grondstoffen om medicijnen te maken. De drie spelers van de kolonisatie slaan trouwens de handen in elkaar om **ziekten te bestrijden**, door onder andere vaccinaties te bepleiten: de staat voert campagnes om die te promoten, bedrijven verplichten hun werknemers om zich te laten inenten en missionarissen, artsen en anderen dienen de vaccinaties toe. Daardoor wordt het **medisch systeem** in de Belgische kolonies na 1945 een van de meest ontwikkelde in sub-Sahara-Afrika. Sommige streken behoren er tot de gezondste van het continent en ziekten die er voordien endemisch waren, zoals de slaapziekte, nemen sterk af.

De Belgen gaan prat op hun koloniale verwezenlijking op het vlak van gezondheidszorg. Duizenden mannen en vrouwen voelen zich geroepen om in Congo te gaan werken in de medische sector om de Congolezen te helpen. Toch moet de koloniale gezondheidszorg kritisch bekeken worden. Eerst en vooral is de kolonisatie verantwoordelijk voor de verspreiding van sommige ziektes. De door ondervoeding en dwangarbeid verzwakte bevolking is vatbaarder voor ziektes. Samen met

gedwongen arbeidsmigratie en vluchtelingenstromen zorgt dit ervoor dat ziektes als malaria en de slaapziekte kunnen uitgroeien tot epidemieën onder het bewind van Leopold II en de eerste decennia van Belgische heerschappij. De medische zorg richt zich aanvankelijk enkel op witte kolonials, niet op de zwarte gekoloniseerde. Pas na de Eerste Wereldoorlog ontfermde de gezondheidszorg zich ook over de Congolese bevolking. Maar zelfs dan heeft lang niet iedereen toegang tot de koloniale ziekenzorg. De middelen zijn beperkt en de medische infrastructuur en vaccinatiecampagnes beslaan lang niet heel de kolonie. Het koloniale systeem investeert ook niet alleen in ziekenzorg vanuit menslievendheid. Een gezonde arbeidersbevolking dient immers ook de economische belangen.

Verder is het belangrijk om de onderbelichte Congolese kant van het verhaal te vertellen. Zo draait de ziekenzorg van de koloniale overheid en missies op Congolese mannen en vrouwen die opgeleid worden om ondergeschikte rollen te spelen in de gezondheidssector als hulpverplegers, medische assistenten, administratieve bedienden, ziekenzusters en -broeders, ... Veel Congolezen staan wantrouwig tegenover de westerse geneeskunde en blijven daarnaast een beroep doen op hun eigen geneeskunde.

Onderontwikkeld onderwijs

Ook onderwijs speelt een centrale rol in de Belgische “beschavingsopdracht”. Nagenoeg de hele koloniale periode lang hebben katholieke en protestantse missies er de volledige zeggenschap over het onderwijs. In 1906 sluit de Onafhankelijke Congostaat trouwens een akkoord met de katholieke kerk om haar het **monopolie** te geven van het openbaar onderwijs aan de gekoloniseerde bevolking. Terwijl in België het onderwijs een twistappel is tussen de politieke partijen, geldt Belgisch-Congo als het “jachtterrein” van de katholieken en dat onder de auspiciën van het **Ministerie van Koloniën** dat gedurende het grootste deel van de tijd in handen is van katholieke ministers. Zij verzekeren de greep van de missies op het onderwijs, die soms in het gedrang komt wanneer de liberalen dat ministerie in Brussel in handen krijgen, wat tussen 1908 en 1960 maar vijf keer het geval is.

De koloniale focus ligt voornamelijk op lager onderwijs. In de jaren 1950 is dat **onderwijs** volledig gratis en een van de meest doeltreffende op het Afrikaanse continent. Het scoort volgens sommige bronnen beter inzake aanwezigheids- en alfabetiseringscijfers dan het lager onderwijs in de meeste andere Afrikaanse kolonies. De Congolese kinderen worden onderwezen in één van de vier Congolese talen die de koloniale overheid promoot als *lingua franca* of courante omgangstaal: Lingala, Swahili, Kikongo en Tshiluba. Ook Frans is een onderwijstaal, vooral in de middelbare scholen. Het doel van de missionarissen-onderwijzers is in de eerste plaats de evangelisatie van de gekoloniseerde bevolking. Bovenop de catechismus wordt er veel aandacht besteed aan de zogenaamde morele opvoeding van de Congolese bevolking. Het doel is om gedisciplineerde onderdanen op te leiden.

Het middelbaar en niet-universitair hoger onderwijs zijn daarentegen onderontwikkeld. Van de naar schatting 1,6 miljoen kinderen die in 1957 een vorm van scholing krijgen gaat maar 5 procent naar het middelbaar of hoger onderwijs. De focus ligt op beroepsopleidingen omdat het koloniale regime het onnodig en zelfs gevaarlijk acht om de gekoloniseerde bevolking een meer doorgedreven opleiding te geven. In het middelbaar en hoger onderwijs worden leerlingen opgeleid tot verpleger, administratieve, landbouwkundige en medische assistenten of priester. Zo worden ze voorbereid op een toekomst bij de koloniale administraties, bedrijven of missies.

Universitair onderwijs heeft Congo niet vóór 1954, wanneer *Lovanium* als afdeling van de Katholieke Universiteit van Leuven wordt opgericht, en ook daarna blijft het erg beperkt. Congolese studenten volgen er richtingen zoals landbouwkunde en geneeskunde. Bepaalde richtingen zoals rechten worden niet georganiseerd, omdat die niet nuttig of zelfs gevaarlijk worden geacht voor de ondergeschikte rol die zij moeten spelen in de koloniale samenleving. Ondanks de beperkingen werkt het hoger en universitair onderwijs emanciperend. Na de Tweede Wereldoorlog stelt een hoger opgeleide elite de kolonisatie steeds meer in vraag..

De Belgische overheid vreest dat de Congolezen door de ontwikkeling van het hoger onderwijs ontevreden en veeleisend zullen worden; om de koloniale orde te verdedigen, houdt de Belgische kolonisator de overgrote meerderheid van de Congolezen dus op een elementair onderwijsniveau

en ontmoedigt zo de ontwikkeling van een Congolese culturele, politieke en economische elite. Deze koloniale erfenis zal een enorme impact hebben op het onafhankelijk Congo. Een geschoolde elite om het land te besturen en beheren is er amper aan het einde van de Belgische overheersing. Maximum een dertigtal Congolezen heeft een universitair diploma in 1960. Zo studeren de eerste 2 zwarte dokters pas af in 1961.

Rassensegregatie in Belgisch-Congo

De segregatie tussen zwarte, gekoloniseerde mensen en witte kolonisten bepaalt het leven van de inwoners van de Belgische kolonie. Zwarte en witte mensen ontmoeten elkaar alleen in een professionele context, waarin zwarte mensen systematisch de werknemers zijn en de witten de bazen. Bijna elk Europees gezin heeft een of meer “boys”, jongens en jonge mannen die huishoudelijke taken verrichten. Er zijn aparte winkels, bioscopen, restaurants, scholen en zelfs ziekenhuizen voor beide bevolkingsgroepen. De meeste Congolezen verdienen overigens onvoldoende om ontspanningsoorden op te zoeken. Die “colour bar” of kleurbarrière is er zowel in de feiten als in de hoofden.

Voor de Europeanen is het leven in Belgisch-Congo meestal gemakkelijker dan in België: ze verdienen er goed en hebben er vaak recht op een huis, meubilair en bedienden. Belgen mogen naar de kolonie gaan op voorwaarde dat ze er een functie hebben (in de administratie, het leger of een bedrijf, er werken als zelfstandige,...) of er een eigendom bezitten. Arme Belgen worden bewust buiten het koloniale systeem gehouden. Het enige beeld dat de Congolezen dan ook van de Belgen hebben, is dat van een bemiddelde en superieure klasse.

Zowel voor wit als zwart bestaat er een groot verschil tussen het leven in de stad en op het platteland dat “de brousse” wordt genoemd. Daar is het comfort, in de overweldigende natuur en te midden van soms gevaarlijke fauna en flora, heel beperkt. Belgen zijn dat niet gewoon en in bepaalde streken is het klimaat voor hen moeilijk leefbaar: sommigen kunnen zich zeer moeilijk aanpassen, anderen genieten ervan. De meeste kolonisten houden regelmatig contact met België: zo worden werknemers verplicht om alle 3 jaar 6 maanden vakantie te nemen. Velen keren na een aantal jaren naar België terug: weinigen vertrekken naar Belgisch-Congo om er zich definitief te vestigen, ook al worden er ter plaatse gezinnen gesticht en Belgische kinderen er geboren worden die pas later hun ‘vaderland’ zullen zien.

Tijdens de allereerste jaren van de kolonisatie worden vrouwen uit Europa, met uitzondering van religieuzen, weggehouden uit Congo. Maar zoals in de meeste kolonies verandert die politiek vrij snel om zogeheten “rassenvermenging” tegen te gaan (zie “Kinderen van gemengde afkomst”). Vanaf de jaren 1920 telt Congo steeds meer witte vrouwen, al moeten zij er zich meestal beperken tot de rol van huisvrouw. De arbeidsmarkt is voor hen grotendeels gesloten, met uitzondering van enkele stereotiepe functies zoals verpleging, onderwijs of secretariaatswerk, en op voorwaarde dat ze niet gehuwd zijn.

In de steden woont de Congolese bevolking in wijken die voor haar zijn voorbehouden en vaak de bijnaam “le Belge” dragen. De Congolezen die “in de brousse” wonen worden in de koloniale propaganda vaak voorgesteld als “primitieven” die een lendendoek dragen en in hutten in het oerwoud wonen. Dat is een beeld dat geïnspireerd is op wat de “pioniers” in de negentiende eeuw konden waarnemen, maar allerm minst de reële leefwereld weerspiegelt van de Congolezen in de twintigste eeuw. De Congolese bevolking op het platteland kampt met werkloosheid, ook omwille van de discriminatie op de arbeidsmarkt, en velen, vooral vrouwen die de gezinslast torsen, zijn aangewezen op sociale en humanitaire bijstand van missionarissen en andere witte hulpverleners.

De koloniale rechtspraak

Het gerechtelijk systeem in Belgisch-Congo is een concrete uiting van de **segregatie** in de koloniale samenleving. In de kolonie geldt niet hetzelfde recht voor de “inboorlingen” en voor de “Europeanen”. De koloniserende macht gaat ervan uit dat ze niet te maken heeft met één samenleving, maar met twee,

elk met haar eigen kenmerken. De wetgeving en de rechtspraak verschillen volgens de huidskleur. Er bestaat een **“gewoonterecht”** voor de gekoloniseerde bevolking, vooral voor burgerlijke geschillen en sommige kleine vergrijpen, maar dat recht geldt niet voor de Europeanen voor wie grotendeels het Belgische recht van toepassing is. Het gewoonterecht wordt geregeld door de **dorpshoofden** die ook over enkele privileges beschikken om arrestaties uit te voeren en de openbare orde te handhaven. **Dorpsrechtbanken**, kleine lokale vergaderingen, mogen een oordeel vellen over bepaalde strafbare feiten. Maar de rechterlijke macht berust *de facto* wel grotendeels in handen van de kolonials. In België kunnen vrouwen rechten studeren, hebben zij vanaf 1922 toegang tot de balie en kunnen zij vanaf 1948 rechter worden. In de kolonie staat alleen het beroep van advocaat voor hen open: in 1953 zijn er 3 witte advocates in heel Congo.

Het **verschil in behandeling** bij de veroordeling van zwarte en blanke mensen is vaak flagrant, waarbij eerstgenoemden zwaarder worden gestraft dan laatstgenoemden. Sommige straffen zijn voorbehouden voor de Congolese bevolking, zoals de beruchte zweep of **“chicotte”**. Hoewel die vorm van **lijfstraffen** in Europa in de negentiende eeuw geleidelijk aan verdwijnt uit de rechtspraak, is zij nog van toepassing in de koloniale context. De koloniale overheid beweert dat zulk geweld beter geschikt is voor de **“inboorlingen”** die, volgens haar, met zachtere straffen de ernst van de zaak niet zouden inzien.

Schilderij met afbeelding van een lijfstraf in een gevangenis in Belgisch-Congo. Tshibumba Kanda-Matulu - 1885-1960
Colonie belge

Collectie Nationaal Museum van Wereldculturen TM-5867-34 [Het Belgische koloniale regime (1885-1959)]

Culturele interactie

Kolonisatie is meer dan een politiek of economisch project. Kolonisatie houdt ook culturele uitwisseling in. Tijdens de Belgische overheersing maken de verschillende Congolese bevolkingsgroepen zich stapsgewijs en op verschillende en complexe manieren heel wat aspecten van de westerse cultuur eigen die de Belgen met zich meebrengen. Denk bijvoorbeeld aan het christendom, de Franse taal en kledij maar ook aan nieuwe waarden en denkpatronen zoals de samenstelling van de familie, de rol van het individu en het incorporeren van de westerse concepten van tijd, eigendom en economische waarde. Daarbij is het duidelijk dat de culturele invloed van de Belgen op de Congolezen vooral groter is in de steden en belangrijke industriële en commerciële centra, de plaatsen waar de aanwezigheid van de kolonisator het grootst is. De Belgische culturele invloed is veel kleiner op het platteland waar nauwelijks witte kolonials te bekennen zijn. Ook tussen leeftijden is er een groot verschil. Jongere generaties zijn veel sneller om zich de westerse cultuur toe te eigenen.

Culturele uitwisseling tussen metropool en kolonie is geen eenrichtingsverkeer. Dat bewijst de invloed van Congolese en – in bredere zin – Afrikaanse esthetiek op de Belgische en Europese moderne kunst. Zo verwerken een hele reeks Belgische architecten, meubelmakers, mode-ontwerpers, schilders en beeldhouwers Congolese motieven en esthetische patronen in hun creaties. Ze doen inspiratie op tijdens hun reizen naar Congo maar vooral via illustraties in boeken, fotomateriaal en de etnografische collecties die ze zelf verzamelen of bezichtigen bij privéverzamelaars en in musea. Een bekend voorbeeld is art-nouveau-schilder, -ontwerper, -vormgever en -architect Henry Van de Velde die zich onder meer baseerde op scarificatie-patronen uit Congo (scarificatie is het versieren van de huid door het maken van littekens). Andere voorbeelden zijn Floris en Oscar Jaspers en Constant Permeke die zich voor hun expressionistische beelden en schilderijen inspireren op wat ze ‘primitieve’ kunst noemen.

De Belgische kolonisatie speelt zich niet in een vacuüm af. Soms zijn de uitwisselingsmechanismen bijzonder complex. Een goed voorbeeld daarvan is de Congolese rumba die ontstaat in de jaren 1940 en later uitgroeit tot de – wereldberoemde – nationale muziek van het onafhankelijke Congo. De rumba is een Congolese herinterpretatie van een reeks muziekgenres uit de Caraïben die op hun beurt wortels hebben in de muziek die van de zestiende tot de negentiende eeuw meereisde met slaven uit Afrika. Die muziekgenres bereiken Congo in de vorm van grammofoonplaten en Caraïbische bands die de koloniale overheid laat overkomen om de witte officieren te entertainen. Ook de fanfares en koren die Belgische militairen en missionarissen oprichten beïnvloeden de rumba. De muzikanten zijn vaak niet alleen Congolezen maar ook West-Afrikanen uit Leopoldstad. De instrumenten en radio- en opnametechnologie zijn Europees, de platenbazen vaak Grieks. Zingen gebeurt in de koloniale voertaal Lingala.

Omgaan met de Belgische kolonisatie

In de ogen van de Belgische kolonisator speelt de gekoloniseerde bevolking van Congo een passieve rol. Het zijn de Belgen die beschaving brengen in de vorm van spoorwegen, ziekenhuizen, scholen, het christendom, ... en de gekoloniseerden die daarvan profiteren. Na de kolonisatie komt er geleidelijk aan kritiek op dat koloniale discours, zowel geuit door verschillende groepen van de Belgische bevolking als door mensen uit de Afrikaanse diaspora (antiracistische verenigingen, nieuwe sociale bewegingen, mensenrechtenorganisaties, enz.), die vanaf de jaren 2010 steeds luider weerklinkt. De Belgen brachten geen beschaving maar onderdrukking en uitbuiting, klinkt het steeds vaker, ze ontnamen de Congolezen hun traditionele cultuur en religie. De gekoloniseerde speelt in die versie van de geschiedenis de rol van slachtoffer.

Beide overleveringen ontkennen echter de actieve rol van de gekoloniseerde bevolking. Zo ontdoen ze de koloniale geschiedenis van een deel van zijn complexiteit. Zonder te kijken naar de manieren waarop de gekoloniseerde bevolking omgaat met het koloniale regime is het onmogelijk om kolonisatie volledig te begrijpen.

Opportunities

Het aantal witte mensen in Congo is gedurende de hele koloniale periode bijzonder klein. Op het hoogtepunt van de Belgische aanwezigheid aan het einde van de jaren 1950 zijn er ongeveer 100.000 kolonials. Een 10.000 witte ambtenaren en een gelijkaardig aantal missionarissen en een aantal bedrijfsbedienden vormen de top van het koloniale regime.

Om de reusachtige kolonie en haar bevolking te besturen, beschaven, bekeren en exploiteren rekent die flinterdunne witte bovenlaag op duizenden zwarte tussenpersonen, net als in Leopolds Onafhankelijke Congostaat. Het leger bestaat uit zwarte soldaten. De lagere echelons van de koloniale overheid en bedrijfsadministraties worden bemand door zwarte klerken, tolken, assistenten, voormannen, en andere medewerkers. Op lokaal niveau zijn het zwarte koningen, sultans en chefs die belastingen innen, rechtspreken, arbeiders ronselen, verplichte teelten organiseren en zo meer. De kerk rekent dan weer op zwarte priesters, verplegers, broeders en zusters. Ook hier krijgen Congolezen een ondergeschikte rol.

Gekoloniseerden die meewerken met de kolonisator, het lijkt op het eerste gezicht vreemd of tegenstrijdig. Daarom is het belangrijk om in het achterhoofd te houden dat het koloniale systeem op structureel niveau onderdrukkend, ongelijk en uitbuitend kan zijn, maar voor bepaalde bevolkingslagen, groepen en/of individuen bepaalde opportuniteiten biedt. Zo worden Congolese chefs en koningen soms rijkelijk betaald voor de diensten die ze verlenen aan de koloniale overheid en berust hun gezag over hun onderdanen deels op de militaire macht van de koloniale staat. Hierbij is het essentieel om niet te vergeten dat de bewegingsvrijheid van de gekoloniseerde bevolking onder het Belgische bewind even beperkt is als in de periode van Leopolds Congostaat. Zo is een chef die onvoldoende in de lijn loopt snel vervangen door iemand anders. Verzet of weerstand tegen het koloniale regime wordt zowel op collectief als individueel niveau bestraft met geweld en repressie.

Een ander voorbeeld van hoe de Belgische kolonisatie opportuniteiten creëert voor een deel van de Congolese bevolking zijn de snelgroeiende steden en commerciële centra. Vanaf 1945 neemt de stedelijk bevolking in Congo razendsnel toe. Zo groeit Leopoldstad uit tot een stad met een paar 100.000 inwoners. In steden staat het koloniale gezag op zijn sterkst en ervaren de Congolezen het dagelijks racisme in de vorm van segregatie. Toch migreren veel Congolezen naar de steden. Zo ontlopen ze de verplichte arbeid op het platteland maar ook het keurslijf van normen en waarden van hun gemeenschappen. In steden zijn er jobs maar ook een snel ontwikkelende urbane cultuur en toegang tot de moderniteit.

Verzet

Lang niet alle Congolezen werken zonder morren met de kolonisator mee, integendeel. Het verzet tegen het koloniale systeem is groot. Pas rond de jaren 1920 slaagt het koloniale regime er in om heel het Congolese grondgebied onder een vorm van controle te brengen. Tot dan gaan de veroveringsoorlogen die begonnen onder Leopold II verder. En tot dan weigeren sommige Congolese gemeenschappen om spontaan het hoofd te buigen voor de kolonisator.

Op verschillende momenten ontstaat er openlijk collectief verzet tegen de kolonisatie. In 1915 wakkert de genezeres Maria N’Koy de onrust aan in het gebied ten oosten van het Tumbameer door op te roepen tot verzet tegen koloniale belastingen en dwangarbeid, tot zij het sein zou geven om alle blanke kolonialen te doden. In de jaren 1940-1945 zijn er de grote arbeidersstakingen bij belangrijke bedrijven als de Katangese mijngigant Union Minière en in steden als Leopoldstad en Matadi. De slecht behandelde soldaten van het koloniale leger slaan meermaals massaal aan het muiten. Een aantal keren komen hele regio’s of gemeenschappen in opstand tegen de kolonisator. De bekendste rebellie vindt plaats in 1931 in de zuidwestelijke Kwilu-regio. Daar dwingt de koloniale overheid de Pende-gemeenschap om tegen een lage vergoeding palmnoten te produceren voor het bedrijf Huileries du Congo belge, een filiaal van de Britse Lever Company. Wanneer de palmprijzen kelderen door de wereldwijde economische crisis en de koloniale overheid ook nog eens de belastingen verhoogt barst de bom. De Pende komen in opstand. Het koloniale leger onderdrukt hun verzet. Naar schatting 1.100 Pende sterven. De koloniale overheid en de pers berichten zelden over zulke verzetsacties omdat ze het beeld van de *Pax Belgica* in stand willen houden.

Uit angst voor koloniale repressie zijn de meeste vormen van Congolees verzet subtieler, meer verborgen. Zo proberen mensen op allerlei manieren hun belasting- en arbeidsplichten te ontlopen. De bevolking in het noorden van Congo is bijvoorbeeld bijzonder inventief in haar verzet tegen de verplichte teelt van katoen. Mensen verhuizen naar steden of gebieden waar geen katoen verbouwd moet worden. Boeren verzwaren hun katoenoogst met zware materialen om zo de koloniale quota’s te halen. Anderen stelen katoen uit de magazijnen van de bedrijven aan wie ze hun gewassen moeten verkopen en verkopen hun oogst nadien opnieuw. Een andere strategie is om hun katoenvelden te verwaarlozen en de oogst te laten mislukken.

Een onderbelicht stuk koloniale geschiedenis is de manier waarop zwarte vrouwen weerstand bieden tegen de aan hen opgelegde ondergeschikte positie in de koloniale maatschappij. Vanaf het interbellum zien de Belgische overheid, missionarissen en witte vrijwilligersorganisaties het als hun taak om de zwarte vrouw te bevrijden van het polygame huwelijk. In de plaats daarvan dringen ze het

keurslijf van de moeder in een patriarchaal kerngezin op. Dat gebeurde onder meer via het onderwijs en in campagnes rond het moederschap. Lang niet alle vrouwen leggen zich echter zomaar neer bij de geldende koloniale of Midden-Afrikaanse gendernormen. Vooral in steden genieten ze een zekere mate van vrijheid en economische onafhankelijkheid. Ze beginnen er een zelfstandige economische activiteit – veelal in de kleinhandel of het bereiden van voedsel – en dragen zo bij tot de ontwikkeling van een urbane cultuur.

Kolonisatie een plaats geven

Om te begrijpen hoe de Congolezen omgaan met kolonisatie moeten we breder kijken dan concrete handelingen als meewerken of weerstand bieden. De gekoloniseerde bevolking probeert immers op allerlei manieren de kolonisatie een plaats te geven of te vatten.

De kolonisatie destabiliseert veel Congolese gemeenschappen: economische uitbuiting met bijhorende armoede en ongelijkheid, de koloniale aanval op Congolese culturen en manieren van leven, het ontstaan van een nieuwe sociale en politieke pikorde, ... Veel Congolezen zoeken daarom hun toevlucht in cultussen die focussen op genezing en op het herstellen van een verloren gewaande harmonie. Via genezers, waarzeggers en krachtvoorwerpen als amuletten en beelden, of tijdens rituelen als maskerdansen, offers en gebeden, zoeken ze contact met voorouders, geesten, goden en natuurkrachten. Het zijn cultussen die de Congolezen verenigen en hen opnieuw een vorm van autonomie willen geven of zelfs bevrijden. Vaak zijn het pre-koloniale cultussen die een nieuwe invulling krijgen. Maar evengoed zijn er profetische bewegingen die christelijke elementen vermengen met Midden-Afrikaanse religies en geleid worden door zwarte “messiassen” als Simon Kimbangu of Simon Mpadi. Dit soort bevrijders zijn niet alleen mannen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog wint de genezeres Maria N’Koy razendsnel aan volgelingen met haar genezingen en anti-koloniale boodschap.

De kolonisatie krijgt ook een plaats via de verspreiding van verhalen en geruchten. De koloniale geneeskunde geeft aanleiding tot veel bezorgdheden en invraagstellingen. Vaccinatiecampagnes worden door veel Congolezen met argwaan bekeken. In plaats van te genezen zouden de injecties de mensen net ziek maken. Sommigen zien de vaccinatiecampagnes zelfs als een plan van de kolonisator om alle zwarte mensen uit te roeien. Autopsie en chirurgie worden dan weer gelinkt aan verhalen over wit kannibalisme, bloedtransfusies aan vampirisme. Eerder dan als onwetendheid moeten dit soort geruchten geïnterpreteerd worden als een gebrek aan vertrouwen in het witte gezag. Bovendien zijn er evengoed misverstanden langs koloniale zijde over Congolese geneeskunde en doen er ook daar de meest waanzinnige verhalen de ronde over Congolees kannibalisme en mensenoffers.

De Eerste Wereldoorlog

De Eerste Wereldoorlog speelt een belangrijke rol in het behoud van de Belgische aanwezigheid in Midden-Afrika. In tegenstelling tot Frankrijk en Groot-Brittannië weigert België koloniale troepen naar België te halen om te dienen als “kanonnenvlees” in de loopgraven. Wel dienen er minstens 32 Congolese soldaten in het reguliere leger in België omdat ze al vóór het conflict in België aanwezig waren.

Toch ontsnappen de Congolezen niet aan de oorlog. De buurkolonies zijn immers allemaal in handen van oorlogvoerende mogendheden (behalve aanvankelijk de Portugese kolonies). Hoewel de Belgische regering in eerste instantie de neutraliteit van Congo wil handhaven om de kolonie buiten het Europese conflict te houden, verplichten Frankrijk en Groot-Brittannië haar al snel om troepenbewegingen over het Congolese grondgebied toe te laten. De expansiedrang van het Duitse leger in Midden-Afrika dwingt de Congolese **Force Publique** tot verdediging van de kolonie en **tot deelname** met Fransen en Britten aan gevechten in het aangrenzende Kameroen en Rhodesië. Bovendien boekt de Force Publique belangrijke successen in de strijd tegen de Duitse troepen in Duits-Oost-Afrika. Grote stukken van de Duitse kolonie worden bezet, waaronder de oevers van het Tanganykameer en de koninkrijken Ruanda en Urundi.

De koloniale propaganda besteedt later enorm veel aandacht aan de Belgische overwinning en de witte officieren aan het hoofd van de campagnes tegen de Duitsers. De best gekende zege is de inname van de stad **Tabora** in het latere Tanzania door de Force Publique in 1916. **Generaal Tombeur**, die de troepen aanvoert, krijgt alle eer voor de overwinning. De cruciale Congolese bijdrage wordt grotendeels genegeerd. Het zijn echter Congolese soldaten die vechten en ongeveer 1.900 van hen sneuvelen. Bovendien gebeurt de bevoorrading van de troepen door honderdduizenden zwarte dragers die vaak met geweld gedwongen worden en in grote getale bezwijken onder hun last of ten gevolge van ziektes. Daarbovenop wordt de Congolese bevolking gedwongen om grondstoffen als katoen, rijst en koper te produceren voor de geallieerde troepen.

Dit schrijft Jules Renkin, minister van Koloniën tussen 1908 en 1918, over de koloniale troepen aan het front in Europa.

Brosens, G. (2014). "Congo aan den Yser. De 32 Congolese soldaten van het Belgisch leger in de Eerste Wereldoorlog". *Cahiers Bruxellois – Brusselse Cahiers*, xlvii(1F), 251-264.

“ [...]“... persoonlijk voel ik er weinig voor om koloniale troepen in te zetten buiten Afrika. De kolonie heeft al een groot offer gebracht in deze oorlog. Daarbij walg ik van de idee om onze zwarten mee te sleuren in de gevechten tussen Europeanen. Dat is nefast voor hun beschaving en voor het prestige van het blanke ras in Afrika. Het is zelfs onze morele verplichting om de volkeren, die wij moeten beschermen en behoeden, niet in dit gruwelijk kluwen te betrekken. Verder deel ik de overtuiging van de gouverneur-generaal, Dhr. Henry, aangaande de terugkeer naar het vaderland van al die zwarten die op de Europese en Aziatische fronten zouden komen vechten”.

<https://www.cairn.info/revue-cahiers-bruxellois-2014-1F-page-251.htm>.

Ruanda-Urundi

Na de Eerste Wereldoorlog breidt het Belgische gezag zich uit tot een buurgebied ten oosten van Belgisch-Congo, met name Ruanda-Urundi dat sinds 1884 een **Duitse kolonie** is. Het gebied bestaat uit twee voormalige koninkrijken, Ruanda en Urundi, en wordt tijdens de Eerste Wereldoorlog bezet door de Force Publique, het leger van Belgisch-Congo. Het Verdrag van Versailles van 1919 dat zware sancties oplegt aan de verliezende landen, ontnemt Duitsland zijn Afrikaanse kolonies en wijst Ruanda-Urundi toe aan België, dat op meer gebiedswinst in Afrika had gehoopt. In 1924 krijgt België van de **Volkenbond** het officiële mandaat om Ruanda-Urundi te besturen. Dat betekent dat België voortaan rekenschap moet afleggen over zijn bestuur van het mandaatgebied aan de Volkenbond en dus aan de internationale gemeenschap. België mag het gebied niet annexeren en toevoegen aan zijn Congolese kolonie, ook al brengt het Ruanda-Urundi administratief onder het bestuur van Belgisch-Congo en legt het andere belangrijke verbanden: politie- of defensieopdrachten worden er bijvoorbeeld verzekerd door de Force Publique. Na de Tweede Wereldoorlog en de stopzetting van de Volkenbond, zijn het de Verenigde Naties (VN) die het Belgische gezag in Ruanda-Urundi herbevestigen en aan België de opdracht geven om de regio verder te ontwikkelen en op termijn naar de **onafhankelijkheid** te leiden. Officieel is Ruanda-Urundi dus geen Belgische “kolonie”, maar een “mandaatgebied” of “voogdijgebied”. In praktijk is het Belgische bestuur en beleid in beide gebieden heel gelijkaardig aan dat van Belgisch-Congo.

Etnische politiek in Belgisch Afrika: het voorbeeld van Hutu's en Tutsi's

De gekoloniseerde bevolking van Belgisch-Congo en Ruanda-Urundi is bijzonder heterogeen. Belgisch Afrika wordt bevolkt door diverse gemeenschappen, georganiseerd op basis van politieke, economische, culturele, religieuze of andere gronden. Veel van die entiteiten zijn lang niet altijd even strikt afgebakend. Zo kan een individu of groep deel uitmaken van verschillende gemeenschappen en staat lidmaatschap niet in steen gebeiteld.

Om controle te krijgen over dit diverse amalgaam probeert de koloniale overheid de bevolking in mooi afgebakende etnische hokjes te verdelen. De kolonisator deelt elke inwoner van Congo en Ruanda-Urundi in onder een duidelijke gedefinieerde etnische groep of zogenoemde stam met een eigen grondgebied, taal, geschiedenis, normen en waardensysteem, religie, gewoonterecht, leider,...

Soms hebben die koloniale etnische groepen overeenkomsten met pre-koloniale entiteiten. Even vaak zijn het heel kunstmatige constructies die verschillende bestaande gemeenschappen onder één noemer plaatsen.

Hoewel die etnische groepen een koloniale constructie zijn is de impact van die classificatiepolitiek heel reëel. De gekoloniseerde bevolking maakt zich de nieuwe labels eigen en speelt in op de etnische politiek van de kolonisator om er voordeel uit te halen, bijvoorbeeld om toegang te krijgen tot land of machtsposities. Ook de koloniale overheid versterkt de door haar gecreëerde etnische categorieën door haar beleid erop af te stemmen. Verschillende zogeheten stammen krijgen karaktereigenschappen toebedeeld en worden navenant behandeld. Bepaalde etnische groepen worden om die redenen bevoordeeld of benadeeld. Zo worden etnische identiteiten langzaam een realiteit.

Het bekendste voorbeeld van die etnische politiek en de dramatische gevolgen die ze kan hebben is het Belgische beleid in mandaatgebied Ruanda-Urundi. Voor de komst van de Duitsers en later de Belgen bestaat het mandaatgebied uit twee koninkrijken: Ruanda en Urundi. De Kinyarwanda- en Kirundi-sprekende bevolking van de twee koninkrijken is onderverdeeld in verschillende regionale gemeenschappen, vazalkoninkrijken, klassen, clans en familieverbanden. Hutu-, Tutsi- of Twa-zijn – er is nog steeds discussie onder wetenschappers of dit al etnische groepen waren of eerder sociale klassen – is maar één van de relevante identiteiten en lang niet alle mensen identificeren zich op die manier. Mede door toedoen van de koningen van Ruanda en Urundi die de koloniale administratie in functie van hun eigen machtspolitiek vertellen dat de Tutsi's de elite vormen en de Hutu's hun onderdanen zijn, gaan de Duitse en later Belgische overheid de bevolking in toenemende mate onderverdelen in drie rigide etnische categorieën: Hutu, Tutsi en Twa. De kolonisator bedelt elke categorie een set eigenschappen toe: de Tutsi's gelden volgens die indeling als veehouders en geboren leiders, de Hutu's zijn onderdanige landbouwers en de Twa's een pygmeevolk van jager-verzamelaars. In het specifieke geval van Ruanda-Urundi krijgt de etnische politiek van de kolonisator zelfs een raciale component: Tutsi's, Hutu's en Twa's zijn niet alleen verschillende etnische groepen met een eigen cultuur, gebruiken, enzovoort, maar ook drie verschillende rassen. Zo zouden de Tutsi's een zogenaamd Hamitisch ras zijn, gemigreerd uit het noorden en de Hoorn van Afrika en superieur aan de negroïde Hutu- en Twa-rassen.

Het koloniale beleid in Ruanda-Urundi vertrekt in toenemende mate vanuit dat etnisch-raciale denken. Bij volkstellingen wordt gevraagd naar etniciteit en ras. Identiteitskaarten vermelden of iemand Tutsi, Hutu of Twa is. Ook de rol van het missieonderwijs is niet te onderschatten. Op school leren kinderen tot welke groep ze behoren en welke raciale en etnische kenmerken Tutsi's, Hutu's en Twa's hebben. Niet alleen leidt dat beleid ertoe dat Tutsi, Hutu en Twa de belangrijkste identiteiten worden in Ruanda-Urundi. Het zorgt ook voor toenemende spanningen onder de bevolking. Elke groep krijgt immers een andere behandeling. Zo selecteert de kolonisator vooral chefs, ambtenaren en militairen onder de Tutsi's die wel meer belastingen moeten betalen. Dwangarbeid of verplichte teelten is dan weer iets voor de Hutu's.

De koloniale etnische politiek in Ruanda-Urundi ligt mee aan de basis van postkoloniale conflicten, met de Rwandese genocide van 1994 als triest dieptepunt. De spanningen tussen Luba, Tetela en Lulua in de zuidoostelijke Kasai-regio gelden als een ander voorbeeld van een conflict dat mee veroorzaakt is door het etnische beleid van de Belgische koloniale overheid.

De Tweede Wereldoorlog

Na de invasie door nazi-Duitsland in mei 1940 zet de Belgische regering in ballingschap in Londen de strijd voort vanuit het buitenland. Een van de ministers in Londen is **Albert de Vleeschauer**, minister van Koloniën. Hij waakt erover dat Congo niet onder vijandig bestuur valt want ook Duitsland is geïnteresseerd in de rijkdommen van de Belgische kolonie. Ook de gouverneur-generaal in de kolonie, **Pierre Ryckmans**, stelt alles in het werk om Congo aan de kant van de geallieerden te houden, ondanks de druk van ondernemers in de kolonie die de handel met Duitsland willen voortzetten. België capituleert, maar de gouverneur-generaal, Pierre Ryckmans, weigert na afloop van de vijandelijkheden gehoorzaamheid aan het Duitse gezag en volgt vervolgens de politiek en de

bevelen van de Belgische regering in ballingschap. Congo wordt spoedig strategisch ingezet door de geallieerden, niet alleen omwille van de aanwezigheid van uranium, maar ook van goud en andere grondstoffen. De natuurlijke rijkdommen van de kolonie leveren immers een belangrijke bijdrage aan de oorlogsinspanning. Dankzij Congo kan de Belgische regering ook wegen op de dialoog tussen de geallieerde mogendheden.

Hoewel Congo en Ruanda-Urundi niet worden bezet door Italië, de enige vijandige mogendheid met kolonies in Afrika, zal de Force Publique wel vechten in Ethiopië aan de zijde van de Britten tegen Italiaanse troepen tijdens **de veldtocht in Oost-Afrika**. Sommige eenheden van de Force Publique worden zelfs naar Nigeria, Egypte, Madagaskar, Palestina en Birma gestuurd.

De **oorlogsinspanningen** drukken opnieuw op de Congolezen. De mijnbouw en industrie moeten op volle toeren draaien om het geallieerde kamp van grondstoffen en materiaal te voorzien. De **arbeid** is eens te meer zwaar en de **arbeidsomstandigheden** hard want het rendement moet hoog blijven. Tegelijkertijd snijdt de oorlog de bevoorrading af en mobiliseert ze mannen en vervoermiddelen zodat het goederentransport vertraagt. De inflatie neemt toe wat de koopkracht van alle inwoners aantast. Die situatie leidt eerst tot ontevredenheid bij de westerse werknemers en daarna bij de Afrikaanse. Op verschillende ogenblikken tussen 1940 en 1945 breken er **stakingen en opstanden** uit, die meestal hard worden onderdrukt door de Force Publique met vele slachtoffers tot gevolg. De koloniale werknemers kunnen zich voor hun **sociale strijd** organiseren via vakbonden. Maar voor de gekoloniseerde bevolking is dat tot aan het einde van de oorlog verboden; wanneer zij in 1946 dan toch de toelating tot vakbondsvorming krijgen, moeten ze ondervinden dat er **drastisch toezicht** wordt op uitgeoefend.

De oorlog treft ook **Ruanda-Urundi**, dat te kampen heeft met ernstige droogten die **hongersnoden** veroorzaken. Het voedseltekort wordt verergerd door de export van levensmiddelen naar Belgisch-Congo om er de oorlogsinspanningen mee te ondersteunen. Vele tienduizenden inwoners sterven van honger en honderdduizenden anderen trekken naar Belgisch-Congo of naar andere aangrenzende kolonies.

De “évolués”

Na 1945 creëert de economische bloei in Congo een **nieuwe sociale klasse** binnen de gekoloniseerde bevolking. De Congolezen die toegang krijgen tot bepaalde beroepen – bijvoorbeeld in de gezondheidszorg, de administratie of het onderwijs – gaan een soort “middenklasse” vormen die door de koloniale macht als meer ontwikkeld wordt beschouwd. In totaal gaat het om een paar tienduizend mensen. Omdat zij de **westerse manier van leven** aannemen, gelden zij (en beschouwen zij ook zichzelf) als een nieuwe zwarte elite. In de ogen van Belgen zijn zij de emanatie van de “beschavingsopdracht” en de verbinding tussen de “beschaafde blanke” en de “primitieve zwarten”. Ze krijgen de naam van “**évolués**”. Hetzelfde gebeurt in Ruanda-Urundi waar de “évolués” ook een etnische stempel dragen, aangezien de Tutsi’s beschaafder worden geacht dan de Hutu’s en al betrokken zijn bij de macht.

De “évolués” eisen vervolgens zelf erkend te worden als gelijken van hun kolonisatoren. Mits strenge voorwaarden en inspecties van hun levenswijze kunnen ze vanaf 1952 de “**immatriculatiekaart**” verkrijgen die hen, althans op papier, een meer gelijke behandeling zou geven. Enkel mannen hebben er recht op, maar hun hele familie geldt daarmee als toonbeeld van stabiliteit en “ontwikkeling door beschaving”. Een getrouwde man die werkt, met een uitstekende huisvrouw als echtgenote en kinderen die naar school gaan, is de perfecte illustratie van het te bereiken levensmodel.

Ondanks hun pogingen om op te klimmen tot het niveau van de witte Belgen blijven de évolués echter tweederangsburgers, wat tot veel frustratie leidt. Hierdoor beginnen ze vraagtekens te plaatsen bij de kolonisatie. Het bestaan van “évolués” op zich bewijst volgens hen dat de koloniale beschavingsopdracht geslaagd is en dus overbodig is geworden. De Congolese elite moet nu de last van de “witte man” overnemen.

Fotoreeks van Joseph Makula, de enige Congolese fotograaf die werkte voor het koloniale propaganda-agentschap Congopresse, met beelden uit het dagelijks leven van Congolese mannen en vrouwen uit de stedelijke middenklasse. De foto's moeten tonen hoe de kolonisatie

erin geslaagd is de Congolezen te "beschaven" door hen vergelijkbaar te maken met Belgen: ze gaan naar winkels, lezen en studeren, hebben een stabiel gezinsleven, enz. Veel van dergelijke foto's zijn in scène gezet en geven dus geen getrouw beeld van de werkelijkheid.

HP.1958.56.266, collectie KMMA Tervuren; foto J. Makula (Inforcongo), 1956-1958, KMMA Tervuren ©

HP.1958.1.226, collectie KMMA Tervuren; foto J. Makula (Inforcongo), 1956-1958, KMMA Tervuren ©

HP.1956.32.669, collectie KMMA Tervuren; foto J. Makula (Inforcongo), 1956-1958, KMMA Tervuren ©

HP.1956.32.671, collectie KMMA Tervuren; foto J. Makula (Inforcongo), 1956-1958, KMMA Tervuren ©

HP.1956.32.670, collectie KMMA Tervuren; foto J. Makula (Inforcongo), 1956-1958, KMMA Tervuren ©

HP.1957.1.119, collectie KMMA Tervuren; foto J. Makula (Inforcongo), 1956-1958, KMMA Tervuren ©

Samengevat: is Belgisch-Congo de “modelkolonie” die getoond wordt op Expo 58?

Van april tot oktober 1958 vindt op de Brusselse Heizel de eerste grote wereldtentoonstelling na de Tweede Wereldoorlog plaats. Expo 58 toont een herrezen moderne wereld. De tentoonstelling staat volledig in het teken van vooruitgang door wetenschap en technologie. Met meer dan 41 miljoen bezoekers uit binnen- en buitenland is de expo een enorm succes. Tussen de nationale en commerciële afdelingen en paviljoenen die België en de rest van de wereld tonen aan het publiek is er – net als tijdens de vorige wereldtentoonstellingen in Antwerpen, Brussel, Gent en Luik – ook een koloniale sectie.

De koloniale afdeling bestaat uit 7 thematische paviljoenen die worden ingekleed door de koloniale overheid, bedrijven en missiecongregaties. Diorama's, films, wandschilderingen, kaarten, foto's, paneelteksten en blinkende machines tonen de zagezegde vooruitgang die België naar Congo bracht: onderwijs, gezondheidszorg, sociale voorzieningen, industrie, moderne cultuur. Tegelijkertijd kan het publiek een blik werpen op Congo en zijn inwoners. Ze kunnen kijken naar Congolese kunst, ambachtslieden aan het werk, een tropische tuin met een Congolees dorp, dansgroepen, een koor, noem maar op. De expositie toont Congo als een primitief gebied, maar wel op weg richting beschaving met dank aan België.

Op Expo 58 pakken de koloniale overheid, bedrijven en missies dus uit met de zogeheten “modelkolonie”. Maar de realiteit in Congo is anders. Belgisch-Congo behoudt de paternalistische en raciale discriminatie die het koloniaal systeem in zich draagt, blijft vormen van geweld gebruiken en zet de dwangarbeid voort. De arbeidsomstandigheden blijven vaak zwaar, de lonen heel laag en de Force Publique is nog altijd de repressieve gewapende arm van de koloniale macht. De zwarte populatie heeft geen recht op vrije meningsuiting of vrijheid van vereniging. Pas na 1945 verbetert de situatie enigszins, althans voor een handvol Congolezen en vooral op materieel vlak.

De zwarte bevolking wordt door het koloniale systeem in alle opzichten in een ondergeschikte rol gedwongen: ze heeft geen stem in belangrijke politieke en economische beslissingen, ze wordt behandeld als onmondige kinderen die door de witte kolonisten moeten worden verzorgd en opgevoed.

De frustraties van een deel van de Congolese bevolking over dat ongelijke en onderdrukkende koloniale systeem komen ook tijdens Expo 58 naar boven. Een deel van de kunstenaars en ambachtslieden reist naar huis omdat ze niet als dieren in een zoo tentoongesteld willen worden voor een wit publiek dat hen toeroept en zelfs geld en bananen toegooit om reacties uit te lokken. De Congolese “évolué” Antoine-Roger Bolamba, een journalist en schrijver, wil een internationale conferentie van Afrikaanse intellectuelen en artiesten organiseren als onderdeel van het Expo 58-programma, maar dat wordt verboden. De Congolese gidsen, kunstenaars, ambachtslieden, soldaten, zangers en dansers en hun gezinnen – in totaal net geen 600 mensen – die werken en tentoongesteld worden klagen regelmatig over hun lonen die lager zijn dan die van andere expomedewerkers. Ook bekritisieren ze de strikte huisregels en hun gedwongen isolement in het *Centre d'accueil pour le personel africain* dat naast het Koninklijk Museum van Belgisch-Congo in Tervuren (AfricaMuseum) wordt opgetrokken om hen te huisen. Het koloniale promotieplaatje vertoont op dat ogenblik al duidelijk zijn eerste barsten.

2.5 Onafhankelijke staten

Plannen voor de onafhankelijkheid

Vanaf de jaren 1950 komt de Belgische kolonisatie van Congo en Ruanda-Urundi onder toenemende druk te staan. Vanuit de internationale gemeenschap komt er steeds meer kritiek op kolonisatie. De VN, de Sovjet-Unie, de vooral Aziatische landen die na 1945 onafhankelijk werden en in mindere mate de Verenigde Staten wijzen met de vinger naar Europese kolonisten als België. Ook vanuit Congo klinken er oproepen tot meer autonomie. De witte kolonialen willen inspraak in het bestuur van de kolonie en de zwarte elite van évolués eist gelijke rechten en stelt de kolonisatie meer en meer in vraag. De Belgische overheid houdt echter voet bij stuk: België heeft voor een enorme vooruitgang gezorgd in zijn kolonies en de zwarte bevolking rekent op het Belgische moederland om dat te

blijven doen, aldus de officiële lijn van het Ministerie van Koloniën. De reis van koning Boudewijn naar Congo in 1955, perfect georkestreerd en in beeld gebracht door de propagandadiensten, moest symbool staan voor deze voorstelling van een idyllische kolonisatie, gewaardeerd door de “inboorlingen” die de jonge vorst enthousiast toejuichten.

Zowel aan Belgische als aan Congolese zijde wordt de onafhankelijkheid van Belgisch-Congo pas bespreekbaar aan het eind van de jaren 1950. Hoewel er al vele decennia op een of andere manier wordt nagedacht over het onderwerp, wordt het onafhankelijkheidsproces pas concreet in 1955, met de publicatie in het Nederlands en in 1956 in het Frans van het *Dertigjarenplan voor de politieke ontvoogding van Belgisch Afrika*, van de hand van **Jef Van Bilsen**, een voormalig journalist en professor aan de “koloniale universiteit” van Antwerpen. Hij is voorstander van de vorming van Congolese kaders die bij het beleid betrokken worden om op 30 jaar tijd, tegen 1985, de volledige emancipatie van de kolonie te bereiken, in de vorm van een federale unie tussen de twee landen. De politieke reacties op het plan zijn erg uiteenlopend: leidende politieke en economische kringen in België bestempelen het als anti-kolonialistisch, in Congo wordt het als te weinig ambitieus beschouwd.

Als reactie hierop redigeert een groep “évolués” (zie “De évolués”) het *Manifest Conscience africaine* (Afrikaans bewustzijn) dat de door Van Bilsen bepleite emancipatie met de bijbehorende agenda onderschrijft, maar de volledige en effectieve onafhankelijkheid eist, zonder federale unie met België. In de tweede helft van de jaren vijftig, en vooral vanaf 1958, werden in een razend tempo talrijke Congolese politieke partijen opgericht. Een van hen, de Alliantie van de Bakongo (ABAKO), reageerde met een tegen-manifest waarin werd opgeroepen tot totale en onmiddellijke onafhankelijkheid. Deze drie teksten voeden op hun beurt het denken en openen de ogen van een deel van de Congolese bevolking die actie gaat voeren voor autonomie en zich organiseert.

In januari 1959 breken **rellen** uit die bloedig worden onderdrukt. De rellen brengen het onafhankelijkheidsproces in een stroomversnelling. Om de gemoederen te kalmeren, houdt koning Boudewijn op 13 januari een radiotoespraak waarin hij een onafhankelijkheid “zonder dralen” maar ook “zonder lichtzinnige overhaasting” aankondigt. Toch leiden die gebeurtenissen tot versnelde onderhandelingen in de zogenaamde “**Rondetafelconferenties**” van Brussel.

De eerste conferentie vindt plaats in januari en februari 1960. Daar staan alle Congolese politieke partijen tegenover de Belgische overheid en de drie traditionele Belgische politieke partijen (christenen, liberalen en socialisten). De conferentie bepaalt de voorwaarden van de onafhankelijkheid. De datum daarvan wordt vastgelegd op 30 juni 1960, amper vier maanden later. De conferentie beslist ook over de toekomstige politiek structuur van het onafhankelijke Congo. Naar Belgisch voorbeeld zal Congo een unitaire staat worden met een parlementaire democratie. Er wordt besloten om algemene verkiezingen te houden in mei.

Tijdens een tweede rondetafelconferentie eind april en begin mei 1960 stellen de Belgische onderhandelaars de oprichting van een ontwikkelingsfonds voor met daarin de aandelenpakketten van de koloniale overheid in de grote concessie maatschappijen die de Congolese economie domineren. Het fonds zou beheerd worden door België en Congo. Met dat voorstel probeert de Belgische overheid zoveel mogelijk haar controle te behouden over de Congolese economie. De Congolese onderhandelaars vertrouwen hun Belgische tegenhangers niet en weigeren.

Bij gebrek aan een akkoord is de economische scheiding tussen België en Congo chaotisch en wordt ze op het laatste moment vastgelegd via een aantal Belgische wetten en beslissingen die de economische en financiële slagkracht van het onafhankelijke Congo hypothekeren. Twee weken voor de onafhankelijkheid krijgen koloniale bedrijven de optie om de Belgische status aan te vragen waardoor ze zich makkelijker aan de Congolese controle kunnen onttrekken. Drie dagen voor 30 juni ontbindt een Belgische wet de koloniale concessie maatschappijen waardoor de Congolese overheid haar dominante positie in hun raden van bestuur verliest. Voor de torenhoge schuld die koloniale overheid door de jaren heen opbouwt om te investeren in de economische en sociale ontwikkeling van Belgisch-Congo, is er nog geen oplossing. Die komt er pas een paar jaar nadien wanneer het

onafhankelijke Congo toegeeft, een groot deel van de koloniale schulden op zich neemt en zo een moeilijke start neemt op financieel vlak.

De eerste verkiezingen

In **december 1957** vinden in Belgisch-Congo de allereerste verkiezingen in de geschiedenis van de kolonie plaats. Die zijn nog erg beperkt, want het gaat enkel om gemeentelijk stemrecht in drie grote agglomeraties: rond de hoofdstad Leopoldstad (Kinshasa), en Elisabethstad (Lubumbashi) en Jadotstad (Likasi), beide in Katanga. Met het voorwendsel dat men het conflictueuze Belgische politieke landschap niet wil invoeren in de kolonie, mogen er geen **politieke partijen** opkomen. Alle mannen, ongeacht hun huidskleur, mogen zich kandidaat stellen en stemmen. Vrouwen hebben geen stemrecht, maar mogen wel op de lijsten staan. Slechts drie vrouwen bieden zich aan, twee witte en een Congolese, en alleen die laatste wordt verkozen. Zo wordt **Joseph Kasavubu** een van de eerste zwarte burgemeesters van Congo in de gemeente Dendale (dat deel uitmaakt van de hoofdstad Leopoldstad). In 1959 zijn er een tweede keer gemeentelijke verkiezingen in andere steden, maar die worden geboycot door de opkomende Congolese partijen.

De eerste **algemene verkiezingen**, ter voorbereiding van de onafhankelijkheid, hebben in het hele land plaats in mei 1960, dus erg kort voor de onafhankelijkheid zelf. Veel verkiezingsbeloften van de kandidaten zijn moeilijk realiseerbaar op korte termijn: ze beloven de bevolking bijvoorbeeld elektriciteit en stromend water. Andere beloftes spelen in op het gevoel van onrecht bij een groot deel van de zwarte bevolking. Zo willen sommige kandidaten de huizen van de witte kolonisten opeisen en soms zelfs hun vrouwen.

De Mouvement National Congolais (MNC) van **Patrice Lumumba** komt als winnaar uit de stembus, maar het nationaal parlement is sterk verdeeld en in de provinciale deelparlementen zetelen talloze partijen en partijtjes. De korte tijdspanne tussen de verkiezingen en de onafhankelijkheid getuigt van het gebrek aan vooruitziendheid van de Belgische autoriteiten en voedt de kritiek van betrokkenen en waarnemers dat België de onafhankelijkheid te snel heeft toegekend. Die haast heeft verschillende redenen, waaronder het internationaal klimaat dat de dekolonisatie gunstig gezind is, de druk van de Congolese leiders en ook de vrees voor geweld zoals tijdens de rellen van 1959.

Chaos bij de onafhankelijkheid

Op 30 juni 1960 wordt Congo inderdaad **onafhankelijk**. Patrice Lumumba is eerste minister en hoofd van de uitvoerende macht. President Joseph Kasavubu heeft als staatshoofd een bescheidener politieke rol.

Bij de ceremoniële machtsoverdracht in Leopoldstad houden zowel koning Boudewijn als Patrice Lumumba een toespraak. Het verschil tussen beide is groot: terwijl Boudewijn het “genie van Leopold II” looft en de verdiensten van het koloniale bestuur prijst, wijst Lumumba op de kwalijke gevolgen van de kolonisatie voor het Congolese volk. De Congolezen reageren enthousiast op de woorden van Lumumba, maar diens kritiek demoniseert hem nog meer bij de Belgische overheid en een deel van de Belgische bevolking.

Enkele dagen later, op 4 en 5 juli, begint een munitie onder enkele regimenten van de Force Publique, vooral omdat de soldaten het niet nemen dat de bevelvoering in de handen blijft van Belgische officieren en dat hun concrete situatie ongewijzigd blijft. De situatie loopt spoedig uit de hand en al wie wit is wordt het doelwit. Over het hele land worden verkrachtingen gemeld en er vallen enkele tientallen doden. De paniek verspreidt zich snel onder de nog aanwezige westerse bevolking zodat massale evacuatie op het getouw worden gezet. België zelf beslist eenzijdig troepen in te zetten, officieel om de Belgen ter plaatse te beschermen, maar ook om de Belgische economische belangen te vrijwaren. De Congolese regering onderstreept dat deze actie een aanval door een buitenlandse mogendheid is en tilt de zaak tot op het niveau van de Verenigde Naties. Die stuurt vervolgens de blauwhelmen. Op het toppunt van de politieke en diplomatieke crisis trekken de Belgen zich ten slotte terug, vooral onder druk van de Verenigde Naties.

Op 11 juli 1960 maakt de provincie **Katanga** gebruik van de chaos om, onder leiding van **Moïse Tshombe**, eenzijdig de onafhankelijkheid uit te roepen. Enkele weken later volgt de provincie Zuid-Kasaï. Het militaire conflict tussen de afgescheiden provincies en de troepen van de reguliere regering en van de VN, zal drie jaar duren. In het begin van september roepen België en de Verenigde Staten, die Lumumba van meet af liever willen ontzetten uit zijn macht, eerst president Kasavubu en daarna kolonel Mobutu op om de rechtmatige eerste minister buiten spel te zetten. Mobutu laat Lumumba arresteren en levert hem daarna (met de steun van bepaalde Belgische autoriteiten) uit aan de Katangese separatistische overheid, die hem op 17 januari 1961 laat vermoorden.

De Belgische parlementaire onderzoekscommissie van 2001 concludeert inderdaad dat leden van de Belgische regering en andere Belgische spelers moreel de verantwoordelijkheid dragen voor de omstandigheden die leiden tot de moord op de Congolese eerste minister. De gebeurtenis heeft een diepe impact op de Congolese samenleving en maakt van Lumumba een mythische voorvechter van de Afrikaanse onafhankelijkheid en het antikolonialisme. Tijdens zijn erg korte regeerperiode (minder dan drie maanden) botst Lumumba voortdurend met politieke tegenstanders en andere vijanden, waaronder de Belgische overheid, en die tegenwerking heeft ongetwijfeld bijgedragen tot het heldhaftige imago dat hij nog altijd heeft bij een groot deel van de Congolese bevolking. Maar dat neemt niet weg dat anderen, onder wie een aantal voormalige kolonials, Lumumba in een zeer slecht daglicht blijven stellen en hem verantwoordelijk achten voor de mislukkingen na de onafhankelijkheid. Ook de eigentijdse westerse propaganda verspreidt een zeer negatief beeld van Lumumba en bestempelt hem als een communist die nauwe banden heeft met de Sovjet-Unie. Deze beschuldiging, die van vóór zijn machtsovername op 30 juni 1960 dateert, is ongegrond; maar het feit dat Lumumba als Eerste Minister (samen met Kasa-Vubu) de hulp van de Sovjets inroept omdat hij teleurgesteld is over het gebrek aan steun van het Westen bij het uitbreken van de Congolese crisis, verleent deze toenmalige reputatie een zekere geloofwaardigheid. Lumumba wordt dus tot op vandaag door de enen gedemoniseerd en door anderen geheroïseerd en daarbij vaak tegenover de figuur van Leopold II geplaatst.

De moord op Lumumba en de afscheiding van Katanga en de Kasaï verergeren het conflict ter plaatse en bepalen de posities in de Koude Oorlog. De Lumumbisten komen in opstand tegen de Congolese regering van Kasavubu en krijgen steun van de Sovjet-Unie, China en Cuba, die hen wapens sturen en hen opleiden voor de strijd. De westerse mogendheden zetten hun militaire en economische steun aan de overheid in Leopoldstad voort. In 1965, wanneer de rebellen grotendeels verslagen zijn door generaal **Mobutu**, de gezagvoerder van de Congolese strijdkrachten, worden verzetscellen opgericht onder leiding van **Laurent-Désiré Kabila**, die Mobutu meer dan dertig jaar later van de macht zal verdrijven. In november 1965 grijpt Mobutu de macht, wat het begin vormt van zijn jarenlange dictatuur.

De gerepatrieerde Belgen

In 1960 verlaten duizenden Belgen **Congo halsoverkop**. Voor sommigen is de terugkeer een keuze, voor anderen een professionele verplichting. Een aantal ambtenaren van de koloniale administratie keren naar Brussel terug om daar hun carrière verder te zetten. Vele Belgen kunnen zich geen ander bestaan dan in Congo voorstellen, want ze beschouwen dat land als hun thuisland, sommigen zijn er geboren en ze hebben er hun familie, hun woonst en hun beroep uitgebouwd. In 1962 komen de Belgen in Ruanda-Urundi voor dezelfde keuze te staan. Wanneer er bij de onlusten na de onafhankelijkheid van Congo tientallen slachtoffers onder de Belgische burgers vallen, komt er een **golf van repatriëringen** op gang. De eersten die worden geëvacueerd, dankzij een luchtbrug van Sabena, zijn vrouwen en kinderen. De angst voor verkrachting en seksueel geweld drijft honderden Belgische vrouwen ertoe om alles achter te laten en overhaast terug te keren, op de voet gevolgd door vluchtende Belgische mannen. Gedurende de volgende vijf jaar blijven de resterende Belgen het mikpunt van **gewelddadige acties** door allerhande actoren in het conflict.

Het trauma van terugkerende kolonials krijgt in België tot op vandaag veel aandacht. Maar zoals vaak het geval is in de koloniale geschiedenis, wordt de specifiek Congolese dimensie van deze geschiedenis vaak vergeten.

Het is belangrijk te benadrukken dat de chaos en conflicten in de eerste vijf jaar na de onafhankelijkheid veel meer Congolese slachtoffers maakt.

Na hun terugkeer moeten de voormalige kolonialeen zich (**opnieuw**) **aanpassen** aan het leven in België: ze moeten op zoek gaan naar huisvesting en werk, ze moeten hun bestaan heropbouwen na vaak traumatische ervaringen. Sommigen kunnen zich beroepen op het statuut van oorlogsslachtoffer en krijgen overheidssteun. Anderen worden opgenomen in het kader van de “ontwikkelingshulp” die rond die tijd administratief vorm begint te krijgen en worden aldus “coöperanten”, vaak opnieuw in Zaïre (zoals Congo zichzelf noemt tussen 1971 en 1997). Vandaag zijn veel voormalige kolonialeen verenigd in vzw’s die de **herinnering** aan wat ze hebben meegemaakt levendig houden. Soms proberen deze vzw’s, net zoals de verenigingen van Congolese diaspora in België, druk uit te oefenen op de overheid om rekening te houden met hun mening bij kwesties die verband houden met de herinnering aan de kolonisatie.

Van het Zaïre van Mobutu tot de DRC

In 1965 pleegt **Joseph-Désiré Mobutu**, de leider van het Nationale Congolese Leger (dat in de plaats is gekomen van de Force Publique) een **staatsgreep**, die hem drie decennia lang aan de macht brengt. Geleidelijk aan bouwt hij een meedogenloze dictatuur uit en organiseert hij een ware **cultus rond zijn persoon**.

Hij tolereert geen enkele oppositie, de corruptie tiert welig en de breuk met het koloniale verleden vertaalt zich in de “**zairisering**”. Met die politieke, economische en culturele beweging wil hij in de jaren 1970 de sporen van het koloniale verleden uitwissen: Congo wordt Zaïre, ook de namen van de steden veranderen, alle Zaïrezen moeten hun westerse doopnaam opgeven en zogezegd Zaïrese namen aannemen, er wordt een nieuwe munt ingevoerd, de grote privébedrijven worden genationaliseerd en zelfs de kleding wordt gereguleerd: het westerse pak-met-das verdwijnt ten voordele van de “abacost” (samentrekking van “à bas le costume” – weg met het pak), een soort jasje zonder kraag of stropdas, geïnspireerd op het Chinese “Mao-pak”. Deze opgelegde en vervreemdende identiteitsrevolutie wil een grondige systeemverandering invoeren.

Mobutu, die zichzelf uitroept tot maarschalk, legt zijn “Mouvement populaire de la Révolution” op als **eenheidspartij** en schakelt de tegenstanders uit. In 1968 belooft hij bijvoorbeeld gratie aan Pierre Mulele, een van de leiders van de lumumbistische opstand, maar hij maakt gebruik van Muleles terugkeer om hem te arresteren, te laten folteren en openbaar terecht te stellen. Zijn **persoonlijke verrijking** is enorm. Mobutu plundert de staatskas en woont in de pracht en praal van luxueuze residenties. Dat terwijl het Congolese volk kreunt onder extreme armoede. Toch geniet hij de steun van veel westerse landen die hopen economisch en politiek voordeel te hebben bij zijn bewind en hem ook beschouwen als een bastion tegen de verspreiding van het communisme in Afrika. Mobutu krijgt intern evenwel te maken met tegenstand vanuit een deel van de politieke klasse, zelfs binnen zijn eigen rangen. Ook de Congolese kerk is kritisch voor Mobutu en voert oppositie.

Mobutu (links), met een abacost en zijn muts van luipaardvel, op bezoek in Washington, in gezelschap van Amerikaanse autoriteiten – 5 augustus 1983.

Wikimedia Commons

In de jaren 1990 krijgt Zaïre te kampen met de Rwandese vluchtelingencrisis na de genocide (zie “De genocide in Rwanda”), wat leidt tot geweld. Intussen bereikt de economie er een absoluut dieptepunt, is Mobutu ernstig ziek en maakt de verbannen rebel **Laurent-Désiré Kabila** van de toestand gebruik om het land in 1996 binnen te vallen, met de steun van het nieuwe bewind in Rwanda. Dat conflict tussen staten, rebellen en milities aan weerskanten wordt de **Eerste Congolese oorlog** genoemd. In 1997 vlucht Mobutu en hij sterft in **ballingschap**. Kabila wordt president en doopt Zaïre opnieuw om tot Congo.

In 1998, na iets meer dan een jaar, keren een aantal voormalige bondgenoten van Kabila, die hem aan de macht hebben geholpen, zich tegen hem. Zij lokken nieuwe opstanden uit en grijpen de macht in grote delen van het land. Kabila krijgt onder meer steun van Angola en Zimbabwe, de rebellen krijgen hulp van Oeganda en Rwanda. Dit is de **Tweede Congolese oorlog**, de grootste oorlog tussen staten in de hedendaagse Afrikaanse geschiedenis. In 2001 wordt Laurent-Désiré Kabila vermoord. Zijn zoon Joseph Kabila wordt de volgende (niet-verkozen) president en start de “**inter-Congolese dialoog**”, die op 19 april 2002 uitmondt in de vredesakkoorden van Sun City (in Zuid-Afrika) en een overgangsbewind instelt op basis van machtsdeling.

In 2006 wordt Joseph Kabila tot president verkozen, de tweede door het volk verkozen president sinds de onafhankelijkheid. De legitimiteit van zijn verkiezing wordt evenwel betwist. Hij krijgt ook veel kritiek omwille van zijn autoritair optreden, zowel van humanitaire organisaties als de politieke oppositie en de internationale gemeenschap. Na een chaotisch verkiezingsproces volgt de opposant Félix Tshisekedi hem in 2019 op, maar de beschuldigingen van fraude en geheime afspraken met Kabila werpen een smet op wat de eerste vreedzame machtsoverdracht in Congo had moeten worden.

De genocide in Rwanda

De onafhankelijkheid van Rwanda gaat gepaard met politieke en etnische spanningen. Er heerst decennialang een **autoritair bewind** dat gedomineerd wordt door Hutu's. De Tutsi's die vaak een geprivilegieerde positie genoten onder het Belgische bewind vormen nu een ondergewaardeerde en gediscrimineerde minderheid. Op 6 april 1994 wordt het vliegtuig van de Hutu-president Juvénal Habyarimana, die al twintig jaar aan de macht is, neergehaald boven de hoofdstad Kigali. Hoewel het vandaag nog niet duidelijk wie het presidentiële vliegtuig neerschoot, beschuldigen radicale Hutu-leiders en -organisaties de Tutsi's toen van de moord op president Habyarimana. Onmiddellijk na de crash van het vliegtuig roepen ze hun medestanders daarom op de Tutsi's definitief uit te roeien.

De **genocide** op de Tutsi's, die overigens grotendeels vooraf was voorbereid, duurt drie en een halve maand en raakt alle lagen van die bevolkingsgroep. Hutu radiozenders verspreiden haatoproepen, overal worden slachtpartijen georganiseerd. Een groot deel van de burgerbevolking neemt deel aan de verschrikkingen, opgezwepen door de propaganda die de slachtoffers onmenselijk maakt. Mensen vermoorden hun burens of zelfs leden van hun eigen familie, volgens een ijzingswekkend mechanisme. Ook Twa's en gematigde Hutu's moeten het ontgelden. Het aantal doden wordt tussen **800.000** en een miljoen geschat.

In juli maakt het Rwandees Patriottisch Front een einde aan de genocide. Het RPF is een rebellenleger gedomineerd door Tutsi's dat onder leiding van toekomstig president Paul Kagame het regime van Habyarimana bestrijdt vanuit de grensgebieden met Oeganda. De vlucht van daders van de genocide naar Zaïre en hun vervolging door het nieuwe Rwandese regime destabiliseert vervolgens het regime van Mobutu en draagt bij tot diens val (zie “Van het Zaïre van Mobutu tot de DRC”).

Het nieuwe post-genocide regime is gestoeld op de afschaffing van etnische groepen die tijdens de kolonisatie zijn uitgekristalliseerd: Tutsi's en Hutu's zijn differentiaties die volgens de gevestigde autoriteiten niet langer kunnen bestaan. Maar het **trauma** leeft nog altijd voort, ondanks de nationale en internationale processen tegen de hoofdverantwoordelijken voor **misdaden tegen de menselijkheid**. Het regime van Kagame beroept zich vandaag op de schaduw van de genocide om aan de macht te blijven, met het argument dat het geweld anders opnieuw zou kunnen losbarsten. De herinnering aan de genocide legitimeert deels Kagame's regime. Dit maakt het steeds moeilijker

om bijvoorbeeld ook te spreken over geweld en mensenrechtenschendingen van het Rwandees Patriottisch Front tegenover Hutu's in Rwanda en Oost-Congo in de periode vlak na 1994 en over de steeds meer dictatoriale trekken van zijn bewind.

Burundi in crisis

Burundi kent gedurende vele decennia een opeenvolging van crises, die ook gepaard gaan met **etnisch geweld** tussen Hutu's en Tutsi's. Al vóór de onafhankelijkheid in 1962 zorgen **politieke moorden** voor beroering in het land. In 1961 wordt Louis Rwagasore, amper twee weken na het begin van diens ambtstermijn als eerste minister, vermoord. Er lijken ernstige aanwijzingen te zijn van Belgische betrokkenheid. Na diens dood volgen een reeks moorden op koningen, presidenten, ministers en andere politici tot in de jaren 1990.

Eens onafhankelijk wordt Burundi een koninkrijk met een Tutsi-vorst aan het hoofd, maar in 1966 verandert het land in een republiek na een militaire staatsgreep. Er volgen nog meer **staatsgrepen** waarbij dictaturen en zogenaamd progressieve regimes elkaar afwisselen. Het zijn etnische confrontaties die de opeenvolgende regimes telkens weer ten val brengen en meer dan eens leiden tot **georganiseerde slachtingen** zoals in Rwanda, al zijn die door de internationale instanties niet als genocide erkend. In de jaren 1990 neemt de burgeroorlog in Burundi rampzalige proporties aan, ook al omdat hij gevoed wordt door de gevolgen van de genocide in Rwanda en door de destabilisering van Zaïre.

Het duurt tot 2000 vooraleer onder impuls van de eerste zwarte president van Zuid-Afrika Nelson Mandela broze vredesakkoorden kunnen ondertekend worden. De rust keert weer in het land, maar slecht voor enkele jaren. Ook vandaag is de politieke situatie in Burundi onstabiel en dreigen de etnische spanningen opnieuw te exploderen.

Koloniale erfenissen en kritische reflectie

Als je oppervlakkig kijkt, lijkt het alsof Congo, Rwanda en Burundi na het vertrek van de Belgen in een neerwaartse spiraal van economische stilstand, etnische conflicten en politieke dictatuur en corruptie terecht komen. Zo klinkt het vandaag nog steeds in kringen van oud-kolonialen die daar een bewijs in zien dat de kolonisatie toch niet zo slecht was. Ook in Congo kan je dit soort geluiden horen. Sommige Congolezen zeggen immers dat de toestand onder Belgen beter was. Een nostalgische opvatting die meer zegt over de huidige stand van het land dan over de koloniale realiteit.

Dit soort analyse moet kritisch bekeken worden. Om te beginnen is het simplistisch om de hele postkoloniale periode te reduceren tot een periode van algehele chaos en aftakeling. Zo doen veel Congolezen het op sociaaleconomisch vlak relatief goed tot aan de wereldwijde economische crisis van de jaren 1970 en de daaropvolgende structurele aanpassingsprogramma's van het Internationaal Monetair Fonds en de Wereldbank in de jaren 1980. Rwanda presteert in de eerste twee decennia van de 21ste eeuw dan weer relatief goed op vlak van economische en sociale ontwikkeling.

Ten tweede hebben vele factoren die bijdragen tot de postkoloniale instabiliteit hun wortels deels in de kolonisatie. Een zwakke staat, autoritair bestuur, een schuldenberg en een economie die volledig afhankelijk is van de export van een paar primaire grondstoffen zoals koper, ... het zijn deels erfenissen van de Belgische koloniale periode. Ook sommige etnische conflicten zijn deels terug te brengen op het beleid van de Belgische overheid die de verschillende gemeenschappen in zijn kolonies in etnische hokjes probeerde te passen, bepaalde gemeenschappen voortrok en verdeel-en-heerstactieken toepaste.

De kolonisatie rondom ons

Het koloniale verleden is nog niet voorbij. Zij heeft blijvende, symbolische en materiële, sporen nagelaten, vaak zonder dat we ons daar van bewust zijn. Dit dossier biedt enkele thema's die de actualiteit van de kolonisatie aantonen via de vele sporen ervan die rondom ons te vinden zijn.

3.1. Migratie: van Midden-Afrika naar België

België kent grote Congolese, Rwandese en Burundese gemeenschappen. In 2019 zijn er van alle personen die in België wonen, met of zonder de Belgische nationaliteit, 85.300 mannen en vrouwen geboren in Congo, 14.400 in Rwanda en 8.300 in Burundi. De aanwezigheid van die gemeenschappen is nauw verbonden met het koloniale verleden en heeft een geschiedenis die teruggaat tot het begin van de kolonisatie van Congo, maar ook aan de politieke repressie in deze verschillende landen.

α. De Congolezen in België in de koloniale tijd

Terwijl het voor Europeanen makkelijk is om naar Congo te reizen, is het voor Congolezen ten tijde van de Onafhankelijke Congostaat bijna **onmogelijk** om naar België te komen. De koloniale overheid acht hen niet beschaafd genoeg om zich aan te passen aan de westerse levensstijl en is ook bang dat ze bij terugkeer een negatief beeld over België zullen verspreiden. De **economische en sociale** realiteit in België en Europa in het algemeen stemt niet zomaar overeen met het beeld van superioriteit dat de koloniserende macht in Congo probeert in te prenten: ook België kent armoede en miserie. Ook onder het Belgische bewind (1908-1960) zijn zwarte mensen uit Congo en Ruanda-Urundi niet welkom, tenzij in uitzonderlijke omstandigheden die door de koloniale en Belgische overheden worden bepaald.

Brief van de gouverneur-generaal van de Onafhankelijke Congostaat, Camille Janssen, die geldt als een reglement, gepubliceerd in de Codes du Congo.

Boma, 10 september 1887.

Ambtenaren van de staat hebben vroeger jonge inboorlingen meegenomen naar Europa die in Congo voor hen werkten als huispersoneel; enkele ouders van die boys hebben klacht ingediend, wat de administratie ertoe brengt om stappen te ondernemen om die kinderen naar Afrika terug te halen.

Het is de ambtenaren streng verboden om in de toekomst bij hun terugkeer inboorlingen mee te nemen zonder een uitdrukkelijke en formele toelating van de gouverneur-generaal. [...]

*De gouverneur-generaal,
Camille Janssen.*

Toch komen er via verschillende wegen al vroeg enkele Congolezen naar België. Bij de eerste Congolezen in België zijn Ibangana en Kolina. De twee meisjes zijn “vrijgekochte” slavenkinderen die door de Zusters van Liefde van Jezus en Maria in 1894 naar België worden overgebracht om school te lopen. Kolina overlijdt in 1898 op achtjarige leeftijd. Ibangana wordt omgedoopt tot Marie-Josepha en keert naar Congo terug als missiezuster.

Veel andere Congolezen die, tijdelijk, in België geraken, zijn matrozen op de schepen die personen en goederen tussen Matadi en Antwerpen vervoeren. Tijdens hun korte verblijf in België leren zij het land kennen. De koloniale autoriteiten vrezen dat sommigen hier foute politieke ideeën, versta het communistisch gedachtegoed, zouden opdoen en spant zich in om die mannen te controleren.

Nog tijdelijke “bezoekers” zijn de Congolezen die de koloniale overheid overbrengt om hen tentoon te stellen tijdens **grote evenementen**. Op de koloniale tentoonstelling in Antwerpen in 1885 worden een twaalfstal Congolezen geëxposeerd. In 1894 volgt nog een wereldexpo met een Congolees dorp, ditmaal met 144 tentoongestelde mensen. Op de Wereldtentoonstelling in Brussel in 1897 zijn ze met 267, als een soort “menselijke zoo”, om in het park van Tervuren de reconstructie van een Congolees dorp te verbeelden. Zeven Congolezen onder hen komen daarbij om, van ziekte of koude; hun graven zijn te nog vinden op een kerkhof in Tervuren. Ook zwarte soldaten van de Force Publique worden naar België overgebracht om te defileren tijdens koloniale optochten.

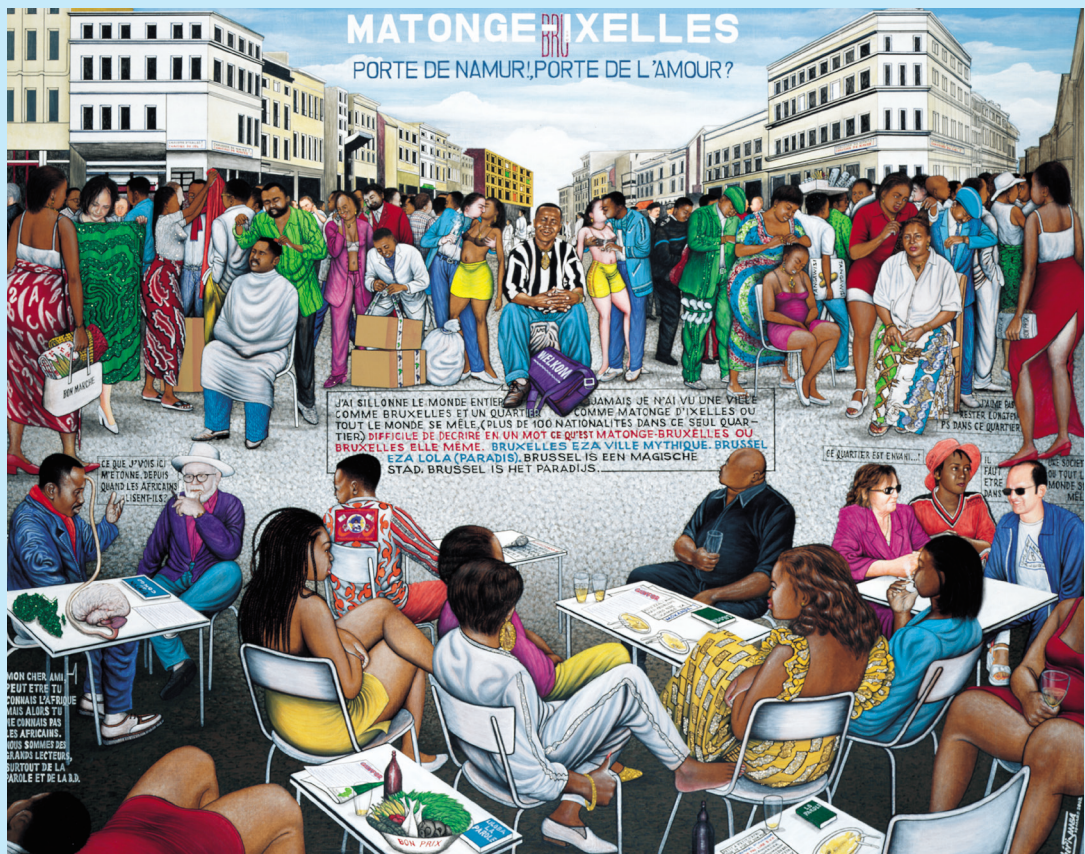
Congolezen die een langere periode in België verblijven, komen hier vaak aan als “**boy**” van voormalige koloniale die hen als knecht in dienst willen houden. Sommige Belgische mannen brengen hun onwettige kinderen met zwarte vrouwen mee wanneer ze terugkomen uit Congo, maar dat blijft een uitzondering want zowel in de Onafhankelijke Congostaat als in België probeert de overheid die overkomst te beperken.

Een ander bekend voorbeeld zijn de **32** Congolese soldaten die deelnemen aan de **Eerste Wereldoorlog**, bijna allemaal als vrijwilliger in het Belgisch leger; aan het Europese front is er geen aparte Belgische koloniale eenheid (zie “De Eerste Wereldoorlog”). Zij nemen bijvoorbeeld deel aan gevechten in Luik, in Antwerpen en aan de IJzer. Net als andere soldaten van het Belgisch leger moeten enkelen de loopgraven in, sommigen worden gedood, anderen gewond, sommigen deserteren of komen in aanraking met het gerecht, nog anderen worden gevangen genomen door Duitse troepen. In het naoorlogse België wordt tijdens de herdenkingen en bij het oprichten van monumenten geen enkele hulde gebracht aan deze Congolese strijders. In de jaren 1950 telt België hooguit een 400 of 500-tal Congolezen. Naar het einde van dat decennium komen er stilaan meer studenten met een universitaire beurs naar België; net na de onafhankelijkheid zijn er ruim 2.500 Congolezen in België. Velen vestigen zich in de Elsense Sint-Bonifatiuswijk, waar voor hen al veel voormalige koloniale zijn gaan wonen. Wanneer de wijk in de jaren 1970 steeds meer Congolezen en ook andere Afrikaanse nationaliteiten telt, wordt ze omgedoopt tot “**Matonge**”, naar de naam van een wijk in Kinshasa. De Afro-Belgen die er wonen, voeren er een stukje van de Afrikaanse cultuur in, wat zichtbaar is in de publieke ruimte: kleine handelszaken en sociale activiteiten zijn op er op Midden-Afrikaanse leest geschoeid. Een reusachtig fresco van de Congolese kunstenaar **Chéri Samba** is het symbool van het multiculturele karakter van de wijk. Het is te zien aan de ingang van de wijk waar veel volk voorbijkomt en toont echte bewoners van Matonge die voor de schilder hebben geposeerd op de plek waar het fresco hangt.

b. Kinderen van gemengde afkomst

Gedurende heel de koloniale periode hebben witte mannen sexuele relaties met zwarte vrouwen. Vaak zijn het tijdelijke relaties die stoppen wanneer de man terug naar zijn thuisland vertrekt. De meeste koloniale ambtenaren, officieren maar ook bedrijfsmedewerkers en missionarissen verblijven immers maar voor enkele jaren in de kolonie. De relaties met zwarte vrouwen worden in de Onafhankelijke Congostaat getolereerd, ook al gaat het vaak om heel jonge tot slaafgemaakte vrouwen die geschonken worden door Congolese chefs om bondgenootschappen met de kolonisator te bezegelen. Tot in het interbellum leven witte mannen vaak openlijk samen met hun zogeheten

Fresco Porte de Namur-
Porte de l'amour, van de
Congolesische kunstenaar
Chéri Samba, in 2002
aangebracht op een
gevel aan de toegang tot
de Matongewijk. CEC

huishoudsters. Dan komt de omslag en worden dit soort relaties steeds meer een taboe, hoewel ze nooit worden verboden. Wat zeker niet wil zeggen dat ze niet meer bestaan.

Uit de relaties tussen witte mannen en zwarte vrouwen komen duizenden kinderen van gemengde afkomst voort. Die kinderen zijn een doorn in het oog van de koloniale autoriteiten. Hun bestaan roept immers vragen op bij de rassenhiërarchie waarop het koloniale systeem gebaseerd is. Men weet niet goed hoe die kinderen moeten worden gezien: zijn ze zwart of wit? Hebben zij de vermeende “intellectuele capaciteiten” van de eenen of de anderen? De vragen hieromtrent die al opduiken bij het begin van de kolonisatie blijven spelen tot het einde ervan. Ook in hun zwarte families worden deze kinderen niet altijd aanvaard. Soms worden ze uitgesloten, wat ook hun moeders kan overkomen.

Veel kinderen van gemengde afkomst worden in weeshuizen van missionarissen geplaatst, omdat ze in de steek worden gelaten door hun witte vader die terug naar Europa reist, of omdat ze uit hun zwarte familie zijn weggehaald, vaak zonder toestemming van de moeder, vanuit de overtuiging dat de kinderen een betere opvoeding en vorming zullen krijgen.

Na de onafhankelijk worden veel kinderen van gemengde afkomst mee naar België genomen. Sommigen reizen mee met hun biologische vader. Andere kinderen worden door de weeshuizen naar België overgebracht met steun van de Belgische overheid. Veel zogeheten wezen worden geadopteerd door families in België. In Congo zouden een tiental weeshuizen onrechtmatige adopties hebben georganiseerd; in Ruanda-Urundi is dat, voor zover we weten, alleen dat het geval voor het weeshuis van Save. Telkens zijn de zwarte moeders en families de dupe. Zij hebben geen inspraak en worden van hun hoederecht beroofd.

De kinderen van gemengde afkomst die in België zijn opgegroeid, hebben het soms moeilijk om een identiteit op te bouwen. Sommigen krijgen pas op volwassen leeftijd te horen dat ze ook familie in Congo, Rwanda of Burundi hebben. Anderen hebben problemen met hun nationaliteit: de kinderen

zijn geen Belg zolang niet bewezen is dat hun biologische vader Belg is. Indien ze intussen niet door Belgen zijn geadopteerd, blijven ze staatloos, wat voor sommigen nog steeds het geval is. De Belgische regering heeft pas in 2019, bijna zestig jaar na de feiten, haar verantwoordelijkheid erkend en haar verontschuldigingen aangeboden voor de medewerking aan wat feitelijk ontvoeringen waren.

c. Afro-Belgen vandaag

Na de onafhankelijkheid zijn er twee grote periodes van Congolese migratie naar België. Tot het begin van de jaren 1980 is het de elite die naar België reist, voornamelijk om te studeren. Vanaf het einde van de jaren 1980 zorgt de toenemende chaos in Zaïre voor een snelgroeiend aantal aanvragen tot politiek asiel (opposanten van Mobutu) en gezinshereniging in België. In 1992 is er een eerste piek. De Congo-oorlogen die vanaf 1996 losbarsten zorgen voor een tweede, veel grotere piek.

Vandaag telt België ongeveer 110.000 Afro-Belgen afkomstig uit Congo, Rwanda en Burundi. Daarmee vormen ze er de derde grootste bevolkingsgroep met een migratieachtergrond van buiten de Europese Unie, na de Marokkanen en de Turken. Ze wonen verspreid over de drie gewesten van het land. Het is een bijzonder heterogene groep mensen die bijvoorbeeld onder heel verschillende omstandigheden en in verschillende periodes in België terecht zijn gekomen.

Recent onderzoek van de Koning Boudewijnstichting bij een steekproef bij 805 mensen van vooral Congolese, Rwandese en Burundese afkomst onthult hun ervaring: 80% van de respondenten zegt vormen van discriminatie, ongelijke behandeling of beledigingen te hebben ervaren vanwege zijn of haar huidskleur of afkomst. 61% voelt zich wel Belg maar 86% van hen vindt dat ze als vreemdelingen worden beschouwd in België. 56% van de geïnterviewde personen werkt onder het niveau van zijn of haar diploma. Veel respondenten zien discriminatie als de oorzaak. Dat er in België amper aandacht is voor de koloniale geschiedenis en haar erfenissen vindt de meerderheid een gemis.

Toch lijken Congolese, Rwandese en Burundese Belgen zich langzaam te emanciperen, met een bescheiden maar groeiende aanwezigheid in academische en literaire kringen, in de sport- en culturele wereld en in de media, in beleidsfuncties en in de politiek. Zo wordt de Belgo-Congolese Gisèle Mandaila in 2004 de eerste vrouw van Congolese afkomst in een Belgische federale regering en is Pierre Kompany sinds 2018 de eerste Belgische burgemeester die afkomstig is uit Congo.

3.2. De kolonisatie in de publieke ruimte

De publieke ruimte van veel Belgische steden en menig dorp herinnert op veel plaatsen aan het koloniale verleden. In Brussel, Luik en Antwerpen bijvoorbeeld brengen tientallen straatnamen hulde aan zogeheten pioniers van de kolonisatie: Albert Thys, generaal Jacques, Hubert Lothaire, generaal Tombeur, enz. Verspreid over Belgische pleinen en parken vinden we standbeelden, monumenten of gedenkplaten die de zogenoemde heldenmoed van oud-kolonialen eren, soms ook in gemeentehuizen, musea en andere openbare gebouwen. Veel van de beelden en bustes van Leopold II die we overal in België vinden eren zijn koloniale project of krijgen een koloniale betekenis door koloniale verenigingen die er huldemomenten houden of – heel recent – door campagnes van activisten die vinden dat Leopold II niet meer zonder kritiek op een voetstuk mag worden geplaatst omwille van zijn wanbeleid in Congo.

De meeste monumenten en plaatsnamen dateren uit het interbellum en – in mindere mate – uit de naoorlogse periode. Ze verheerlijken bijna allemaal de zogeheten pioniers die in naam van Leopold II “beschaving” brachten naar Congo. De legitimerende boodschap is duidelijk: aan de Belgen om het zogenoemde beschavingswerk van Leopold II verder te zetten. Ook de beeldtaal is koloniaal. Het zijn witte mannen die geëerd worden en heldhaftig worden uitgebeeld. De Congolese bevolking wordt doorgaans genegeerd of afgebeeld op stereotiepe wijze en in een onderdanige positie. Het is net omwille van die koloniale boodschap en beeldtaal dat steeds meer monumenten en plaatsnamen in opspraak komen, al zijn veel van die koloniale erfenissen in de vergetelheid geraakt.

Monumenten en plaatsnamen zijn niet de enige koloniale erfenis in de publieke ruimte. De architectuur die zich tegelijk met de expansie in Midden-Afrika ontwikkelt, wordt sterk getekend

door Congolese invloeden. Zo sieren planten- of dierenmotieven die naar Afrika verwijzen en soms ook zogenaamd etnografische decorelementen talrijke “art nouveau” en “art deco”-gevels. Ook grondstoffen die uit Congo zijn ingevoerd (hout, ivoor, steensoorten en metalen) duiken frequent op in de decoratie van openbare gebouwen en particuliere woningen. Achter veel gevels in steden als Brussel of Antwerpen schuilt bovendien een koloniaal verhaal. Het zijn woningen waar ooit kolonialen woonden of vroegere vestigingen van koloniale overheden, bedrijven en instellingen. En dan zijn er nog de gebouwen en stedenbouwkundige projecten die Leopold II deels met geld uit Congo kocht of financierde.

3.3. Belgische instellingen en organisaties met een koloniaal verleden

Veel Belgische instellingen en organisaties hebben een koloniale oorsprong. In de eerste plaats zijn er veel wetenschappelijke en educatieve instellingen die tijdens de koloniale periode onderzoek doen over Congo en kennis over de kolonie en het Belgische kolonisatieproject verspreiden via lezingen, publicaties, tentoonstellingen en onderwijs. De Zoo van Antwerpen, het Instituut voor Tropische Geneeskunde, de Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen en het *Musée Africain de Namur* zijn maar enkele voorbeelden. Ook Belgische universiteiten zoals die van Antwerpen en Leuven hebben een koloniaal verleden.

Het meest iconische voorbeeld van dit soort wetenschappelijke en educatieve instellingen is het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika in Tervuren. Dat museum heeft zijn oorsprong in het Koloniënpaleis dat Leopold in 1897 laat oprichten als onderdeel van de Brusselse wereldtentoonstelling. In 1898 wordt het een permanent museum. In 1904 begint de bouw van een groter museum dat in 1910 de deuren opent als ‘Museum van Belgisch-Congo’. Net als zijn voorgangers laat dat museum het Belgische publiek kennis maken met Congo en promoot het de kolonisatie. De Congolese fauna, flora, natuurlijke rijkdommen en bevolking worden tentoongesteld aan de hand van voorwerpen (zie Verzamelwoede en koloniale kunst), opgezette dieren, beelden van mensen en schilderijen, erts, enz. Ook de “Belgische beschavingsmissie” wordt gepromoot, met bijzondere aandacht voor Leopold II en zijn zogenaamde “pioniers” die de eerste stenen van het zogeheten “Belgische beschavingsproject” in Congo gelegd hebben. Dit museum was dus een echte “koloniale vitrine”. Na de onafhankelijkheid in 1960 krijgt het museum van Tervuren zoals de meeste koloniale instellingen een nieuwe naam. Het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika wordt voor velen het bewijs dat België zijn koloniale verleden negeert en niet onder ogen wil zien. Pas in 2003 begint het lange renovatieproces van het museum. Pas dan wordt de koloniale tentoonstelling herdacht. In 2018 opent het vernieuwde museum zijn deuren als AfricaMuseum, zij het onder luide kritiek dat de dekolonisering van het museum (en België in het algemeen) niet ver genoeg gaat. Anderzijds zijn er stemmen opgegaan om het feit te hekelen dat het Museum te ver is gegaan op de weg van “berouw” (d.w.z. verontschuldiging voor het koloniale verleden) en dat de zogenaamde “positieve” aspecten van de kolonisatie naar de achtergrond werden gedrongen, werden vergeten of geminimaliseerd.

Er zijn nog een hele waaier aan andere instellingen en organisaties die een koloniaal verleden hebben. Missiecongregaties die de Congolese bevolking al sinds het ontstaan van de Onafhankelijke Congostaat proberen bekeren, bestaan vandaag nog steeds – al zijn door het gebrek aan roepingen in België nog maar weinig Belgische vrouwelijke en mannelijke religieuzen actief en worden de congregaties gedomineerd door Congolezen. In de zakenwereld zijn banken als ING en BNP Paribas Fortis erfgenamen van banken en investeringsmaatschappijen die vroeger belangen hadden in grote koloniale bedrijven en groepen. Heel wat Belgische bedrijven stammen af van koloniale ondernemingen. Zo is de huidige materiaaltechnologie- en recyclagegroep Umicore de opvolger van UMHK, het reusachtige mijnbouwbedrijf dat tijdens de Belgische kolonisatie onder meer koper ontgint in Belgisch Congo (zie Een grote kapitalistische onderneming).

3.4. De kolonisatie in de geesten

Gedurende de hele koloniale periode heeft de propaganda (de term klinkt tijdens de kolonisatie niet pejoratief en wordt door de autoriteiten zelf gebruikt) een bepaald beeld gevormd en deelgenomen aan de constructie van raciale stereotypen, omdat ze als doel had de **“noodzaak”** van het koloniale systeem aan te tonen en **de Belgische publieke opinie te overtuigen** van de legitimiteit van de Belgische deelname aan het kolonialisme. Tegelijkertijd wil ze de kolonialen er ook van verzekeren van de gegrondheid van hun optreden en de gekoloniseerden het nut inprenten van het systeem dat hen wordt opgelegd.

De propagandistische boodschap circuleert langs **verschillende kanalen** en neemt soms verrassende **vormen** aan. Iconografie en de pers zijn de eerste middelen die worden ingezet. Vanaf de jaren 1930 komen zogenaamd documentaire films in omloop die een belangrijke drager worden van de koloniale propaganda. Daarnaast zijn er ook kinderboeken, strips, prentjes die worden aangeboden bij consumptiegoederen (chocolade bijvoorbeeld), postkaarten, gezelschapsspellen, advertenties, affiches, koloniale tentoonstellingen enz. Het beeld van de kolonie en haar inwoners dat in die propaganda wordt opgehangen, is dat van een **wild land**, exotisch en barbaars, dat alleen door de **“beschavingsopdracht”** kan worden gered. Daarom gebruikt de propaganda ook het contrasterende beeld van de weldaden en de “moderniteit” die de missies, de koloniale staat en de grote bedrijven in de kolonie binnenbrengen.

Het koloniale beeld dat decennialang wordt gepropageerd beïnvloedt ons denken tot op vandaag. De clichés over zwarte mannen en vrouwen die de koloniale propaganda verspreidt, zijn intussen nog niet verdwenen, niet uit de reclame en de media, niet uit de kunst en het politieke discours, niet uit het dagelijks leven van elkeen. Ook vandaag worden zwarte mannen en vrouwen nog geassocieerd met exotisme, wordt er getwijfeld aan hun intellectuele capaciteiten, worden ze geassocieerd met lichaamskracht en een ongeremde seksualiteit, worden ze onbekwaam geacht om het geweld, de armoede en de corruptie in hun land van herkomst aan te pakken, en worden ze verbaal vernederd door het gebruik van erg beladen woorden (zoals “apen”, “bananen” of “wilden”). Dat racisme circuleert in alle lagen van de samenleving, soms heel onbewust.

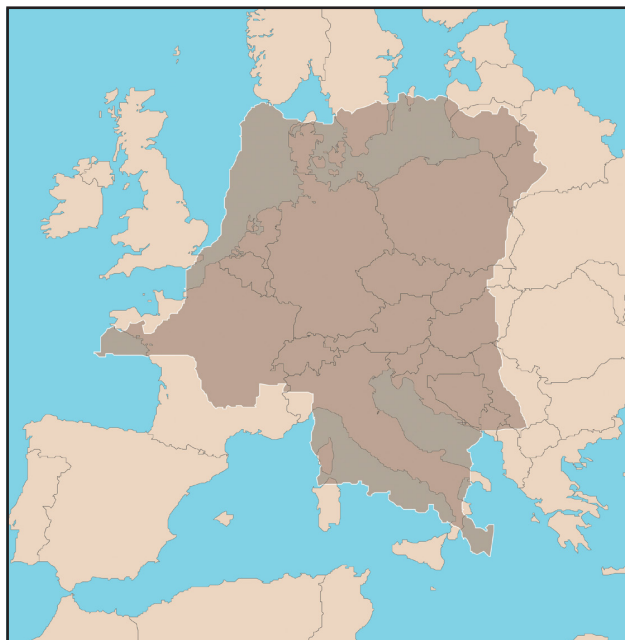
4

De Belgische kolonisatie in de ruimte en de tijd

4.1. Congo, Rwanda en Burundi op de kaart

Kaart van het huidige Afrika

Congo geprojecteerd op de kaart van Europa:
zo wordt duidelijk hoe groot het land is.

4.2. Tijdlijn: de belangrijkste data uit de gedeelde geschiedenis van België, Congo, Rwanda en Burundi

Congo ten tijde van Leopold II

1874-1877	Expedities van Henry Morton Stanley
12-14 september 1876	Internationale Geografische Conferentie in Brussel, die leidde tot de oprichting van de <i>Association Internationale Africaine</i> (Internationale Afrikaanse Vereniging) (AIA).
1882	Oprichting van de <i>Association Internationale du Congo</i> (Internationale Congovereniging) (AIC)
26 februari 1885	Ondertekening van de akte van de Conferentie van Berlijn. Veel aanwezige staten erkennen er achtereenvolgens de AIC als soevereine mogendheid. De AIC wordt daarna officieel de Onafhankelijke Congostaat.
1 juni 1885	Leopold II wordt officieel vorst van de Onafhankelijke Congostaat.
24 februari 1887	Tippo Tip, Arabo-Swahili-leider van een rijk in Oost Congo sluit een akkoord met Leopold II en wordt gouverneur van het oostelijk deel van de kersverse kolonie.
5 augustus 1888	Oprichting van de <i>Force Publique</i> , het koloniale leger
31 juli 1889	Oprichting van de <i>Congolese Spoorwegmaatschappij</i>
Rond 1890	Begin van de Duitse kolonisatie van Ruanda-Urundi
1 juli 1890	Start van de aanleg van de spoorlijn tussen Matadi en Leopoldstad
1892-1894	Oorlogen van de Onafhankelijke Congostaat tegen de “Arabo-Swahili”-slavenhandelaars
1895	Begin van de Batetela-revolte tegen het koloniale gezag. Een deel van het koloniale leger dat veel soldaten rekruteerde onder de Batetela-gemeenschap slaat aan het muiten omdat ze slecht behandeld worden.
23 april-8 november 1897	Wereldtentoonstelling in Brussel met een koloniale afdeling in Tervuren. Daar is een menselijke zoo met Congolezen in een dorp te zien.
4-5 juli 1898	Inhuldiging van de spoorlijn van Matadi naar Leopoldstad
8 januari 1904	De Britse consul in Congo, Roger Casement, bezorgt het Britse Foreign Office (het Ministerie van Buitenlandse Zaken) een rapport over het geweld in de Onafhankelijke Congostaat.
23 juli 1904	Oprichting van de onderzoekscommissie die een licht moet werpen op het geweld in Congo
28 oktober 1906	Oprichting van de <i>Union Minière du Haut-Katanga</i> (UMHK)

Belgisch-Congo en de Belgische mandaatgebieden

15 november 1908	Officiële annexatie van Congo door België: ontstaan van Belgisch-Congo
april-juli 1909	Prins Albert, de troonopvolger, brengt een bezoek van tachtig dagen aan Congo. Hij noteert in zijn reisjournaal kritieken op de misbruiken van het Leopoldistisch systeem; overlijden van Leopold II in december 1909
30 april 1910	Inhuldiging van het Museum voor Belgisch-Congo in Tervuren
1915	Maria N’Koy lokt een opstand tegen de kolonisator uit.
19 september 1916	Overwinning van de Force Publique in Tabora, een belangrijke plaats in Duits-Oost-Afrika
1917	Stefano Kaoze wordt de eerste Congolese katholieke priester.
1919	Na het Verdrag van Versailles krijgt België het mandaat over Ruanda-Urundi.
1921	De Congolese profeet Simon Kimbangu wint de harten van veel mensen in Congo.
12 februari 1925	Eerste vlucht tussen Brussel en Leopoldstad, gespreid over vijf dagen
juni-augustus 1928	Koning Albert en koningin Elisabeth maken een officiële reis in Belgisch-Congo.
1931	Opstand van de Pende tegen het arbeidsregime opgelegd door de <i>Huileries du Congo belge</i> in de oliepalmplantages
1931	Officiële toewijzing van een etnische identiteit aan de inwoners van Ruanda-Urundi: Hutu, Tutsi of Twa
juni 1940- november 1941	De <i>Force Publique</i> neemt, samen met Britse troepen, deel aan de veldtocht naar Abyssinië tegen Italië.
1941-1944	Verskillende stakingen en opstanden barsten los omwille van de grote oorlogsinspanningen die van de gekoloniseerde bevolking van Congo worden gevraagd.
6 augustus 1945	Atoombom op Hiroshima, gemaakt met uranium uit de Congolese mijnen
10 mei 1946	Toelating van de eerste vakbonden voor Congolese werknemers, onder toezicht van de koloniale overheid
1948	Invoering van de kaart van burgerlijke verdienste voor Congolezen die als “ <i>évolués</i> ” worden beschouwd
1953	Start van het tijdschrift <i>Conscience africaine</i> , dat zich richt tot de Congolese middenklasse
1954	Oprichting van de eerste universiteit in Belgisch-Congo, de universiteit Lovanium in Leopoldstad
15 mei - 12 juni 1955	Koning Boudewijn brengt een eerste bezoek aan Belgisch-Congo en Ruanda-Urundi.

december 1955	De academicus Jef Van Bilsen publiceert zijn “Dertigjarenplan voor de politieke ontvoogding van Belgisch Afrika”, dat het jaar daarop in het Frans wordt vertaald.
1956	Thomas Kanza is de eerste Congolese student die een diploma hoger onderwijs verwerft in een ander veld dan theologie. Hij behaalt een licentiaatsdiploma pedagogie aan de Universiteit van Leuven.
1956	Pierre Kimbondo wordt de eerste Congolese bisschop.
17 april 1958	Opening van de Wereldtentoonstelling in Brussel, opnieuw met een reconstructie van een Congolees dorp. Een delegatie van Congolese “évolués” krijgt de toelating om Brussel te bezoeken; dat bezoek zal een grote invloed hebben op de visie die de Congolezen zich vormen van België.
4 januari 1959	Gewelddadige opstanden in Leopoldstad omdat de politieke partij ABAKO het verbod krijgt een meeting te organiseren
13 januari 1959	Regeringsverklaring waarin de toekomstige onafhankelijkheid van Congo wordt vermeld, gevolgd door een radiotoespraak van koning Boudewijn waarin dit perspectief duidelijk en ondubbelzinnig wordt verwoord.
20 januari – 20 februari 1960	Belgisch-Congolese rondetafelconferentie in Brussel, waaraan alle Congolese partijen en de drie "traditionele" Belgische partijen deelnemen: de datum van de volledige onafhankelijkheid van Congo wordt vastgesteld op 30 juni 1960 en het institutionele kader van de nieuwe republiek wordt vastgelegd.
April-mei 1960	Economische rondetafelconferentie met Congolese en Belgische vertegenwoordigers, die de economische problemen in verband met de onafhankelijkheid van Congo tracht op te lossen. De resultaten zijn zowel onvolledig als controversieel.
22 mei 1960	Eerste algemene verkiezingen, alleen de mannen mogen stemmen.

De onafhankelijke staten

30 juni 1960	Onafhankelijkheid van Congo; Joseph Kasavubu wordt president.
5 juli 1960	Begin van een munitie van de Force Publique tegen het uitblijven van echte veranderingen in het leger na de onafhankelijkheid
11 juli 1960	Afscheiding van Katanga
8 augustus 1960	Afscheiding van Zuid-Kasaï
5 september 1960	Kasavubu ontzet Patrice Lumumba uit zijn functie van eerste minister en wordt als reactie door die laatste als president afgezet.
17 januari 1961	Moord op Lumumba in Katanga
13 oktober 1961	Moord op Louis Rwagasore, eerste minister van Burundi
1 juli 1962	Onafhankelijkheid van Rwanda en Burundi
13 januari 1963	Einde van de afscheiding van Katanga
2 augustus 1963	Ontstaan van de lumumbistische rebellenbewegingen

5 augustus 1964	De “Simba”-rebellen nemen Stanleystad in.
24 november 1964	Belgische paracommando's landen in Stanleystad om de buitenlanders te bevrijden die door de rebellen worden gevangen gehouden.
24 november 1965	Staatsgreep van Joseph Mobutu, die president wordt.
28 september 1966	Militaire staatsgreep in Burundi die een eind maakt aan de monarchie en de eerste republiek instelt.
1967	Nationalisatie van de mijnmaatschappij UMHK
27 oktober 1971	Mobutu roept de Republiek Zaïre uit.
september 1987	Staatsgreep van Pierre Buyoya in Burundi, die er in 1992 het meerpartijensysteem invoert.
1990	Mobutu kondigt het einde van de eenheidspartij aan en de overgang naar de democratie in Zaïre.
1990	Het Rwandees Patriottisch Front (FPR), bestaande uit afstammelingen van Tutsi-vluchtelingen in Oeganda, valt het noorden van Rwanda binnen.
juni 1993	Melchior Ndadaye (Hutu) wordt verkozen tot president van Burundi.
4 augustus 1993	Vredesakkoorden van Arusha (Tanzania) tussen de regering van Rwanda en het FPR
21 oktober 1993	Moord op Ndadaye en begin van een burgeroorlog in Burundi
7 april 1994	Begin van de genocide op de Tutsi's en de slachtpartijen op gematigde Hutu's in Rwanda
17 juli 1994	De Tutsi-rebellen van het FPR grijpen volledig de macht in Rwanda.
oktober 1996	Start van de Eerste Congolese Oorlog tussen Zaïre enerzijds en enkele van zijn buurlanden, waaronder Rwanda en Angola, en de rebellen van Laurent-Désiré Kabila anderzijds
16 mei 1997	Mobutu wordt ten val gebracht en vlucht naar Marokko waar hij vier maanden later overlijdt. Die gebeurtenissen vormen het einde van de Eerste Congolese Oorlog.
29 mei 1997	Laurent-Désiré Kabila grijpt de macht en wordt president van de Democratische Republiek Congo (DRC).
augustus 1998	Start van de Tweede Congolese Oorlog tussen vooral de DRC en Rwanda, die elk de steun krijgen van verschillende Afrikaanse landen en gewapende groepen.
17 april 2000	Paul Kagame, leider van het FPR, wordt officieel uitgeroepen tot president van Rwanda.
16 januari 2001	Moord op Laurent-Désiré Kabila
26 januari 2001	Joseph Kabila wordt benoemd tot president zonder verkozen te zijn. Hij volgt zijn vader op.
16 november 2001	De Belgische parlementaire onderzoekscommissie die de moord op Lumumba moet onderzoeken, legt haar bevindingen voor.

juni 2003	Officieel einde van de Tweede Congolese Oorlog. De verschillende Afrikaanse landen zijn dan wel niet meer in oorlog, maar in het oosten van Congo duurt het geweld voort.
27 november 2006	Officiële verkiezing van Joseph Kabila aan het hoofd van de DRC
28 november 2011	Omstreden herverkiezing van Kabila
10 december 2018	Denis Mukwege krijgt als eerste Congolees de Nobelprijs voor de Vrede voor zijn strijd tegen seksueel geweld en verkrachting als oorlogswapen in de DRC.
25 januari 2019	Felix Tshisekedi wordt president van de DRC na verkiezingen die door de internationale waarnemers en de Congolese katholieke kerk als frauduleus worden beschouwd.

Wie is wie?

De geschiedenis van “Belgisch Afrika” telt vele namen van belangrijke figuren. Het lexicon dat hierna volgt, identificeert de personen die het vaakst opduiken in publicaties en in de media, zowel mensen uit Europa als Midden-Afrika. De lijst is uiteraard niet volledig. Zoals in veel domeinen van de geschiedenis zijn vrouwen, witte en zwarte, vaak vrijwel afwezig in de koloniale geschiedschrijving: omdat de handelingsruimte van vele vrouwen in de kolonie beperkt was, maar ook omdat de invloedrijke rol die sommigen wel hebben gespeeld uit het gezichtsveld is verdwenen. We hebben er dus voor geopteerd om enkele minder bekende maar desondanks belangrijke vrouwen in deze lijst op te nemen.

Zuster Marie-Clémentine Anuarite (1939-1964)

Ze is een jonge Congolese religieuze die in 1964 wordt vermoord door een lumumbistische rebel in Isiro, in het noorden van het land. Voor de Congolese kerk geldt zij als martelares en in 1985 wordt zij door paus Johannes-Paulus II zalig verklaard. Zij wordt in de regio sterk vereerd en geldt als een van de markante figuren van het Congolese katholicisme.

Olga Boone (1903-1992)

Deze Belgische doctor in de geografie wordt in 1930 als eerste vrouw benoemd in het wetenschappelijk team van het toenmalige Museum voor Belgisch-Kongo. Zij is gespecialiseerd in de muziek en dans van Congo en legt zich ook toe op etnografische cartografie. Na de Tweede Wereldoorlog onderneemt ze verschillende studiereizen naar Belgisch-Congo en wordt ze bovendien conservator van het museum. Haar werk is ook vandaag nog de basis van belangrijk wetenschappelijk onderzoek.

Joseph Conrad (1857-1924)

Conrad is een Brits schrijver van Poolse afkomst. Hij is eerst matroos en wordt in 1890 aangeworven door een groot bedrijf in de Onafhankelijke Congostaat als stuurman van een stoomboot op de Congostroom. Daar is hij getuige van het geweld van zaakwaarnemers van de staat. Na enkele maanden wordt hij ernstig ziek en hij keert terug naar Europa. In 1899

publiceert hij een semi-fictief verhaal dat wel sterk geïnspireerd is op zijn ervaringen in Afrika en personen opvoert die hij daar heeft ontmoet: *Hart der Duisternis* (oorspronkelijke titel: *Heart of Darkness*). Zonder de Onafhankelijke Congostaat te vermelden, wordt zijn verhaal een van de best gekende aanklachten tegen het koloniale bewind van Leopold II en wordt het gebruikt om de vorst en zijn kolonie in diskrediet te brengen. Het literair werk inspireert bovendien decennia lang de populaire Anglo-Amerikaanse cultuur: zij ligt bijvoorbeeld aan de basis van de film *Apocalypse Now* van Francis Ford Coppola, die het verhaal overplaatst naar de Vietnamoorlog.

Paul Panda Farnana (1888-1930)

Farnana komt in 1900 op heel jonge leeftijd naar België en is de eerste Congolees die hier middelbaar volgt en een diploma van hoger onderwijs behaalt (in de tuinbouwkunde). Hij heeft contacten in Belgische intellectuele en pacifistische kringen en koestert het idee om Congolezen op te leiden om functies op te nemen in het bestuur van Belgisch-Congo. Bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog wordt hij soldaat in het Belgisch leger, maar hij wordt krijgsgevangen genomen door de Duitsers. Na zijn vrijlating in 1919 blijft hij zich inzetten voor het lot van Congo, waarnaar hij 1 jaar voor zijn dood terugkeert. Farnana wordt beschouwd als een geestelijke vader van het panafricanisme en van het streven van Congo naar onafhankelijkheid.

Juvénal Habyarimana (1937-1994)

Habyarimana, van Hutu afkomst, begint een militaire carrière en wordt minister van Defensie. Hij wordt president van Rwanda door een staatsgreep in 1973. Zijn lange ambtsperiode wordt gekenmerkt door autoritaire machtsuitoefening en de voortzetting van de etnische verdeling van de Rwandese samenleving. Op 6 april 1994 wordt zijn vliegtuig door twee raketten neergeschoten boven Kigali. De verantwoordelijken worden nooit duidelijk geïdentificeerd. Het incident ontketent de door radicale Hutu's geplande genocide op de Tutsi's en slachtpartijen op gematigde Hutu's.

Joseph Kabila (1971-)

Zoon van Laurent-Désiré Kabila en president van de Democratische Republiek Congo van 2001 tot 2019. Hij volgt zijn vader op nadat die is vermoord. Tijdens de eerste jaren van zijn bewind is hij dus niet verkozen. Pas in 2006 en daarna in 2011 wordt hij in zijn ambt bevestigd door verkiezingen, al worden die ontsierd door onregelmatigheden. Hij krijgt kritiek voor het autoritair optreden van zijn regering, de corruptie en het geweld dat aan de ordediensten wordt toegeschreven. Omdat zijn tweede en laatste mandaat in 2016 moet eindigen, klampt hij zich vast aan de macht met het argument dat de organisatie van verkiezingen materieel gezien niet snel mogelijk is. Hij neemt geen deel aan de verkiezingen die pas doorgaan in december 2018, maar manipuleert ze in het geheim en laat ten slotte de opposant Félix Tshisekedi als overwinnaar uitroepen, al hebben waarnemers en de internationale gemeenschap vragen bij dit officiële verkiezingsresultaat.

Laurent-Désiré Kabila (1939-2001)

Kabila speelt een hoofdrol in de lumumbistische opstand van de jaren 1960 en wordt daarna de leider van rebellerende milities die vanuit het maquis de strijd aanbinden tegen de Congolese regering. Daarbij krijgt hij ook kort de hulp van de van de Latijns-Amerikaanse revolutionair Che Guevara. Na meerdere decennia van verzet tegen het bewind van Mobutu slaagt hij er in 1997 in om diens bewind omver te werpen en het land te veroveren. Hij wordt meteen uitgeroepen tot president van de nieuwe Democratische

Republiek Congo. In 2001 wordt hij in nog niet opgehelderde omstandigheden vermoord door een lijfwacht.

Paul Kagame (1957-)

Kagame is een Tutsi en is nog een kind wanneer hij in 1962 met zijn familie uit Rwanda wegvlocht van het etnisch geweld dat op dat ogenblik losbarst. Hij leeft jarenlang in ballingschap in Oeganda en sluit zich aan bij het verzet tegen het regime van de Oegandese president Idi Amin. Wanneer de rebellen in 1986 de macht grijpen, krijgt hij een hoge rang in het Oegandese leger. In 1990 komt hij aan het hoofd van het Rwandees Patriottisch Front (RPF), de partij opgericht door Tutsi-ballingen die strijdt voert tegen het Rwandese bewind. Medio 1994 kan het RPF Rwanda veroveren, maakt een eind aan de genocide en helpt daarna Mobutu omver te werpen in Zaïre. Kagame wordt de nieuwe sterke man van het land, al wordt hij pas in 2000 president - een functie die hij ook vandaag nog uitoefent. Zijn werk voor het onderdrukken van de etnische verschillen valt niet te betwisten, maar hij krijgt vaak kritiek omwille van zijn autoritair optreden.

Joseph Kasavubu (1917-1969)

Kasavubu wordt in 1960 de eerste president van het onafhankelijke Congo. Hij is de leider van de ABAKO, de regionalistische partij die de belangen van de Bakongo, die in het westen aan de monding van de Congostroom wonen, wil behartigen. In 1958 wordt hij een van de eerste zwarte burgemeesters van Belgisch-Congo. In januari 1959 wordt een meeting van de ABAKO verboden, wat leidt tot rellen in Leopoldstad. Kasavubu neemt deel aan de Rondetafelconferenties van Brussel in 1960 en wordt door het Congolese parlement verkozen tot president van de nieuwe republiek. Als belangrijke speler in de crisis na de onafhankelijkheid verzet hij zich tegen Lumumba, die hij op onwettige wijze ontslaat uit zijn functie van eerste minister. Lumumba reageert daarop door hem even onrechtmatig te ontslaan als president. Kasavubu blijft evenwel op post, ondanks de opeenvolgende crises in het land. In 1965 wordt hij ten slotte uit zijn functie ontzet door de staatsgreep van Mobutu.

Beatriz Kimpa Vita

(rond 1684/1686 – 1706)

Ze is een katholieke profete of zienster uit het koninkrijk Kongo ten tijde van de Portugese kolonisatie. Zij ligt aan de basis van een Messiaans-religieuze beweging die stelt dat Jezus en de eerste christenen Congolezen waren en die zich afzet tegen westerse missionarissen. Zij leeft lang voor de Belgische kolonisatie, maar door haar religieuze uitstraling en haar martelaarschap (ze wordt veroordeeld tot de brandstapel voor ketterij) geldt ze als een belangrijk figuur in de geschiedenis van Congo en in de opbouw van de nationale en religieuze identiteit van de Congolezen.

Simon Kimbangu

(1887-1951)

Wanneer deze Congolees, die wordt opgeleid als catechist door Britse baptisten, na de Eerste Wereldoorlog werkeloos is en visioenen krijgt, begint hij te prediken. Volgens zijn volgelingen verricht hij enkele genezingen door handoplegging en zelfs een wederopstanding uit de dood, dankzij de kracht van zijn geloof. Op enkele maanden tijd groeit er een ware volksverering rond zijn persoon. De koloniale overheid maakt zich zorgen over die groeiende populariteit, omdat bedrijven, scholen of kerken leeglopen voor zijn preken en hij wordt beschuldigd van het “kapen van arbeidskrachten”. Kimbangu kondigt ook het einde van de suprematie van de “blanken” aan en de nakende machtsovername door de Congolezen. In 1921 wordt hij aangehouden en ter dood veroordeeld, maar hij krijgt genade van koning Albert I. De rest van zijn leven brengt hij in de gevangenis door. Maar de beweging die hij heeft op gang gebracht blijft zich uitbreiden en blijft het streven naar onafhankelijkheid voeden. Dat heeft ook invloed op Congolese politieke partijen die in de tweede helft van de jaren 1950 worden opgericht. Het Kimbanguïsme floreert vandaag steeds: het is een in Congo door de staat erkende christelijke Kerk, lid van de Wereldraad van Kerken, en zou in Midden-Afrika meer dan 5 miljoen aanhangers tellen.

Mary Kingsley

(1862-1900)

Deze Britse schrijfster is een van de weinig vrouwelijke ontdekkingsreizigers uit de negentiende eeuw. Zij leidt verschillende expedities in Angola, Kameroen en Congo-Brazzaville. In

tegenstelling tot wat hoort voor een vrouw in haar tijd, schrikt zij er niet voor terug om alleen te vertrekken en expedities te ondernemen met de hulp van vooral Afrikanen. Zij publiceert 2 boeken over haar fantastische reizen die veel succes oogsten bij het publiek. Hoewel ze nooit in de Onafhankelijke Congostaat is geweest, hebben haar geschriften een grote invloed op de dominante westerse kijk op Afrika en de Afrikanen, als het mysterieuze continent van “wilden”. Een aantal Engelstalige tegenstanders van het bewind van Leopold II worden overigens beïnvloed door haar visie die de menselijke kant van de gekoloniseerden laat zien.

David Livingstone

(1813-1873)

Livingstone is een Schotse arts en protestantse missionaris die op ontdekkingsstocht trekt naar Midden-Afrika omdat hij in “onbekend” gebied het christendom wil verspreiden en een halt wil toeroepen aan de “Arabische” slavenhandel. In 1855 aanschouwt hij als eerste Europeaan de Victoriawatervallen. In 1866 gaat hij op zoek naar de bronnen van de Nijl in de regio van de Grote Meren, en vooral op het grondgebied van de latere Onafhankelijke Congostaat. Daarna lijkt hij een tijdlang spoorloos te zijn tot Stanley hem terugvindt in 1871, maar hij keert niet met Stanley naar Europa terug omdat hij zijn verkenning van Afrika wil voortzetten. Vele jaren later komt hij om door ziekte in het huidige Zambia. Livingstone heeft een grote invloed op de verhalen rond de koloniale onderneming en de kijk op Midden-Afrika. Hij geldt vandaag nog steeds als een van de grootste ontdekkingsreizigers van zijn tijd.

Patrice Lumumba

(1925-1961)

Deze Congolese politicus wordt gezien als één van de vaders van de onafhankelijkheid en het symbool van de strijd tegen de koloniale onderdrukking. Als jonge “évolué” publiceert hij in de jaren 1950 vaak in het blad *La Voix du Congolais*. Zijn artikelen klinken aanvankelijk niet als een aanklacht tegen de kolonisatie, maar als een pleidooi om de zwarte mensen een voorbeeld te laten nemen aan het beschavingsniveau van de witte kolonisator. Als bediende op het postkantoor van Stanleystad wordt hij in 1956 veroordeeld voor verduistering en brengt hij enkele weken in de gevangenis

door, terwijl hij zijn onschuld staande houdt. Na zijn ontslag uit de gevangenis wordt hij politiek actiever en radicaler. Lumumba begint te ijveren voor onafhankelijkheid en nationale eenheid. In 1958 richt hij, na een verblijf in Brussel, de Mouvement National Congolais (MNC) op. Omdat de koloniale autoriteiten hem als een bedreiging beschouwen, wordt hij in oktober 1959 opnieuw gevangen genomen. Bij de eerste Rondetafelconferentie, in het begin van 1960, vragen Congolese nationalistische militanten om zijn vrijlating, omdat zijn afwezigheid de onderhandelingen hypothekeert. Hij wordt inderdaad vrijgelaten en reist naar Brussel om er deel te nemen aan de onderhandelingen die leiden tot de onafhankelijkheid. In mei 1960 komt hij met de MNC als sterkste kracht uit de algemene verkiezingen en wordt zo op 30 juni 1960 eerste minister van het onafhankelijke Congo.

Zijn toespraak, gehouden tijdens de ceremoniële overdracht van de kolonie is een aanklacht tegen de kolonisatie en staat in schril contrast met de paternalistische toespraak van koning Boudewijn. Lumumba's woorden toen staan diep in het geheugen gegrift.

Wanneer de nieuwe staat in juli 1960 in een crisis belandt, krijgt Lumumba zowel af te rekenen met buitenlandse en binnenlandse oppositie die hem zijn macht willen ontnemen: de Belgische en Amerikaanse overheden, de separatistische provincies Katanga en Kasai die steun krijgen vanuit België en ook Congolese politici in Leopoldstad die hem vijandig gezind zijn. Lumumba wendt zich vervolgens tot het internationale toneel, met name de Verenigde Staten en de Verenigde Naties, met de vraag om financiële, technische en militaire steun om zijn wettelijk gezag te kunnen handhaven. Maar wanneer hij vaststelt dat die twee actoren weinig welwillend zijn, roept hij de hulp in van de Sovjet-Unie. In september 1960 wordt Lumumba, hierin aangespoord door België en de Verenigde Staten, door president Kasa-vubu ontslagen. Omdat Lumumba als reactie op zijn beurt de president afzet, grijpt kolonel Mobutu, geïnspireerd en gesteund door dezelfde twee westerse mogendheden, tijdelijk de macht en laat Lumumba arresteren. Na een mislukte vlucht poging van de gevangengenomen eerste minister levert Mobutu hem samen met twee van zijn politieke medestanders Joseph Okito en Maurice Mpolo, over aan de separatistische autoriteiten van Katanga, die hen op 17

januari 1961 laten vermoorden, met hulp en medeplichtigheid van Belgen. Zijn lichaam wordt onmiddellijk en bewust vernietigd. Het is wachten op de Belgische parlementaire onderzoeksc commissie in 2001, die de morele verantwoordelijkheid van sommige Belgische autoriteiten vaststelt en erkent. Die laatsten wilden zich van Lumumba ontdoen en hebben hulp geboden bij zijn fatale overbrenging naar Katanga, goed wetende dat de kans reëel was dat hij fysiek zou worden uitgeschakeld. De moord op Lumumba draagt bij tot de mythevorming rond zijn persoon: door zijn aanhangers wordt hij tot held verheven, door sommige voormalige kolonialen wordt hij gedemoniseerd. Lumumba was gedurende minder dan drie maanden eerste minister, maar hij heeft een zeer grote invloed gehad op de Congolese samenleving, die hem nog altijd beschouwt als een martelaar.

Gisèle Mandaila Malamba (1969-)

Deze Belgische politica is in Kinshasa geboren en in als kind naar België gekomen. Zij wordt politiek actief bij het FDF (Front démocratique des Francophones, nu DÉFI genaamd) en wordt in 2004 de eerste en tot nu toe enige persoon van Congolese origine in een Belgische regering. Tot 2007 is ze staatssecretaris voor het Gezin en Personen met een handicap. Daarna blijft zij actief in de Brusselse politiek, met name als lid van het Brussels Hoofdstedelijk Parlement.

Joseph-Désiré Mobutu of Mobutu Sese Seko Kuku Ngbendu Wa Za Banga (1930-1997)

Als medewerker van Lumumba, net voor en na de onafhankelijkheid in 1960, probeert Mobutu gebruik te maken van de politieke chaos en van zijn positie in het leger om een machtspositie in te nemen. Tijdens een eerste staatsgreep in september 1960 laat hij Lumumba arresteren en stuurt hem daarna naar Katanga, perfect wetend dat hij daar zal worden vermoord. Eind 1965 neemt hij na een nieuwe militaire staatsgreep de leiding van het land, met de steun van westerse landen en een deel van de Congolese politieke klasse en de bevolking. Hij blijft 31 jaar president. Door zijn dictatoriale bewind verarmt het land. Maar omdat hij zich opwerpt als bastion tegen het communisme blijft hij in de gratie van het Westen. Hij ontwikkelt een cultus rond

zijn persoon en probeert het land te verenigen rond een gezamenlijke vermeend “authentiek Afrikaanse” cultuur zonder westerse invloeden. Daartoe doopt hij Congo om tot Zaire, verplicht hij de bevolking om hun westerse voornamen op te geven en nationaliseert hij buitenlandse bedrijven (de “zaïrisatie” van de economie). In de jaren 1990 wordt zijn gezag steeds zwakker en meer omstreden. In 1997 wordt hij van de macht verdreven door een rebellenleger, geleid door Laurent-Désiré Kabila, dat het land binnenvalt met de steun krijgen van sommige buurlanden. Hij sterft enkele maanden later in ballingschap in Marokko aan de gevolgen van een al lang aanslepende kanker.

Henry Morton Stanley (1841-1904)

Stanley is een Amerikaans journalist van Britse herkomst, die in 1871 door de krant *New York Herald* wordt uitgestuurd om op zoek te gaan naar dokter Livingstone in Midden-Afrika en daarbij het verhaal van zijn expeditie te schrijven voor de krant. Die expeditie wordt een succes want Livingstone wordt inderdaad levend teruggevonden. Het verhaal van deze expeditie heeft een grote invloed op de voorstelling van het “koloniale avontuur”. Na de dood van Livingstone en gezien het succes van zijn eerste verhaal, wil Stanley de verkenning van zijn voorganger voortzetten. Hij organiseert een tweede expeditie om te zoeken naar het verband tussen de Nijl en de Grote Meren. In plaats daarvan ontdekt hij het bekken van de Congostroom. Bij zijn terugkeer in Europa in 1878 wordt hij benaderd door afgezanten van Leopold II om handels- of koloniale ondernemingen op te zetten overzee. Omdat het Britse Rijk weinig belangstelling toont in zijn ontdekkingen, wendt Stanley zich dus tot de Belgische vorst. In 1879 krijgt hij de opdracht van de koning om de regio van het Congobekken te verkennen en er posten van de AIA (*Association Internationale Africaine*) en daarna de AIC (*Association Internationale du Congo*) te vestigen. Hij vestigt een aantal stations langs de Congostroom, waarvan sommige zullen uitgroeien tot grote steden, zoals Leopoldstad, het toekomstige Kinshasa. Bij zijn terugkeer naar Europa, aan het einde van opeenvolgende expedities, wordt hij een van de belangrijkste pleitbezorgers van de inspanningen van Leopold II om de AIC te laten erkennen als onafhankelijke staat. Hij neemt onder andere het woord tijdens de Conferentie van Berlijn

en geeft tientallen lezingen met foto's, etsen en mise-en-scènes van zijn reizen. Vandaag wordt hij nog altijd beschouwd als een van de grootste ontdekkingsreizigers in Afrika, ondanks de beschuldigingen van geweld tijdens zijn expedities.

Moïse Tshombe (1919-1969)

Tshombe is een politiek leider van Katanga die streeft naar de onafhankelijkheid van de provincie. In juli 1960 maakt hij gebruik van de munitie in de Force Publique om Katanga af te scheiden van Congo. Hij laat zich uitroepen tot president van de provincie en krijgt daarbij de steun van bepaalde economische en politieke kringen in België. Hij is de aartsvijand van Lumumba. Hij is een van de opdrachtgevers en is ook aanwezig wanneer die in Katanga wordt vermoord. In 1963 maken de troepen van de VN gewapenderhand een einde aan de afscheiding. Tshombe wordt verbannen, maar komt in 1964 naar Congo terug en wordt vreemd genoeg eerste minister, al is het maar voor enkele maanden. Daarna wordt hij opnieuw verbannen en sterft hij in een gevangenis in Algerije, officieel van een hartaanval.

Tippo Tip (1837-1905)

Tippo Tip is een “Arabo-Swahili” plantagezakenman uit Zanzibar die de leiding heeft van de handel in slaven en ivoor in Oost-Afrika. Westerse ontdekkingsreizigers nemen een dubbelzinnige houding tegenover hem aan: zij rechtvaardigen de kolonisatie door de strijd tegen de slavernij, maar wenden zich wel tot Tippo Tip als gesprekspartner en zelfs bondgenoot om hun ontdekkings- en veroveringstocht te organiseren. Hij helpt onder andere Stanley bij diens expedities en wordt zelfs benoemd tot gouverneur van een district in de Onafhankelijke Congostaat. Dit neemt niet weg dat de Onafhankelijke Congostaat tussen 1892 en 1894 een oorlog tegen hem voert om zelf het gezag te verwerven over het oosten van Congo.

Louis Rwagasore (1932-1961)

Als zoon van de koning van Burundi en kroonprins engageert hij zich aan het eind van de jaren 1950 in de antikoloniale beweging en stuurt hij aan op de onafhankelijkheid van het land. De koloniale autoriteiten laten hem onder huisarrest plaatsen om zijn politieke invloed in te dijken, maar dat verhindert niet dat hij en zijn nationalistische partij de verkiezingen van 1961 winnen, waardoor hij eerste minister wordt met het doel het land naar de onafhankelijkheid te leiden. Twee weken later wordt hij vermoord door zijn politieke rivalen. Belgische autoriteiten worden ervan verdacht deze moord geïnspireerd te hebben of erin betrokken te zijn geweest.

Agathe Uwilingiyimana (1953-1994)

Ze wordt de eerste vrouwelijke eerste minister van Rwanda in 1993. Ze wordt beschouwd als een gematigde Hutu en verzet zich soms tegen de macht van president Habyarimana. De dag na de moord op Habyarimana wordt zij onder bescherming geplaatst door tien VN-blauwhelmen met de Belgische nationaliteit. Maar ze wordt opgespoord door de genocidaire troepen en samen met de tien blauwhelmen en haar echtgenoot vermoord. Dezelfde dag worden heel veel zogenaamde gematigde Hutu-politici vermoord om de weg vrij te maken voor de radicalen.

Referenties om verder te gaan

Algemene werken

1. Knack Historia, *Congo. Meer dan een kolonie*, december 2018.
2. Knack Historia, *Kolonialisme. Van alle tijden, met vele gezichten*, december 2020.
3. Goddeeris Idesbald, Amandine Lauro & Vanthemsche Guy (eds.), *Koloniaal Congo. Een geschiedenis in vragen*, Antwerpen, Polis, 2020.
FR: *Le Congo colonial. Une histoire en questions*, Waterloo, Renaissance du Livre, 2020.
4. Ndaywel E’Nziem Isidore, *Histoire générale du Congo. De l’héritage ancien à la République Démocratique*, Paris/Bruxelles, Duculot/ De Boeck et Larcier, 1998.
5. Vanthemsche Guy, *La Belgique et le Congo. L’impact de la colonie sur la métropole*, Bruxelles, Le Cri, 2010 (Nouvelle histoire de la Belgique, 1885-1980).
NL: *Congo: de impact van de kolonie op België*, Tielt, Lannoo, 2008.
6. Van Reybrouck David, *Congo. Een geschiedenis*, Amsterdam, De Bezige Bij, 2010.
FR: *Congo. Une Histoire*, Paris, Actes Sud, 2012.
7. Vellut Jean-Luc (dir.), *La mémoire du Congo. Le temps colonial*, Tervuren/Gand, MRAC/Snoeck, 2005.
NL: *Het geheugen van Congo. De koloniale tijd*, Tervuren, KMMA, 2005.
8. Viaene Vincent, Van Reybrouck David, Ceuppens Bambi (eds.), *Congo in België. Koloniale cultuur in de metropool*, Leuven, 2009.

Specifieke thema’s en periodes

9. Revue Belge d’Histoire Contemporaine/Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis, *Congo during the First World War*; num. XLVIII, 2018, ½.
10. Brosens Griet, *Congo aan den Yser. De 32 Congolese soldaten van het Belgisch leger in de Eerste Wereldoorlog*, Antwerpen, Manteau, 2013.
FR: *Du Congo à l’Yser: 32 soldats congolais dans l’armée belge durant la Première Guerre mondiale*, Waterloo, Luc Pire, 2013.
11. Buelens Frans, *Congo 1885-1960. Een financieel economische geschiedenis*, Antwerpen, Epo, 2007.
12. Ceuppens Bambi, *Congo made in Flanders? Koloniale Vlaamse visies op “blank” en “zwart” in Belgisch Congo*, Gent, 2003.
13. Chrétien Jean-Pierre, *Le défi de l’ethnisme: Rwanda et Burundi, 1990-1996*, Paris, Karthala, 1997.

14. Cornet Anne, Gillet Florence & Ryckmans François, *Congo-Belgique: entre propagande et réalité: 1955-1965*, Bruxelles, Renaissance du Livre, 2010.
15. De Mets Dominique, *Ik was jong en leefde in Congo: Belgische vrouwen in onze kolonie*, Leuven, Van Halewyck, 2015.
FR: *Une jeunesse au Congo: 14 femmes racontent leurs souvenirs du Congo belge*, Waterloo, Renaissance du Livre, 2017.
16. De Vos Luc, Gerard Emmanuel, Gérard-Libois Jules & Raxhon Philippe, *Lumumba: de complotten? de moord*, Leuven, Davidsfond, 2004.
FR: *Les secrets de l'affaire Lumumba*, Brussel, Racine, 2005.
17. De Witte Ludo, *De moord op Lumumba*, Leuven, Van Halewyck, 1999.
FR: *L'assassinat de Lumumba*, Paris, Karthala, 2000.
18. Dujardin Vincent, Planche Stéphanie, Plasman Pierre-Luc, Van den Wijngaert Mark, e.a., *Léopold II entre génie et gêne: politique étrangère et colonisation*, Bruxelles, Racine, 2009.
NL: *Leopold II: ongegeneerd genie?: buitenlandse politiek en kolonisatie*, Tiel, Lannoo, 2009.
19. Dumoulin Michel, Gijs Anne-Sophie, Plasman Pierre-Luc, Van de Velde Christian (eds.), *Du Congo belge à la République du Congo 1955-1965*, Bruxelles, Peter Lang, 2012.
20. Gerard Emmanuel & Kucklick Bruce, *Death in the Congo. Murdering Patrice Lumumba*, Cambridge (Mass.), Yale University Press, 2015.
21. Hatzfeld Jean, *Dans le nu de la vie. Récits des marais rwandais*, Paris, Seuil, 2000 et *Une saison de machettes*, Paris, Seuil, 2003.
NL: *De strategie van de antilopen: daders en slachtoffers van de Rwandese genocide*, Amsterdam, Bezige Bij, 2008 en *Seizoen van de machetes: het verhaal van de daders*, Amsterdam, Bezige Bij, 2004.
22. Heynssens Sarah, *De kinderen van Save: een geschiedenis tussen Afrika en België*, Kalmthout, Polis, 2017.
23. Lauro Amandine (ed.), 'Colonialismes', Sextant. Revue du groupe interdisciplinaire d'études sur les femmes et le genre, n°25, Bruxelles, Éditions de l'Université de Bruxelles, 2008.
24. Mantels Ruben, *Geleerd in de tropen. Congo en de wetenschap, 1885-1960*, Leuven, UPLEuven, 2007.
25. Petit Pierre, Patrice Lumumba. *La construction d'un héros national et panafricain*, Bruxelles, Académie royale de Belgique, 2016.
26. Plasman Pierre-Luc, *Léopold II, potentat congolais: l'action royale face à la violence coloniale*, Brussel, Racine, 2017.
27. Raymakers Jan, *Kinderen van de kolonie*, Kalmthout, Polis, 2018.
28. Reyntjens Filip, *De grote Afrikaanse oorlog. Congo in de regionale geopolitiek 1996-2006*, Antwerpen, Meulenhoff / Manteau, 2009
FR: *La Grande Guerre Africaine : instabilité, violence et déclin de l'État en Afrique centrale (1996-2006)*, Paris, Les Belles Lettres, 2012
29. Stengers Jean, *Congo. Mythes et réalités. 100 ans d'histoire*, Bruxelles, Racine, 2007.
30. Stanard Matthew G., *The Leopard, the Lion, and the Cock. Colonial Memories and Monuments in Belgium*, Leuven, Leuven University Press, 2019.

31. Van Schuylenbergh Patricia, Lanneau Catherine, Plasman Pierre-Luc (eds.), *L'Afrique belge aux XIXe et XXe siècles. Nouvelles recherches et perspectives en histoire coloniale*, Bruxelles, Peter Lang, 2014.
32. Vellut Jean-Luc, *Congo. Ambitions et désenchantements 1880-1960*, Paris, Karthala, 2017.
33. Vints Luc, *Congo made in Belgium. Beeld van een kolonie in film en propaganda*, Leuven, 1984.
34. Zana Etambala Mathieu, *Congo 55/65: van koning Boudewijn tot president Mobutu*, Tielt, Lannoo, 1999.
35. Zana Etambala Mathieu, *Veroverd, bezet, gekoloniseerd. Congo 1876-1914*, Gorredijk, Sterck & De Vreese, 2020.

Documentaires

36. *Kinderen van de kolonie*, documentaire in 6 afleveringen, Canvas, 2018.
37. *Kongo*, documentaire in 3 afleveringen: Épisode 1 La Course effrénée, Épisode 2 Les grandes illusions, Épisode 3 Le géant inachevé, Ekletik productions / Off World, 2010.
38. *Mobutu, roi du Zaïre* van Thierry Michel, documentaire in 3 afleveringen, Films la Passerelle, 1999.
39. *Belgische Congo Belge* gefilmd door Gérard De Boe, André Cauvin & Ernest Genval, Cinematek, 2010.

Pedagogische dossiers

40. **NL:** Congo: kolonisatie/dekolonisatie. De geschiedenis in documenten, MRAC-KMMA, 2012.
FR: Congo : colonisation/décolonisation. L'histoire par les documents, MRAC-KMMA, 2012.
41. *La propagande au ralenti: Nous, les Belges/Eux, les colonisés*, ZIN TV, 2018.
42. *500 ans de colonisation au Congo*. Dossier pédagogique sur la série documentaire Kongo, Culturea/Fédération Wallonie-Bruxelles, 2012.
43. Enseigner les colonisations et les décolonisations, Réseau Canopé, 2016.
44. Lesmodules Congolese geschiedenis, Katholieke Universiteit Leuven, Onderzoeksgroep Geschiedenis, <https://www.arts.kuleuven.be/outreach/geschiedenis/congo> (laatst geraadpleegd op 10-10-2020).
45. *Sporen van kolonisatie*, Studio Globo, <http://sporenvankolonisatie.studioglobo.be/> (laatst geraadpleegd op 10-10-2020).